

**A KÉT SOMOGYI
FÖLDOSZTÓ MINISZTER**

MÚLTIDÉZŐ XXV.

A KÉT SOMOGYI FÖLDOSZTÓ MINISZTER

Nagyatádi Szabó István születésének
150. évfordulója tiszteletére 2013. október 5-én,
Nagyatádon megtartott tudományos emlékülés

Szerkesztette:

Bősze Sándor

Nagyatád, 2014.
Nagyatád Város Önkormányzata

A kiadvány megjelenését támogatta:
Nagy Imre Társaság

A szerzők (előadók):

Dr. Bősze Sándor, Polgár Tamás, dr. Sipos József,
dr. Szántó László, dr. Varga Zsuzsanna

A címlapon: Nagyatádi Szabó István szobra
a Földművelésügyi Minisztériumnál
A borító hátoldalán: Nagy Imre szobra Kaposváron

ISBN 978-963-87468-6-3

Kiadó: Nagyatádi Kulturális és Sport Központ
Felelős kiadó: Pünkösdi Márton igazgató

Készült a Mini Nyomda Kft. gondozásában.

Tartalomjegyzék

Ormai István: Bevezető	5
Varga Zsuzsanna: Kihívások és válaszok: két földreform Magyarországon a XX. század első felében.....	7
Sipos József: Nagyatádi Szabó István, az első parasztminiszter (Erdőcsokonya, 1863. szeptember 17. – Erdőcsokonya, 1924. november 1.).....	29
Szántó László: Az 1920. és 1945. évi földreform törvények végrehajtása Nagyatádon.....	59
Bősze Sándor: Somogy Megyei Kisgazdák Egyesületének megalakulása.....	85
Polgár Tamás: A csurgói kisgazdamozgalom az 1920-as években	95
A kötet szerzői.....	102

Bevezető

Milyen sokatmondó számunkra: két somogyi földosztó miniszter. Nagyatádi Szabó István és Nagy Imre ez a két politikus. Sok mindenben különböztek egymástól, azonban pályafutásukban és néhány politikai céljukban közel voltak egymáshoz.

Mindkét politikus somogyi. Mindkét politikus Somogy megyéből származik, itt születtek, innét indultak. Mindketten a neveltetést, Somogy megye jellegzetes tájait, életét; az itt szerzett tapasztalatokat vitték magukkal. Mindez indíttatás, útravaló és elkötelezettség.

Miniszter. Magyarország kormánya, kormányainak tagjai lettek; mindketten többször voltak miniszterek. Irányították az agráriummal, a földügyekkel foglalkozó tárcákat.

Földosztó. Amikor a politikai, gazdasági helyzet lehetővé tette, amikor politikai erejük és súlyuk elegendő volt hozzá, akkor földet osztottak a kisbirtokosoknak-, a parasztoknak-, a nincsteléneknek-, a cselédsorban lévőknek.

A föld és annak birtoklása gazdasági és társadalmi tényező is egyben. Mindkét politikus korában a föld tulajdonlása és annak megváltoztatása társadalomalakító tényező volt. A földosztás tehát valóban alakította, változtatta az agrárium gazdasági szerepét, még inkább belső viszonyait. Azonban az is kijelenthető, hogy a föld birtoklásának, a földosztásnak jelentős társadalomalakító szerepe volt. A földről, mint tulajdonról való gondolkodás politikai álláspont és döntés, egyben értékválasztás is. Mindkét politikus azonos irányba, a törpe- és kisbirtokosoknak, a parasztságnak juttatott földet.

A földosztó. Ez a kifejezés: a földosztó – önálló tartalommal, jelentéssel és politikai állásfoglalással bír. Ezen keresztül tudjuk megismerni, értékelni a két somogyi miniszter politikai pályájának ezen vonatkozásait.

Az e tárgyban 2013. október 5-én rendezett tudományos emlékülés a téma alapos feldolgozásával, különböző vonatkozá-

sainak értékelésével érdemben állított emléket Nagyatádi Szabó István és Nagy Imre munkásságának. Köszönöm az előadóknak, hogy Nagyatádon mondták el gondolataikat és előadásaik most nyomtatásban is megjelenhetnek. A színvonalas konferencia előadásait tartalmazza ez a kötet, megőrizve az ott elhangzottakat, tisztelegve a két somogyi földosztó miniszter előtt.

Nagyatád, 2014. szeptember

Ormai István
polgármester

A tudományos emlékülés a nagyatádi József Attila Kollégiumban,
2013. október 5.

Varga Zsuzsanna

**Kihívások és válaszok: két földreform
Magyarországon a XX. század első felében**

A XX. század történetét végigkísérte a földtulajdonviszonyokba való ismétlődő állami beavatkozás. A század első felének két földreformját (1920, 1945) többféle szempontból lehetne összehasonlítani. Sokféle lehetőség adódik a gazdasági következmények, a társadalomtörténeti hatások vizsgálatára, de akár az emlékezetpolitikai elemzésre is. Mindkét földreformra egy-egy vesztés háború után, sajátos politikai vákuumhelyzetben került sor. A jelen munka azt igyekszik rekonstruálni, hogy a belpolitikai küzdelmek és a nemzetközi elvárások egymásra hatása miként befolyásolta a két földreform sorsát.

Magyarországon a földkérdés gyűjtőfogalmába tartozó problémák gyökere az 1848-as jobbágyfelszabadításig nyúlik vissza, amikor az agrárnépesség fele föld nélkül szabadult fel.¹ A paraszti társadalmon belül tehát már ekkor egy éles választóvonal keletkezett. Azok számára, akik földdel szabadultak fel, megnyílt a lehetőség a birtokos gazdai létre, míg a földnélküli zsellérek számára vagy földbérlés szerzése, vagy bérmunka vállalása jelenthette a megélhetés forrását. Ez utóbbira nemcsak a nagybirtokon nyílt lehetőség, hanem a folyamszabályozásoknál, vasútépítésekénél is. Amikor ezek a munkaalkalmak beszűkültek a század vége felé, újra előtérbe került az agrárszegénység problémája. Ráadásul a gyors népességnövekedés, valamint a reálörökösödési rendszerből következő telekaprózódás miatt a XX. század elejére a mezőgazdasággal foglalkozó népesség 60%-ának vagy egyáltalán nem volt földtulajdona, vagy pedig nem

¹ Orosz István: A jobbágyfelszabadítás és végrehajtása. In: Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Bp., Napvilág K. 1998. 55–136. p.

volt annyi földje, amennyiből a család fenntarthatta volna magát bérmunkavállalás nélkül.²

A századforduló agrármegmozdulásai egyértelművé tették a növekvő feszültségeket. Mivel az iparosodás nem tudta felszívni a nincstelen és törpebirtokos parasztság tömegeit, a kiutat a nagybirtokok felosztása jelenthette volna. Az arisztokrácia azonban nem kívánt lemondani a földről, kárpótlást pedig sem a parasztság, sem az állam nem tudott volna fizetni. A korlátozott anyagi lehetőségek miatt az 1894-es telepítési törvény se tudta betölteni funkcióját.³ Rövidtávon hatásosabb problémakezelésnek bizonyult a kivándorlás, amely különösen felgyorsult a századfordulón.⁴

A kényszer nagy úr

A földkérdés tekintetében az első világháború gyökeresen új helyzetet teremtett. Óriási paraszttömegek jutottak fegyverhez, s az évekig tartó katonáskodás alatt szerzett tapasztalatok öntudatra ébresztették őket. Az elhúzódó háború mind több véráldozatot kívánt a fronton, s még több lemondást a hátszágban. Az uralkodó pártok ezért is rendre földet ígértek a fronton harcoló parasztoknak.⁵ Erős befolyást gyakorolt az 1917-es orosz forradalom híre is, hiszen ott az összes nagybirtokot szétosztották használatra a parasztok között.

² Gunst Péter: A magyar agrártársadalom 1850-1914 között. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk. Gunst Péter. Bp., Napvilág K.1998. 163–207. p.

³ Rádásul egy újabb aránytalanságot is létrehozott. Ahogyan Gunst Péter rámutatott: a telepítési politika sajátosságaiból adódóan a peremterületeken nőtt ugyan a parasztság részesedése a földből, a központi vidékeken viszont szinte semmit sem változott a nagybirtok aránya. Uo.

⁴ Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban. Bp., Akadémiai K. 1982. 63–79. p.

⁵ Gyáni Gábor: Az első világháború és a paraszti emlékezet. In: Föld és társadalom. Konferencia a Kiskun Múzeumban. Szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet. Kiskunfélegyháza, 2007. 227–238. p.

Ezek a körülmények magyarázzák, hogy az első világháborút követő években Európa szerte földreformokra került sor. A legradikálisabb földreformokra ott került sor, ahol felbomlottak a korábbi birodalmak, s a központi hatalom meggyengült. Az újonnan létrejövő, vagy területileg ekkor megerősödő államok a földosztásnak fontos szerepet tulajdonítottak a nemzetépítés folyamatában. Jól példázza ezt mind Csehszlovákia, mind Románia esete. Csehszlovákiában a termőterület közel 16%-át, Romániában 27%-át osztották szét. Mindkét országban az idegen etnikumú (német, magyar) földbirtokosok földjét vették igénybe, s a juttatásnál is érvényesült a nemzetiségi szempont.⁶

Magyarországon 1918 után gyors egymásutánban három alkalommal került napirendre a földkérdés. A polgári demokratikus forradalom alatt elfogadtak egy radikális földreform-törvényt, melynek végrehajtására már nem került sor, de a későbbiekben is fontos viszonyítási pontként szolgált, hiszen kimondta a nagybirtok 500 holdon felüli részének kisajátítását.⁷ A Tanácsköztársaság idején a nagy- és középbirtokokat államosították, azzal a céllal, hogy a kisajátított birtokokon szövetkezeteket szervezzenek.⁸ A földosztás elmaradása miatt tehát a mezőgazdasági népesség mindkét alkalommal nagyot csalódott.

Ilyen előzmények után minden politikai szereplő egyet értett abban, hogy földreformra mindenképp szükség van. Közismert, hogy a forradalmak bukását követően, 1919 őszén két politikai irányzat vált dominánssá a magyar politikai életben. A konzervatív, jobboldali erők különböző – kereszténynek és nemzeti-nek nevezett – szervezetei 1919. október 8-án egyesültek a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjában (KNEP).⁹ Mellette az

⁶ Paul Brassley: Land reform and reallocation in interwar Europe. In: Rosa Congost–Rui Santosi (eds.): Contexts of Property in Europe. The Social Embeddedness of Property Rights in Land in Historical Perspective. Turnhut, Brepols, 2010. 145–164. p.

⁷ Nagy József: Földbirtok-politika Magyarországon a két világháború között. Eger, 2003. EKF Líceum K. (a továbbiakban: Nagy, 2003) 11–12. p.

⁸ Uo. 13–14. p.

⁹ Gergely Jenő – Pritz Pál: A trianoni Magyarország, 1918–1945. Bp., 1998. Vince K. 35–47. p.

Kisgazdapárt emelkedett ki, mely regionális szervezetként indult, majd Nagyatádi Szabó István vezetése alatt vált országos politikai erővé.¹⁰ A Kisgazdapárt földreformot sürgető programja és ama törekvése, hogy a parasztságnak az ország politikai életében is nagyobb szerepet biztosítson, nemcsak a jobb módú birtokos parasztság, hanem a kisgazdák és földtelenek körében szintén komoly támogatásra talált. Gazdasági és politikai célkitűzései kétségtelen nagyítóke- és nagybirtokos-ellenességben jutottak kifejezésre.¹¹

1919 ősz végére nyilvánvalóvá vált, hogy az antanthatalmak ragaszkodnak egy kiszélesített választójog alapján megtartott választáshoz, amelyen valószínűsíthető volt a nagy tömegtámogatást élvező Nagyatádi-féle párt sikere, s ezzel együtt a földosztás mielőbbi napirendre tűzése is. A hagyományos uralkodó elit nagybirtokos csoportjának célja viszont az volt, hogy minimális engedmények árán leszerelje a parasztmozgalmakat és lényegében változatlanul megőrizze a nagybirtokot a trianoni Magyarországon. Ebből adódóan az OMGE vezetői, a nagybirtokos körök legfontosabb feladatuknak tekintették a Kisgazdapárt befolyásának korlátozását. Első lépésként felélesztették egy korábban, még 1918 decemberében alakított, majd elhalt pártjukat (Országos Földművespárt), melynek élére egy Nagyatádihoz hasonló, ámde az arisztokrácia irányában lojális kisgazdát Sokorópátkai Szabó Istvánt állították. Érdekeik valódi közvetítőjévé Rubinek Gyula, az OMGE igazgatója vált, aki előbb

¹⁰ A pártot 1909. november végén, Szentgálon alapították. Hivatalos neve Országos 48-as és Függetlenségi Párt volt 1918 végéig, amikor Országos Kisgazdapártra módosult. Ezt a későbbiekben a rövidebb Kisgazdapárt alakban használták többnyire. A párt az agrárméppesség mellett szerette volna megnyerni a városi kispolgárságot is, hogy így valamiféle kispolgári demokrácia képviselőjévé váljon. Éppen ezért kiállt a politikai demokratizálódás, így például az általános és titkos választójog, a közigazgatás demokratizálása, a sajtószabadság mellett is. A programot közli: Magyarország pártprogramok 1867-1919. Szerk. Mérei Gyula, Pölöskei Ferenc. Bp., 2003. ELTE-Eötvös K. 260–262. p.

¹¹ Sipos József: A Kisgazdapárt fejlődése, struktúrája és eszmerendszere 1918–1922. In. Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Szerk. Valuch Tibor. Bp., 1995. Osiris K., 1956-os Intézet. 422–429. p.

belépett a Sokorópátkai Szabó-féle pártba, majd előmozdította, hogy a nemzetgyűlési választások előtt, 1919. november végén a két agrárpárt egyesüljön.¹² Ez a fúzió messzemenően befolyásolta a földreform sorsát, hiszen ekkortól az Országos Kisgazda- és Földműves Párton belül két egymástól eltérő földreform-koncepció volt jelen, s így a nagy- és középbirtokosok képviselői belülről tudták korrigálni a Nagyatádi-féle földreform-koncepciót.

Ez a belső megosztottság felszínre került a választási kampány során is. Nagyatádi 1920. január 9-én, a szolnoki választási beszédében a következőket mondta a birtokreformról. *„Legyen a föld azé, aki azt megmunkálja, aki annak hivatásos kezelője és művelője. Igazságtalanul nem akarunk senkit megfosztani birtokától, de az eddigi szerencsétlen birtokmegosztás tűrhetetlen, mert legnagyobb okozója a nemzeti romlásnak. Sehol a világon ilyen óriási birtokaránytalanságok nincsenek, mint nálunk. Bármelyik Afrikai (sic!) gyarmaton mindenki földhöz juthatott, de nálunk az sem, aki vérevel, verejtékével és minden egyéb szolgáltatásával a legtöbbet szenvedett a magyar földért...”*¹³

Erre a beszédre reagálva a Rubinek-csoporthoz tartozó, Bernát István, a Magyar Gazdák Szövetségének elnöke azzal vádolta Nagyatádi Szabót, hogy a földreform ügyében a bolsevikokhoz közel álló nézeteket képvisel. *„Az Egyesült Kisgazda és Földművespárt programjában tudomásom szerint semmi sincs arról, hogy a föld legyen azé, aki azt műveli. Ellenben bőven hallottuk ezt hangoztatni a [...] diktatúra alatt s benne van Lenin programjában, amit 1915. novemberében kiadott [...] Azok az események, melyeket azóta átéltünk, csak megerősítettek mindenkit abban, hogy Leninék a pusztulás apostolai, így az ő politikájukat nekünk követni nem lehet...”*¹⁴

¹² Parlamenti választások Magyarországon. 3. bőv. átd. kiad. Szerk. Földes György, Hubai László. Bp., 2010. Napvilág K. 59–65. p.

¹³ Nagyatádi Szabó István Cegléden és Szolnokon = Új Barázda, 1920. jan. 11.

¹⁴ A földreform körül = Új Barázda, 1920. jan. 14.

Nagyatádi Szabó kitért a Bernáttal folytatandó vita elől. A „*legyen a föld azé, aki azt megműveli*” kijelentést ugyan vállalta, ugyanakkor Bernát vádját semlegesítendő, közölte, a föld művelőiről szólva nemcsak a parasztokra gondolt.¹⁵ A Nagyatádi Szabó elleni támadás és az ő védekezésére kényszerítése, hatásos taktika volt a párt paraszti szárnyának gyengítésére. A Rubinek-csoport igyekezett a maga javára kihasználni a Kisgazdapárt és a KNEP között létrejött választási paktumot is, s így már a jelöltállításnál háttérbe szorították az ún. csizmás, azaz paraszti sorból származó képviselőket.¹⁶

Az 1920-as nemzetgyűlési választásokon a legtöbb mandátumot a kisgazdapárti képviselők szerezték, s így a Nagyatádi-féle párt tagja lett a kormányzó pártszövetségnek. Soha korábban nem jutott még a paraszti társadalom ilyen esélyhez, hogy képviselői révén törvényes keretek között valósíthassa meg fő követeléseit, köztük első helyen a földreformot. Az adott belpolitikai helyzetben nem lehetett kérdés, hogy melyik párt kapja a stratégiai jelentőségű földművelésügyi tárcát, de a párt megosztottsága itt is visszaütött. A földművelésügyi minisztérium élére nem a nagy tömegtámogatást élvező Nagyatádi, hanem a földbirtokos érdekeket messzemenően figyelembe vevő Rubinek Gyula került.¹⁷ Ebből adódóan a földreform-törvény kidolgozásának egész minisztériumi munkálatát Rubinek irányította.

Melyek voltak a lényegesebb különbségek Nagyatádi Szabó és Rubinek tervezete között? Rubinek kerettörvény-tervezete még

¹⁵ A földreform körül = Új Barázda, 1920. jan. 15.

¹⁶ Így fordulhatott elő, hogy a Kisgazdapárt jelöltjeként indult Horthy öccse és sógora, továbbá több báró és gróf is. Mészáros Károly: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt az 1920-as nemzetgyűlési választáson, valamint a Huszár-kormány időszakában. In: Kávássy Sándor–Király István–Mészáros Károly–Nagy József–Sipos József: Nagyatádi Szabó István-életrajz 1863–1924. Bp., 1995. Mg. K., 140–152. p.

¹⁷ Rubinek Gyula már a Huszár kormány 1919. november 23-ai megalakulásától kezdve irányított az agrártárcát. Ekkortól Nagyatádi Szabó is tagja volt a kormányoknak, de kénytelen beérni gyakran névleges megbízásokkal. A Huszár kormányban közéleti, a Simonyi-Semadam kormányban kisgazda, a Teleki kormányban ismét közéleti miniszterként vett részt. Lásd! Bölöny József: Magyarország kormányai 1848–1992. 4. bőv. jav. kiad. Bp., 1992. Akadémiai K. 85–88. p.

a közép- vagy nagybirtok határát sem állapította meg és az Országos Földbirtokrendező Bíróságra (OFB) bízta, hogy kinek a földjét sajátítsák ki. Nagyatádi a földbirtokmaximum kimondásával egyben meghatározta a felosztandó nagybirtokot is. Ugyancsak lényeges Nagyatádinál, hogy az igényjogosultak összeírásával a községi elöljáróságokat és képviselő-testületeket be kívánta vonni a földreform végrehajtásába. Nagyatádi megállapította az igényjogosultak sorrendjét, Rubinek viszont elzárkózott az igényjogosultság fogalma elől. Igaz ugyan, hogy társadalmi nyomásra Rubinek is kénytelen volt elfogadni, hogy a juttatásnál elsők között kell figyelembe venni a hadirokkantakat, a hadiözvegyeket, a hadiárvékat és a frontharcosokat, de hogy ezek mennyi földet kapjanak az teljes mértékben az OFB-re tartozott. Nagyatádi Szabó rendes bíróságra kívánta bízni a döntést, s tervezetében nála is elsők között szerepeltek a frontszolgálatot teljesítettek, de ő házhelyet, vagy egy-két hold földet kívánt juttatni a falusi nincsteleneknek, a törpe- és kisbirtokosok földjét viszont 8-10 holdra kívánta kiegészíteni.¹⁸

A szakirodalomban többféle vélekedés található arról, hogy vajon Nagyatádi miért egyezett bele, hogy átvéve a miniszteri tárcát ő terjessze a parlament elé a Rubinek-féle koncepción alapuló földreform-programot, ahelyett, hogy tiltakozásul kilépett volna a kormányból, s pártjával ellenzékbe vonult volna. Szerepet játszhatott ebben a döntésben a késlekedés miatt egyre erősödő paraszti elégedetlenség figyelembe vétele.¹⁹ Nagyatádi valószínűleg abban a reményben vállalta fel a tervezetet, hogy egyrészt a nemzetgyűlés még jelentős mértékben módosít rajta, másrészt pedig, hogy miniszterként majd jelentős hatással lehet e kerettörvény tartalmának formálására. Hamar kiderült azonban,

¹⁸ Nagy, 2003. 39–55. p.

¹⁹ Erre a feszültségre reagálva terjesztette be Nagyatádi egy tűzoltó jellegű törvényjavaslatot, amely házhely és kishaszonbérlet juttatását tette lehetővé a leginkább rászorultaknak. Az 1920. szeptember 25-én elfogadott XXIX. tc. felhatalmazta a földművelésügyi minisztert, hogy azokban a községekben, ahol a földnélküli parasztság hangulata az azonnali beavatkozást megköveteli 600 négyszögöl házhelyet vagy 1-2 hold kishaszonbérletet juttasson. Uo. 60–63. p.

hogy a Nemzetgyűlés bizottságaiban, vagyis a törvény-előkészítés szervezetében fontos szerepet játszó jogász-képviselők nagy többsége a konzervatív beállítottságú Rubinek híve volt, s így az egyesített bizottság vitájában Nagyatádi Szabó és híveinek javaslatait a többség sorra leszavazta.

Az elhúzódó viták eredményeként, igen nagy késéssel november 13-án elfogadott XXXVI. tc.-nek már a címe is szimbolizálta kompromisszumos jellegét. Szó sem volt földosztásról, mindösszesen a földbirtokok helyesebb eloszlásáról. Ahogyan az 1. fejezet 1. §-a megfogalmazta: „... ez a törvény a lehetőséghez képest előmozdítja a földszerzést főleg azok részére, akik a föld gondos és szorgalma művelésére képesek is és hajlandók is, de eddigi viszonyaik között önhibájukon kívül földhöz nem juthattak.”²⁰ A Kisgazdapárt paraszti szárnyának meghátrálást mutatta, hogy a törvény nem írt elő kötelező birtokmaximumot és nem mondta ki a kényszer-kisajátítás elvét. Így viszont nagyon sok múlott a végrehajtáson, amelyről mindkét fél tudta, hogy a mindenkori erőviszonyok függvényében fog alakulni. Az ellenérdekelt nagy- és középbirtokos csoportok halogató taktikájának köszönhetően a földreformtörvény 1920. december 7-ei kihirdetése és a végrehajtást szabályozó miniszteri rendelet nyilvánosságra hozatala között újabb fél év telt el. Ráadásul a törvény végrehajtásáért felelős szerv, az Országos Földbirtokrendező Bíróság is csak 1921. június 4-én alakult meg.

Az elfogadott törvény kompromisszumos jellegéből adódó problémák már az első évben felszínre kerültek. Elsőként az, hogy a birtokosok által felajánlott és a háborús szerzeményű földek nem biztosítottak elegendő alapot a földreformhoz. Így felmerült, hogy az ún. vagyonszállásból származó földeket is igénybe lehessen venni a földreform céljaira.²¹ További komoly problémát jelentett, hogy mind a megváltásra felajánlott, mind pedig a vagyonszállásföldek esetében a birtokosra volt bízva a

²⁰ Magyar Törvénytár. 1920. évi törvénycikkek. Bp., Franklin K. 230–231. p.

²¹ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999. Osiris K. 154–155. p.

kisajátítandó terület kijelölése. Így nem meglepő, hogy igen gyakran távoli, gazdasági szempontból értéktelen területeket ajánlottak fel megváltásra, ráadásul a napi forgalmi ár fölött.

Nagy eltérések voltak a végrehajtás ütemét tekintve az egyes megyék között.²² A végrehajtás vonatottsága összefüggött a közigazgatási szervek magatartásával is. A megyei és járási gazdasági felügyelők, akiknek mozgatni kellett volna az egész végrehajtást, a zömmel birtokosokból álló közigazgatási albizottság fennhatósága alá tartoztak, így még jóindulatuk mellett sem mertek síkraszállni a reform gyors végrehajtásáért, mert könnyen szembe találhatták magukat az alispánnal vagy a járási főszolgabíróval. Igaz ugyan, hogy a végrehajtásért közigazgatási téren az alispán felelt, gyakorlatilag azonban az OFB volt a végrehajtó, amely viszont senkinek nem tartozott felelősséggel. Ha egy község panasszal fordult a földművelésügyi miniszterhez, akkor a kivizsgálásra leküldte az alispánnak, aki kiadta a gazdasági felügyelőnek, ő pedig a megyei földbirtokrendező bíróságot kérte az ügy kivizsgálására. A kör tehát bezárult anélkül, hogy valakinek a felelőssége megállapítható lett volna. Itt is visszaütött tehát, hogy a törvény nagyon szűkre szabta a földművelésügyi miniszter hatáskörét a végrehajtás terén.

Mindezek a problémák egyre gyakrabban előkerültek a nemcsak sajtóban, hanem parlamenti felszólalásokban is. Nagyatádi Szabó miniszterként és pártvezérként egyaránt nehéz helyzetbe került. A kormányon belül szembe került a pénzügyminiszterrel, de időnként az igazságügyi és belügyminiszterrel is. Az úri kormányban – miniszteri tisztsége ellenére – olyan parasztnak tekintették, akit azonban tömegbefolyása miatt el kellett tűrni. Nehéz helyzetét azonban ismerték a megyei közigazgatási vezetők is, s ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy tudták és merték szabotálni intézkedéseinek végrehajtását.²³ Ehhez hozzájárult az ún. Esküdt-ügy is, amelyet Bethlen nagyon ügyesen

²² Nagy József, 2003. 99-104. p.

²³ Uo. 104-111. p.

használt fel a kisgazdákkal szembeni politikai játszmák során.²⁴ Amikor a második király-puccs után kiderült, hogy fel kell adnia a tervét egy konzervatív-legitimista színezetű kormánypárt létrehozásáról, felértékelődtek Nagyatádiék. S ekkor már nem szétzilálni akarta, hanem – legalábbis látszólag – megnyerni, maga mellé állítani őket.²⁵ Bethlen hangsúlyozta, hogy a Kisgazdapárt az a szikla, amelyre építeni akar. Formailag valóban a Kisgazdapárt lett a bázisa az 1922 elején létrejövő egységes kormánypártnak, ezt volt hivatva kifejezni Nagyatádi Szabó István pártelnöki posztja is. Az Egységes párton belüli valós erőviszonyok azonban már a konzervatív erőknek kedveztek, a komoly földreformot szorgalmazó kisgazda képviselők háttérbe szorultak. Sőt, az 1922 nyarán megtartott választáson Bethlen elképzeléseinek megfelelően a paraszti kisgazda képviselők jelentős része kimaradt a parlamentből, s helyüket a pártvezér hívei foglalták el.²⁶

A földreform vontatottságával kapcsolatban napvilágra került adatok hatására fokozódtak a kritikai hangok nemcsak az ellenzéki oldalon, hanem a kormánypárton belül is. 1920 vége és 1923 tavasza között mindösszesen 136 ezer kh. földet osztottak ki néhány ezer igénylő között. Emiatt Nagyatádi egyre inkább egy módosító törvényjavaslat (ún. földreformnovella) betervezését látta szükségesnek.²⁷ Támogatták ebben a kisgazdákat Gömbösek is.

²⁴ Esküdt Lajos Nagyatádi Szabó István személyi titkára volt – előbb a pártban, később a Földművelésügyi Minisztériumban. Még a Teleki-kormány idején került nyilvánosságra, hogy Esküdt és a minisztérium több más tisztviselője pénzért árulták a közéleti cikkek exportját lehetővé tevő miniszteri engedélyeket. Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., 1991. Magyarországtudató Int. (a továbbiakban: Romsics, 1991) 142–143. p.

²⁵ Sipos József: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt kormányzóparttá bővítése = Századok. 2002/5. 989–1059. p.

²⁶ Ebben döntő szerepe volt, hogy Nagyatádiék nem tudták megakadályozni a választójog szűkítését, s a nyílt szavazás visszaállítását. A Kisgazdapárt, mint alapvetően falusi bázisú párt ezzel a mindenkor kormány, illetve a Belügyminisztérium alá tartozó vidéki közigazgatási szervezetek lett kiszolgáltatva.

²⁷ Nagy, 2003. 120–124. p.

Földosztó és földhözjuttatottak, 1923-1924

Nagyatádi 1923 májusában úgy időzítette a törvénytervezet nyilvánosságra hozatalát, hogy Bethlen épp külföldön tárgyalt a népszövetségi-kölcsön ügyében. Bethlen tehát választás elé került: vagy vállalja Nagyatádi földreform-novelláját, s ezzel megőrzi a kormánypárt paraszti bázisát, vagy pedig szembefordul vele, s ezzel Gömbösék táborába taszítja a kiscgazdafrakciót, amely valószínűleg kivált volna a kormánypártból. Július 27-én, közvetlenül Gömbösék kiválása előtt így nyilatkozott: „*A kormány azon a nézeten van, hogy az eredeti földreformtörvény novelláris módosításra szorul abból a célból, hogy a földbirtokreform végrehajtása körül az eljárást gyorsítsa, lehetőleg gyorsá tegye, és hogy az eredeti törvény bizonyos hiányait kiküszöbölje.*”²⁸

A földreformnovella hónapokig húzódó nemzetgyűlési vitája újabb ütközések sorát hozta a kormánypárt konzervatív nagybirtokosi és agrárdemokrata szárnya között. Bethlen ebben a

²⁸ Romsics, 1991. 159–160. p.

vitában Nagyatádit állandóan mérsékletre intette, amivel folyamatosan felőrölte a kisgazdafrakción belüli tekintélyét, támogatottságát. 1924. május 3-án került sor a 1923. évi tc. kihirdetésére, de a végrehajtási rendeletrre ismét hónapokat kellett várni. Több fontos kérdés körül azonban még a továbbiakban is kiélezett viták folytak.²⁹ Az egész ellenzék pedig bírálta Nagyatádi tehetetlenségét, holott a tényleges földosztás mégiscsak ezt követően gyorsult fel. Az 1923 nyaráig kiosztott 136 ezer holddal szemben 1923 ősze és 1925 ősze között 726 ezer hold föld került paraszti kézre. 1924 őszére azonban Nagyatádi Szabó pozíciója olyannyira megingott, hogy a politikai harcokba belefáradt miniszter benyújtotta lemondását.

Az agrártörténeti szakirodalomban a következőképpen szokták megvonni a Nagyatádi-féle földreform mérlegét. Az ország termőterületének 8,5%-át, 1,27 millió kh. érintette, s így az 1000 holdon felüli birtokokra eső földterületnek 14, s az 500-1000 holdas birtokok földállományának csak 5,5%-os csökkenését eredményezte. Elsősorban hadirokkantak, hadiözvegyek, felnőtt hadiárva, továbbá föld nélküli mezőgazdasági munkások, törpebirtokosok, összesen 425 ezer család jutott földhöz. Továbbá 160 ezer fő kapott házhelyet.³⁰ A földreform a hozzátartozókkal együtt több mint kétmillió embert érintett, tehát az össznépeesség egynegyede földhöz jutott, magántulajdonossá vált. S éppen ezen utóbbi számadat alapján vélem úgy, hogy a Nagyatádi-féle földreform áttörés volt. A Bethlen által képviselt tradicionális elitcsoportok a forradalmak tapasztalataiból okulva belátták, hogy földosztás nélkül a parasztság nem lesz lecsendesíthető, de azt minimalizálni akarták. Amikor megérezték, hogy az antant hatalmak partnerként kezelik őket, egyre inkább ellenálltak a tulajdonviszonyuk radikális megváltoztatásának. S ezzel együtt a

²⁹ Nagy, 2003. 124–145. p.

³⁰ Szuhay Miklós: A magyar mezőgazdaság a két világháború között. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk. Gunst Péter. Bp., Napvilág K., 1998. 209–229. p.

kisgazdatársadalmat vezetésre és irányításra szoruló osztályként kezelték. Velük szemben a szerény politikai tapasztalatokkal, kevés rutinnal rendelkező Kisgazdapártnak nagyon nehéz dolga volt. Az elért eredmények mérlegelésekor ezt mindenképp figyelembe kell venni. De a ténylegesen felosztott föld abból az optikából nézve is figyelemreméltó, ha megnézzük, hogy a későbbi kormányok mit tettek a birtokrendszer aránytalanságainak orvoslása érdekében. Gömbösék például, annak idején sokat bírálták a Nagyatádi-féle reformot, amikor ellenben hatalomra kerültek maguk is beleütköztek a nagybirtokosok ellenállásába, s csak egy olyan telepítési törvényt tudtak keresztülvinni, amelynek keretében 25 év alatt kb. 400 ezer holdat irányoztak elő parcellázásra.³¹

A földkérdést az ellenzéki pártok is napirenden tartották, különösen, ahogy egyre inkább érzékelték a világgazdasági válság hatására növekvő paraszti elégedetlenséget. A Szociáldemokrata Párt 1930-as programja egyrészt a nagybirtok 200 holdon felüli részét akarta – kártérítés ellenében – kisajátítani, másrészt a hitbizományi és egyházi birtokok teljes kisajátítását követelte kártérítés nélkül.³²

Ebben az időszakban egyre erősebb igényként fogalmazódott meg országszerte, hogy újra önálló képvisellete legyen a birtokos paraszti, 5-25 holdas kisgazda társadalomnak. Az Alföldről és a Dél-Dunántúlról kiinduló társadalmi-politikai mozgalom 1930 őszen jutott el a párttá alakulásig. A kezdeményezők zömmel a gazdálkodó parasztemberek, a falusi tanítók és református lelkészek, valamint a kereskedők és kisiparosok köréből kerültek ki. Az 1930. október 12-ei békési alakuló

³¹ Püski Levente: Az agrárkérdés a harmincas évek Magyarországnagybirtokos nézőpontból. In: Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. I. Debrecen, 1999. KLTE. 115–122. p.

³² Magyarországi pártprogramok 1919–1944. 2. átdolg. jav. kiad.) Szerk. Gergely Jenő-Glatz Ferenc-Pölöskei Ferenc. Bp., 2003. ELTE-Eötvös K. (a továbbiakban: Gergely Jenő-Glatz Ferenc-Pölöskei Ferenc2003) 158–170. p.

nagygyűlésen megválasztották a vezetőket. A párt elnöke Szijj Bálint, alelnöke Tildy Zoltán, főtitkára pedig Nagy Ferenc lett.³³

Az alakuláskor elfogadott, ún. békési program nem sokáig maradt aktuális, mivel a parlamenti képviselőlet megszerzése érdekében a párt még 1930 decemberében fuzionált az agrárius beállítottságú, de paraszti körökben is népszerű Gaál Gaszton vezette mérsékelt ellenzéki Magyar Agrárpárttal. Az 1930. decemberi új programból kimaradt a földreform követelése, s inkább az általános agrárérdekeket megfogalmazó gazdasági követelések kerültek előtérbe.³⁴ Majd 1936-ben lett újra olyan programja a pártnak, amely kimondta: 3 millió hold földet kell szétosztani 650 ezer „szegénysorsú” parasztcsaládnak. A paraszti szárny pozíciója a világháború menetében 1942 őszén, 1943 tavaszán bekövetkezett fordulatot követően kezdett megerősödni. Tildy Zoltán ügyvezető elnökként, Nagy Ferenc főtitkárként igyekezett lendületet adni a párt újjászervezésének, s egyúttal felkészülni a háború után helyzetre.

Új helyzet – régi kötelezettségek

Hazánk 1944 őszén hadműveleti területté vált. Ez a tény minden korábbról hozott, megoldásra váró problémát új megvilágításba helyezett. A Szovjetunió, mint megszálló hatalom nem elégedett meg a gazdasági jóvátétellel, hanem hosszabb távon is befolyásolni akarta a német uralom alól felszabadított területek politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedését. Az 1944/1945 fordulóján újjászerveződő pártoknak – a Magyar Kommunista Párt (MKP), a Szociáldemokrata Párt (SZDP), a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt (FKgP), a Nemzeti Parasztpárt (NPP), a Polgári Demokrata Párt (PDP) – a külső

³³ Vida István: A Független Kisgazdapárt 1930. évi békési programja = Történelmi Szemle. 1967/1. 76–100. p.

³⁴ Gergely Jenő- Glatz Ferenc-Pölöskei Ferenc, 2003. 185–187. p.

elvárásokhoz kellett igazodniuk. A következőkben azt igyekszem rekonstruálni, hogy ezek a demokratikus pártok mire voltak felkészülve, milyen agrárprogramok érvényesítéséért indultak „csatába”.³⁵

A földreform szükségességét illetően mindegyik párt egy véleményen volt. Ez kifejeződött abban, hogy az antifasiszta egységfront, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) programjába – számos a nemzet további sorsát alakító és befolyásoló kérdéssel együtt – bekerült a „széleskörű földreform” gondolata is. A program egyúttal leszögezte azt is, hogy a „*földreform céljaira igénybe kell venni a hazaárulók, a háborús bűnösök, a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak birtokait, és teljes egészében minden felszereléssel együtt el kell kobozni.*”³⁶

Az 1944. december 21-22-én a megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlés kormányprogrammá emelt szózata hangsúlyozta: „*Földreformot akarunk! Földhöz juttattunk sok százezer földnélküli és szegényparasztot, hogy gyarapítsuk a magyar nemzeti erőt és évszázadokra megszilárdítsuk a demokratikus magyar államrendet.*”³⁷

Az MNFF-be tömörült pártok mind ellenzéki oldalon politizáltak a Horthy-rendszerben, de társadalmi bázisuk és támogatottságuk nagysága között jelentős különbségek voltak. Mindez azonban igen kevésbé tükröződött az új törvényhozó és végrehajtó hatalom összetételében. Így állhatott elő az a helyzet, hogy a Vörös Hadsereg megkülönböztetett támogatását élvező, mindössze 3 ezer fős tagsággal rendelkező kommunista párt küldöttjei a képviselői helyek 39%-át szerezték meg, míg a 900

³⁵ Izsák Lajos: A koalíciós és ellenzéki pártok agrárpolitikai célkitűzései, 1944–1947. In: Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére. Szerk. Buza János–Estók János–Szávai Ferenc–Varga Zsuzsanna. Bp., 2006. Bp. Corvinus E.–BKE Alapítvány–Miskolci Egyetem Gazdud. Kara 351–359. p.

³⁶ A programot legújabbban közli: Magyarország pártprogramok 1944-1988. Összeáll. szerk. bev. jegyz. Balogh Sándor, Izsák Lajos. Bp., 2004. ELTE-Eötvös K. 9–13. p.

³⁷ Az 1944. évi december hó 21-re Debrecenben összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Bp., 1946. Athenaeum. 10. p.

ezer fős tagságot tömörítő Kisgazdapárt 19%-os képviselőhöz jutott. A Dálnoki Miklós Béla vezetésével megalakuló kormányban a kisgazdák ugyanúgy két tárcát kaptak, mint a szociáldemokraták és kommunisták.³⁸ Ráadásul a stratégiai fontosságú földművelésügyi tárca élére sem kisgazda politikus, hanem a kommunista Nagy Imre került.

Nem volt ez véletlen. 1944 őszén, miután a Vörös Hadsereg magyar területre lépett, a moszkvai emigráció vezetői (Rákosi, Révai, Gerő, Farkas) a hazatérésre készülve megbízták az agrárszakértőnek számító Nagy Imrét azzal, hogy dolgozzon ki egy radikális földreform programot. A tervezetet megvitatták, s a sztálini vezetéssel is egyeztettek. A program főbb elemei így összegezhetőek. Kártalanítás ellenében kisajátítandó az úri birtok 100, a paraszti birtok 200 kh. feletti része. Ellenállási érdekért a birtokos 300 holdig kaphat mentességet. Földhöz juttatandók: a mezőgazdasági munkások és uradalmi cselédek, továbbá birtokok kiegészítése céljából a 10 kat. holdon aluli törpe- és kisbirtokosok. A föld a juttatottak telekkönyvileg bejegyzett magántulajdonába megy át. A földreform végrehajtása a földigénylőkből alakult földosztó bizottságok feladata.³⁹

Az MKP vezetése tudatában volt annak, hogy az 1919-es földnacionalizálás miatt a parasztság bizalmatlan az irányukban, ezért azt tervezték, hogy megegyezzenek a szegényparasztságot képviselő NPP képviselőivel. A titkos tárgyalásokban kulcsszerepet játszott Erdei Ferenc, aki formailag a Nemzeti Parasztpárthoz tartozott, valójában a kommunista párt tagja volt. 1945. január 5-én az MKP Központi Vezetősége úgy határozott, hogy a végleges koncepciót, – mely a moszkvai elképzelésekhez képest alig változott – a parasztpárt jelentse be 1945. január 14-én.⁴⁰

³⁸ Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája, 1944–1947. Bp., 1976. Akadémiai K. 53–65. p.

³⁹ Rainer M. János: Nagy Imre 1896–1953. Politikai életrajz. II. Bp., 1996. 1956-os Int. 161–182, 267–281. p.

⁴⁰ A három pontból álló határozat így rendelkezett a földreform előkészítéséről: „1. Kampányt kell kezdeni alulról a földreform megvalósításáért. 2. Január 14-én a

Ezzel a taktikai lépéssel egyrészt az volt a cél, hogy a földreform kommunista koncepcióját olyan politikai erő hozza nyilvánosságra, amely élvezi a szegényparasztság és a földnélküliek szimpátiáját, másrészt pedig az, hogy az igen jelentős tömegbázissal és régóta kidolgozott földreform-elképzelésekkel bíró Kisgazdapárt lépés hátrányba kerüljön.

„Éljen a földosztó miniszter!” (Nagy Imre)

A földosztás parasztpárti koncepciójának nyilvánosságra hozatalát követően elsőként az MKP reagált, teljes mértékben alkalmasnak ítélve a tervezetet földreform gyakorlati megvaló-

Délmagyarországban és a Néplapban közzé kell tenni az NPP földreformprogramját. Január 21-én közöljük ugyanott a párt (MKP) álláspontját. 3. Nagy Imre január 30-ára kidolgozza a földreformtörvényt. Erre a célra a KV igyekszik megfelelő embereket szerezni. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 274. f. 2. cs. 7. 6. e. Jegyzőkönyv az MKP Központi Vezetőség 1945. január 5-i üléséről.

sítására.⁴¹ Ilyen módon a kisgazdák nemcsak a kezdeményező szerepről maradtak le, hanem a meginduló vitákban már csak a parasztpárti koncepcióhoz képest tudták megfogalmazni saját elképzeléseiket. Az NPP és az MKP gyors reakciókészsége meglepte őket, de a kisgazda politikusok továbbra is arra készültek, hogy részletes javaslatukat majd a harcok lezárulta után összeülő nemzetgyűlésben fogják vitára bocsájtani.⁴²

A kisajátítás sarokszámai, valamint a végrehajtás menetrendje, szervezete, a földhöz juttatottak köre és a kisajátított földért való megváltás mértéke körül kibontakozó viták legjobb áttekintését Donáth Ferenc összefoglaló munkája tartalmazza.⁴³ Az egyik koncepciót a gazdasági hatékonyság, a másikat a társadalmi igazságtétel szempontjai jellemezték. A kisgazdapárt egyes vezetői, elsősorban Nagy Ferenc a gazdasági hatékonyságot, a versenyképes mezőgazdaságot szem előtt tartva, a földosztást főleg agrárszakemberekből, birtokos parasztokból álló testületekre kívánta bízni, több év alatt kívánta végrehajtani, a juttatásoknál előnyben kívánta részesíteni a már birtokkal rendelkezőket, a megváltást pedig a föld forgalmi értéke közelében kívánta megállapítani. A kommunista-parasztpárti elgondolás viszont a mezőgazdasági munkások, uradalmi cselédek, továbbá birtokok kiegészítése céljából a 10 kh. aluli törpe- és kisbirtokosok földhöz juttatására helyezte a hangsúlyt. Tehát a földigénylők minél szélesebb körének földet kívánt juttatni, tekintet nélkül a kellő szakértelem, gazdasági felszerelés megletére. A társadalmi igazságtétel szempontjaiból következett az is, hogy a földreform végrehajtását a földigénylőkből alakult földosztó bizottságok feladatává akarták tenni.

⁴¹ Néplap, 1945. jan. 21. A részleteket illetően kiegészítő javaslatot is tett, így például: javasolták, hogy 300 holdig meghagyhatják birtokaikat azok, akik részt vettek a nemzeti ellenállásban és ott érdemeket szereztek, valamint azt is javasolták, hogy az úri nagybirtokokat különböztessék meg a parasztbirtokoktól.

⁴² Donáth Ferenc: Egy elkésett program. (A Független Kisgazdapárt földreformtervezete). Agrártörténeti Szemle = 1962/1-2. 279–292. p.

⁴³ Donáth Ferenc: Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947. Bp., 1969. Akadémiai K. 61–84. p.

A február-márciusi pártközi értekezleteken lezajlott viták nem eredményeztek már lényegi változást, s így végül a parasztpárti-kommunista tervezet győzedelmeskedett. A földreformtörvény javaslatát a már Budapestre összehívandó Ideiglenes Nemzetgyűlés ülészsaka elé akarták terjeszteni, s úgy tervezték, hogy a földosztást a törvény elfogadása után rögtön el kell kezdeni, és október 1-jéig be is kell fejezni. Ebbe a folyamatba, azonban beavatkozott a szovjet megszálló hatalom képviselője, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, Vorosilov marsall.⁴⁴

1945. március 13-án a marsall tanácskozára hívta Dálnoki Miklós Béla miniszterelnököt, Nagy Imre földművelésügyi minisztert és Vásáry István pénzügyminisztert, s közölte velük, hogy a földreformot azonnal végre kell hajtani kormányrendelet formájában. Katonai szempontokra hivatkozott, vagyis arra, hogy a gyors földosztással elérhető a Dunántúlon harcoló magyar hadsereg felbomlása, így a Vörös Hadsereg veszteségeinek mérséklése. Vorosilov a következő napokban "megdolgozta" a koalíciós pártok vezetőit, egyértelművé téve számukra, hogy a szovjet katonai-taktikai érdekek miatt már a hadműveletek közben le kell zárni a földreformmal kapcsolatos jogi procedúrát, mielőbb neki kell kezdeni a végrehajtásának.⁴⁵ Nem véletlen, hogy néhány nappal korábban Nagy Imre március 11-én, nyíregyházi beszédében bejelentette, hogy a kidolgozott törvényjavaslatot a megelőző hét folyamán szétküldte a minisztereknek.

Ezt követően felpörögtek az események. A március 15-ei pártközi értekezleten a kisgazdapártiak (Nagy Ferenc, Saláta Kálmán) még kísérletet tettek az ekkorra kidolgozott koncepciójuk érvényesítésére, de nem jártak sikerrel.⁴⁶ Két nappal később, 17-én rendkívüli ülést tartott a kormány Debrecenben.

⁴⁴ Rákosi Máttyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. I. Bp., 1997. Napvilág K. 170. p.

⁴⁵ Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. I. Bp., 1990. Európa Könyvk. 143–146. p.

⁴⁶ *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948*. A dokumentumokat vál. szerk. jegyz. Horváth Julianna, Szabó Éva, Szűcs László, Zalai Katalin. Bp., 2003. Napvilág K. 21–22. p.

Nagy Imre terjesztette elő a 600/1945. sz. miniszteri rendelet-tervezetet, amelynek célja az, hogy *"valóra váltsa a magyar földműves nép évszázados álmát és birtokába adja ősi jussát, a földet."* A minisztertanács egyhangúlag fogadta el az előterjesztést. Az ekkor távollévő Teleki Géza kultuszminiszter, később saját kezűleg a következő megjegyzést írta a minisztertanácsi jegyzőkönyvre: *"A földreform szükségességét és feltétlen érdekét nagyon is szükségesnek tartom. De nem alkotmányellenes formában, mint ahogy keresztül lett víve. Törvényjavaslatnak készült és törvénybeiktatással kellett volna keresztülvinni, a nemzetgyűlés elé vinni, mert a kormánynyilatkozat nem jogforrás. [...] A rendeletet és a keresztülvitelét törvényellenesnek tartom. Teleki."*⁴⁷

A tulajdonviszonyokba történő radikális beavatkozás tehát nem törvényi felhatalmazás, hanem kormányrendelet alapján indult. Ráadásul egy olyan törvényhozó testület felhatalmazása alapján, amely nem az egész ország lakosságát képviselte, hiszen megalakulásakor az ország nyugati felében még javában folytak a harcok. A sietség mögött nemcsak a fentebb említett katonai megfontolások játszottak szerepet. A gyors földosztástól a szovjet vezetés azt is remélte, hogy az ősszel megtartandó nemzetgyűlési választások előtt javítani tudja a baloldali pártok, elsősorban a MKP támogatottságát a parasztság körében.

Mint korábban volt róla szó, az időtényező a Nagyatádi-reformnál is nagy jelentőségre tett szert. Ott azonban az időhúzás érvényesült mind a törvényhozási folyamatnál, mind a végrehajtásnál. 1945 tavaszán viszont néhány hét alatt nemcsak a jogi szabályozás fejeződött be, hanem a végrehajtás is, s az újgazdák már a kiosztott birtokokon kezdhették meg a tavaszi munkákat. A mezőgazdasági munkások, cselédek földhöz juttatása, magántulajdonosi érdekeltségük felkeltése révén a kormányzat át tudta

⁴⁷ Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23.-1945. november 15. Szerk. jegyz. bev. Szűcs László. Bp., 1997. MOL. 284–285. p.

hárítani a mezőgazdaság háború utáni helyreállításának terhet az új tulajdonosokra.⁴⁸ Felszerelés és állatállomány hiányában a parasztság kézi eszközökkel is nekilátott a termőföld művelésének. Ennek óriási szerepe lett az ország élelmiszerellátásának biztosítása szempontjából, hiszen a hadműveletek 1944 őszén a keleti országrészben, 1945 tavaszán pedig még a Dunántúlon akadályozták az aktuális munkák elvégzését. A föld mielőbbi kiosztását az is elősegítette, hogy nem a szétzilálódott közigazgatásra bízták a végrehajtást, hanem a földigénylőkből alakult helyi szervekre. Ráadásul a kormány ún. földosztó biztosokat is kiküldött, hogy közvetlenül ellenőrizzék, s ha kell, beavatkozással segítsék a földosztás folyamatát.

A SZEB elnöke Vorosilov katonaként gondolkodva a földosztást is egy nagy offenzívaként fogta fel, ahol már az első órákban, napokban átütő sikert kell elérni. Felajánlotta a Vörös hadsereg szállítóeszközeit is annak érdekében, hogy minél gyorsabban eljuttassák a földosztást hirdető rölapok, falragaszok százazreit a Szálasiek fennhatósága alatt lévő területekre.

Lázás tempóban kezdődött a földreform végrehajtása, előbb az ország keleti felében, majd két-három hét múlva a dunántúli területeken. A hírközlés és a közlekedés háborús viszonyai közepette a Vörös Hadsereg biztosította a papírt a rendeletet közhírré tevő plakátokhoz, és a földosztó biztosokat gyakorta szovjet katonai autók szállították országszerte. Létfontosságúnak bizonyultak az orosz menlevelek is, melyek megóvták a vidékre küldött földosztókat attól, hogy "málenkij robot"-ra, fogságba hurcolják őket. Az eddigiekből egyértelműen következik, hogy Vörös Hadsereg elsősorban a kommunista pártot látta el közlekedési eszközökkel, nyomdával, papírral és a propagandához szükséges egyéb eszközökkel. Ezt a kivételes helyzetet a kommunisták arra használták, hogy hiányzó társadalmi bázisukat vidéken kiszélesítsék.

⁴⁸ *Moszkvának jelentjük...* Titkos dokumentumok 1944-1948. Szerk. Izsák Lajos, Kun Miklós. Bp., 1994. Századvég K.

A földosztás heteiben 5,6 millió holdat vettek igénybe, ennek közel 60%-át 642 342 igényjogosult - döntően mezőgazdasági munkások, gazdasági cselédek és törpebirtokosok – között osztották szét, míg a maradék 40% (főleg erdő- és legelőterület) állami, községi vagy szövetkezeti tulajdonba került.⁴⁹ A közép- és nagybirtok kisajátításával megszűnt a közép- és nagybirtokosok rétege. Másrészt viszont rendkívül felduzzadt a kisbirtokosok rétege. Az új birtokosok átlagosan 5,1 holdat kaptak.

* * *

Zárógondolatként megállapítható, hogy a két vesztes háború utáni sokrétű válsághelyzetben a belpolitikai küzdelmek számos kompromisszummal terhelték meg mindkét földreformot. Ahogyan a kiosztott terület eltérése is jelzi, különböző mértékben sikerült érvényre juttatni a paraszti érdeket a nagybirtokosokéval szemben. Az első kevésbé, a második radikálisan átrendezte a tulajdonosi viszonyokat az agráriumban. S ebben szerepet játszott az is, hogy a külső erőviszonyok eltérő módon befolyásolták a földreformokat. Az első földreformra a trianoni szerződés által megcsonkított, sokkos állapotban lévő országban került sor. A győztes antanthatalmak azonban nem befolyásolták az agrárviszonyok átrendeződését. A „hogyan” a belpolitikai viszonyok terméke volt. Ezzel szemben 1945-ben az országot megszálló hatalom kikényszerítette nemcsak a „hogyan”-t, hanem a „mikor”-t is. Igaz ugyanakkor az is, hogy az 1945-ös földreform akkor a magyar társadalom többségének igazságérzetével találkozott.

⁴⁹ Szakács Sándor: A földosztástól a kollektivizálásig, 1945–1956. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk. Gunst Péter. Bp., 1998. Napvilág K. 330–343. p.

Sipos József

Nagyatádi Szabó István, az első parasztminiszter

(Erdőcsokonya, 1863. szeptember 17. – Erdőcsokonya, 1924. november 1.)

Nagyatádi Szabó István emberi felkészültségét, tisztességét, tehetségét, politikai pályafutását még mindig rendkívül ellentmondásosan ítéli meg a történeti szakirodalom. E kérdésekben még nincs konszenzus. Még nem készült el a biográfiája sem. Ennek oka, hogy életének bizonyos szakaszait még nem kutatták a történészek. Különösen keveset tudunk az 1919. őszi és az 1921. tavaszi, illetve az 1922 tavasza és 1924 ősze közötti politikai tevékenységéről. A parasztpolitikus politikáját már a kortársai is igen ellentétesen ítélték meg. A polgári radikális „Világ” temetésére írt nagy nekrológja így kezdődött: *„A magyar föld szerelmének és éhségének prófétái tüzes trónon vagy börtönben pusztultak el: Nagyatádi Szabó István már nem prófétája, hanem diplomatája volt osztálya gyakorlati törekvéseinek és ügyességével, józan-ságával, óvatosságával és szívósságával tartotta döntő szerepét hat esztendő politikájának tengelyében. [...] »Oldott és kötött«, mint a legrégebb nyelvemlék mondja, mindig szerződött, feltételeket szabott azok elé, akikhez osztálya nevében, népe érdekében odaállott. [...] és csak azon örködött, hogy a szerződést betartsák. [...] A politika csinyját-binyját pompásan kitanulta, ennek a par excellence úri mesterségnek parkettjén tökéletes ügyességgel járt nehéz csizmájában...»*

Ezen elismerő gondolatok mellett a cikk rámutatott a Nagyatádi életmű alapvető problémájára is. *„Ha mai mérték szerint jelentékeny egyéni tulajdonságai sokszorozottan állottak volna is a rendelkezésére – írták –, akkor sem tudta volna diadalra vinni törekvéseit, mert a földreform keményen demokratikus célkitűzését kénytelen volt összekötni, sőt össze-*

egyeztetni a reakcióval.”⁵⁰

Ezt a gondolatot a „Népszava” így folytatta A halott Nagyatádi c. nekrológiájában: „Nemcsak Nagyatádinak, hanem osztályának is tragikum a nagy tévedés, amely föltette, hogy lehet valamire jutni, ha a demokrácia vágya összeszövetkezik a paraszt kinullázásának atavisztikus ravaszságával és kíméletlenségével.”⁵¹

Bodrogközi Zoltán: *A magyar agrármozgalmak története* c. 1929-ben megjelent munkájában állítja: Nagyatádi Szabó és hívei a földreform mellett egy „demokratikus berendezkedés” megvalósításáért is küzdöttek.⁵²

Erdei Ferenc: *Parasztok* c. 1938-ban megjelent könyvében azt állította, hogy a „Nagyatádi-féle kiszgazdamozgalom békét kötött a feudalista erővel és még a földreformot is kiengedte a kezéből.”⁵³ Később viszont ezt írta: „Kelet- és Közép-[Európa – S] parasztsága nevezetes politikai mozgalmakkal jelentkezett a háború utáni időben s mindegyik politikai erővel tudta alátámasztani követeléseit. A horvát Radics, a bulgár Stanbulinsky [helyesen: Stambolijcski – S], a lengyel Witos és a magyar Nagyatádi Szabó jelentékeny tömegekkel léptek föl s követeléseik nem abban merültek ki, hogy a parasztsors enyhítését vagy a parasztok polgárisítását kívánták volna, hanem helyet követeltek a parasztság számára országaik igazgatásában és végsőleg egy parasztelvű ország fölépítése volt a szívük igazi vágya.”⁵⁴

Az 1950 és 60-as évek dogmatista történészei kulákvezérnek minősítették Nagyatádit, aki elárulta a parasztság érdekeit. Pölöskei Ferenc Horthy és hatalmi rendszere (1919-1922) c. 1977-ben megjelent könyvében a Kiszgazdapárt kormánypárttá bőví-

⁵⁰ Világ, 1924. nov. 4. 1. p.

⁵¹ Népszava, 1924. nov. 4. 1. p.

⁵² Bodrogközi Zoltán: *A magyar agrármozgalmak története*. Bp., 1929. Egyetemi Ny. 126., 128. p.

⁵³ Erdi Ferenc: *Parasztok*. Hason. kiad. Bp., 1973. Akadémiai K. 153. p.

⁵⁴ Uo. 206. p.

tésébe beleegyező parasztpolitikust így jellemezte: „Nagyatádi Szabó fel sem fogta az események horderejét, mert sem koncepciójával, sem taktikai érzékével nem állhatta a versenyt az ellenforradalom politikai vezéralakjává felnőtt Bethlennel.”⁵⁵

Nagyatádi Szabó István politikai tevékenységének ellentmondásos megítélését mutatja az is, hogy még a Kávássy Sándor – Király István – Mészáros Károly – Nagy József – Sipos József által közösen szerkesztett és írt Nagyatádi Szabó István emlékkönyv 1863-1924 c. tanulmánykötet is több egymásnak ellentmondó megállapítást tartalmaz a parasztpolitikusról. Király István az előszóban azt állította: „Ma már Nagyatádi Szabó Istvánra úgy tekintünk, mint a magyar demokrácia előharcosára.” Nagy József: Nagyatádi Szabó István és a földreform c. tanulmányában mégis azt állítja: „Nagyatádi Szabó történelmi tévedése volt, hogy 1922 elején hitt az arisztokrata Bethlen kézfogásának őszinteségében és elhitte, hogy a falusi szegénység földhöz juttatása a kormányfőnek is szívügye. Ezzel a kézfogással eladta az arisztokráciának azt a pártot, amely ugyan maga is konzervatív volt, mégis az adott körülmények között a paraszti demokratizmus letéteményese.”⁵⁶

E véleménnyel szemben Gratz Gusztáv – aki az első Teleki kormány külügyminisztere volt, és akinek az első királypuccsban játszott szerepe miatt a kormányból való kilépését éppen a Kisgazdapárt követelte – Magyarország a két világháború között c. könyvében igen pozitívan vélekedett a parasztpolitikusról: „Nagyatádi Szabó István egyik érdekes alakja volt az új Magyarország politikai életének. Mint a magyar parasztság elismert vezére, jelentékeny politikai befolyással rendelkezett és azt ügyesen használta fel a parasztság – az új terminológia szerint a kisgazda társadalom – követeléseinek érvényesítésére. Már a régi országgyűlésben a háború előtt feltűnt okos, sohasem izgató

⁵⁵ Pölöskei Ferenc: Horthy és hatalmi rendszere (1919-1922) Bp., 1977. Kossuth K. 189. p.

⁵⁶ Nagyatádi Szabó István emlékkönyv 1863-1924. Bp., 1995. Magyar Mezőgazd. K., 8., 259. p.

hangon tartott beszédekkel. A forradalom óta minden rendszert támogatott, sőt a proletárdiktatúra idején még a kommunista pártba is belépett, de neki mindent megbocsátottak. Igen nagy befolyása volt a parasztságra, és ezzel a befolyással okosan élt. Nagy érdeme, hogy híveit nem vitte szélsőségekbe és nem hajtotta bele az osztálygyűlöletbe. Értelmes, okos parasztember volt. Nem rendelkezett különösebb műveltséggel vagy képzettséggel, és ezt nem is titkolta. Miniszteri tanácskozásokon, kivált ha szakkérdésekről volt szó nem tett úgy, ahogyan sok más miniszter cselekszik, aki nem ural valamely tárcája körébe eső kérdést, hogy ti. annyira-amennyire megismerni igyekszik annak lényegét, és aztán egyszerűen a referensei által előkészített javaslatokat olvassa fel, hanem annak őszinte kijelentésével, hogy ő ezekhez a dolgokhoz nem ért, behívta referenseit és azokkal adatta elő a szóban forgó ügyet. Született politikai tehetség volt. Ügyes és hajlékony. Tudott erőt mutatni, néha olyankor is, amikor erő nem volt mögötte, tudta mikor kell duzzognia, és mikor kell megbékülnie. A képzett emberekkel, az ún. „nadrágosokkal” szemben bizalmatlan volt és idegenkedett tőlük. Legszívesebben az ún. „fél-nadrágosokkal”, a parasztságból kikerült, gyakran csak félművelt intelligenciához tartozó egyénekkal vette körül magát, és velük beszélte meg terveit és szándékait. A politikusok nem bíztak benne, de szükségük volt rá, és le is akarták kötni, úgyszólván miniszteri pozíciójában senki sem ült biztosabban, mint ő.”⁵⁷

A parasztpolitikus számtalan negatív és pozitív megítélését említhetnénk még. Erre azonban most nincs lehetőségünk. Előrebocsátom azonban, hogy én – aki negyven éve számtalan tanulmányt írtam róla és pártjáról – az eddigi történetírók negatív beállítással szemben pozitívabbnak tartom Nagyatádi Szabó István és pártjának összeltjesítményét.

⁵⁷ Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Bp., 2001. Osiris K. 133-134. p.

Az indulásról

1863. szeptember 17-én született, Somogy megye Barcsi járásában, Erdőcsokonyán.⁵⁸ Apja kisparaszt: 6 hold szántóföldje, 2 hold rétje, kis darab szőlője, legelő- és erdő jogosultsága volt. A tehetséges és szorgalmas gyerek hat elemiit végzett és az ún. három éves vasárnapi ismétlőiskolát. Ez a faluban akkor átlagon felüli képzést jelentett. A serdülő fiú sokat olvasott, könyvekért még a szomszéd falvakba is átjárt. Az iskolai ünnepélyeken ő szavalt a költeményeket, 16 évesen pedig a község március 15-ei ünnepélyén már ő mondta az ünnepi beszédet. A szülők szegénysége miatt azonban nem tanulhatott tovább. Tizennyolc éves kora után rendszeresen járt napszámba. Erről önéletrajzában azt írta: *„Voltam én arató, részes cséplő, napszámos, fuvaros, árokhányó, erdei famunkás, munkáltam feles földet, réteket, szolgáltam robotot, együtt dolgoztam uradalmi cselédekkel...”*

1884-1887 között Budapesten volt katona a 44. közös gyalogezrednél, az Üllői úti Mária Terézia laktanyában. Ott is minden szabadidejében olvasott. Az altiszti iskolában harminchat katona közül az első helyen végzett. Végül címzetes őrmesterként szerelt le. Ezután az olvasókörben baráti társaságot szervezett a politikai kérdések megbeszélésére. Volt tűzoltóparancsnok, olvasóköri pénztáros, hitelszövetkezeti igazgatósági tag, községi elöljáró és fogyasztási adószedő. Községi bírónak 1889-ben, 27 évesen választották meg, ami rendkívülinek számított abban az időben. Bíraskodása idején rendet tartott a faluban. Szigorú volt, de ítéleteiben humánus. Ő állította fel Erdőcsokonya főterén Kossuth Lajos mellszobrát. Eszmerendszerére a protestantizmus és az évszázados szabadságharcok mellett e politikus munkássága és a 48-as törvények gyakoroltak

⁵⁸ Tény, hogy általában így nevezik meg a születési helyét. Valójában a község neve Szabó István születése idején Csokonya s a Nagyatádi járáshoz tartozott. 1896-ban átcsatolták az újonnan létrehozott Barcsi járásba. 1908-ban az Erdőcsokonya nevet kapta az országos helységnév-rendezés során. 1941-ben egyesült a közvetlenül szomszédos Somogyvisontával, s az egyesült község a Csokonyavisonta nevet kapta.

döntő hatást. Ezek az ellenzéki Függetlenségi és 48-as Párthoz kapcsolódtak.

1889-ben nősült. Felesége, Peti Katalin középparaszti családból származott. Két lányuk született. A fiatal férj hétköznapjai kemény paraszti munkával teltek. Először tehermentesítette a szülői birtokot, aztán a világháborúig még vásárolt hozzá 12 holdat. Ő tehát kisparaszti sorból küzdötte fel magát középparaszttá. E tapasztalata szintén hatással volt egész világlátására és politikai programjára.

Szabót 1904 novemberében megválasztották a vármegyei törvényhatósági bizottság (megyegyűlés) tagjának. Ott először tájékozódott, majd 1906 augusztusától egyre határozottabban védte a kis- és középparasztság érdekeit. A törvényhatóság parasztképviselőivel összefogva 1907-ben létrehozták annak paraszti ellenzékét. 1908. január 12-én pedig megalakították a Somogy megyei Kisgazdák Egyesületét, amelynek elnökévé választották. 1908. március 22-én Szabó ott volt és hozzászólt a kisújszállási kisgazda-kongresszuson. A pécsi országos kongresszuson pedig már a Kisbirtokos Szövetség választmányi tagja lett. 1908. augusztus 1-jén, egy időközi választáson – a Függetlenségi Párt jelöltjével szemben pártonkívüli programmal – megválasztották a nagyatádi választókerület parlamenti képviselőjének. Az erdélyi Makai Zsigmond és Áchim L. András után ő lett a harmadik parasztképviselője az országgyűlésnek.

Első parlamenti felszólalásában a protestáns kisgazdák képviselőjének nevezte magát és sürgette a protestáns egyházak állami segítyezését. Később felvetette az igazságtalan földadókataszter megváltoztatását, a szegényparasztság adómentességét és az 1000 holdon felüli nagybirtok földadójának emelését. A Függetlenségi és 48-as Párt politikájával elégedetlen parasztpolitikus és társai 1909. november 29-én a Veszprém megyei Szentgálon megalakították az Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapártot, amelynek elnökévé választották.

Nagyatádi Szabó István 1910 körül

Programjuk középpontjában a nagybirtokok egy részének állami megváltással történő kisajátítása állt, hogy a gazdálkodni tudó, de elég földdel nem rendelkező parasztságot földhöz juttassák. A párt hetilapja a Magyar Lobogó volt, amelybe Szabó rendszeresen írt, így is segítve a parasztság politikai eszmélését. Az 1910-es általános választásokon a parasztpolitikus a munkapárti Sélley Sándor nyugalmazott államtitkárral szemben győzött. Ezután elmondott öntudatos parlamenti beszéde nagy feltűnést keltett. *„A mi törekvéseink nem felforgatóak, mi tiszteljük a tulajdont, és nem kívánunk senkinek a jogkörébe belenyúlni; – mondta – mi nem sebeket akarunk ütni, hanem gyógyítani akarjuk azokat...”* Sürgette a parasztság adóterheinek csökkentését, a telepítéssel és parcellázással való földhöz juttatását (rámutatva a nagybirtokrendszer, a kivándorlás és az egyke összefüggéseire), a közigazgatás, a választójog és a választási rendszer demokratizálását.

Szabó és pártja tehát a választójog kiterjesztésével, reformokkal és az uralkodó osztályokkal való kompromisszumokkal is elérhetőnek tartotta céljait. Ez különböztette meg Áchimtól, akinek meggyilkolása még óvatosabbá tette Szabót. E magatartása csak az első világháború és a februári orosz forradalom hatására változott meg. Ez tükröződött a Tisza Istvánnal folytatott vitájában is. Tiltakozott a közigazgatás tervezett államosítása, a parasztság szavazati jogának csorbítása és csak a „hősökre” korlátozódó földreform-koncepciója ellen. E kérdésekben már szélesebb és demokratikusabb jogokat követelt a parasztságnak. 1917. május 1. után közeledett az MSZDP-hez: a szociáldemokrata munkások szervezettségét mintaképnek állította a parasztság elé. A Magyarországi Kisbirtokosok Szövetsége 1918. május 12-ei országos kongresszusán elmondott beszédében Szabó már a paraszti érdekképviselő nagybirtokosokétól való különállását hangsúlyozta. 1918 nyarán pedig létrehozták a kiskisgazda értékesítő és beszerző szövetkezetet és a kiskisgazda biztosító intézetet. Így a háború végére pártja megerősödött. Az 1918. október 13-án összeült országos pártértekezlet állásfoglalását Szabó 19-én ismertette a parlamentben. Követelte az ország Ausztriától való különválását, a haladéktalan békekötést, az addigi osztályuralom teljes megdöntését, a népkormányzás intézményes biztosítását. A korábbiaknál radikálisabb földreformot sürgetett, az állam kisajátítási jogával. A parasztpolitikus a törvényesség híve volt és félt az ország feldarabolásától, ezért maradt ki ekkor ő és pártja a Nemzeti Tanácsból. Október 26-án Gödöllőn IV. Károly király már „szokatlanul melegen” fogadta őt.⁵⁹ Ezután Szabót a Hadik-kormány földművelésügyi miniszterének kérték fel, amit a parasztpolitikus elfogadott. Ezért a

⁵⁹ Király István: Nagyatádi Szabó István és pártja az első világháború előtt. Bp., 1966. (Klny. az MTA Dunántúli Intézetének Értekezések 1964-1965 c. kötetéből.); Király István: Nagyatádi Szabó István útja a képviselői mandátumtól az őszirózsás forradalom miniszteri székéig. I-II. = Agrártörténeti Szemle, 1971/3-4. 422-453. p., 1972/1-2. 173-195. p.; Farkas József: A 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt megalakulása és annak előzményei a Dél-Dunántúlon. In. Somogy megye múltjából. 26. Kaposvár, 1995. SML. 141-206. p.

lépéséért szinte minden eddigi történész elítélte. A Népszava A halott Nagyatádi c. nekrológiájában erről azt írta: azért nevezték ki hogy a „személyével megnyugtassák a radikális földreformot követelő” parasztságot.⁶⁰ E kormányt azonban az őszirózsás forradalom elsöpörte.

A forradalom népgazdasági minisztere

November elején hazatért Somogyba. 4-én Kaposvárott részt vett a törvényhatósági bizottság közgyűlésén, ahol megválasztották a Megyei Nemzeti Tanács egyik alelnökének. Elismerte, hogy a forradalom győzelmének kivívásában nem vett részt, de a katona- és parasztlázadásokra célozva kijelentette: aki a teljes rend helyreállításában nem támogatja a kormányt, az hazaáruló. November 10-én pártja bejelentette csatlakozását az Országos Nemzeti Tanácshoz. Ennek legfőbb, 21 tagú vezető testületébe Szabó Istvánt is beválasztották.⁶¹

A november 20-án kezdődő földbirtok-politikai ankétón ő követelte a legradikálisabb földreformot: a 100 kat. holdnál nagyobb földbirtokok állami kisajátítását, a szegény- és kisparaszatok alacsony megváltási ár ellenében történő földhöz juttatását. A kiosztandó földek korlátlan magántulajdonba adását tartotta helyesnek. A Népszava által hirdetett vagyonközösségi eszmétől való elállás esetén – mondta – az MSZDP-vel meg tudnának egyezni a földbirtok-politikában.

November végén a parasztpolitikus döntő szerepet játszott pártja új, demokratikus programjának kidolgozásában. Ez hitelt tett a köztársasági államforma és a radikális földreform mellett. Követelte még az általános, titkos választójogot, az összes kiváltságok, köztük a virilizmus és a főrendiház eltörlését, a

⁶⁰ Népszava, 1924. nov. 04. 1. p.

⁶¹ Sijos József: A Kisgazdapárt 1918 októberében. In. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1984-85. I. 253-266. p.

feudális maradványok megszüntetését, a szólás-, a sajtó- és a szervezkedési szabadságot. A párt nevét Országos Kisgazdapártra, hetilapjuk címét pedig A Kisgazdá-ra változtatták.⁶²

Szabó és pártja szembefordult a nagybirtokosokkal és a december elején általuk megalakított Országos Földművespárttal, amelyet pártja ellen irányuló támadásnak minősített.⁶³ December végén azonban – a Kommunisták Magyarországi Pártjának megerősödése és a polgári pártok együttműködésének biztosítása a Polgárszövetség létrehozására, illetve a Földművespárt parasztság körében való térhódítása miatt – ezen álláspontját megváltoztatta. 1919. január 2-án a két párt fuzionált. Az új párt neve Országos Kisgazda- és Földművespárt lett. Szabó a két párt fúziójától a családi tulajdon védelmét, a földreform végrehajtását és a parasztság demokratikus erőinek egyesítését remélte. Így szervezeteik együttes száma megközelítette az MSZDP-ét. Ezért Károlyi Mihály január közepén ismételten tárgyalta Szabóval az új kormányba való belépéséről. A földművespártiak tiltakozása ellenére – előbb mint tárca nélküli miniszter, február 8-tól pedig mint népgazdasági miniszter – tagja lett az 1919. január 18-án megalakult koalíciós Berinkey-kormánynak. Úgy látta, hogy az új kormány a nép kormánya, amelyben a polgárság, a munkásság és a parasztság van képviselve.⁶⁴

Az első parasztniszterhez megindult a parasztküldöttségek áradata. Ő közvetlenül, szeretettel fogadta ezeket és kérte: „*ne tituláljatok engem kegyelmes úrnak, én is olyan egyszerű ember vagyok, mint ti, hiszen közületek való vagyok.*” E népi-plebejus mentalitással ekkor vált országosan ismert és a parasztság által szeretett politikussá.⁶⁵ Ő a földreform-törvényjavaslat körüli vitákon a szociáldemokratákkal szemben szorgalmazta, hogy a

⁶² Sipos József: A pártok és a földreform előkészítése 1918 őszén. In. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Történeti Tanulmányok. 2004. 157-179. p.

⁶³ Sipos József: Az Országos Földművespárt megalakulása és programja. In. Móra Ferenc Múzeum. Történeti Tanulmányok. 10. Szeged, 1989. 139-166. p.

⁶⁴ Uo. 307-320. p.

⁶⁵ Kávássy Sándor: Nagyatádi Szabó István mint népgazdasági miniszter. In. Nagyatádi Szabó István emlékkönyv 1863-1924. Bp., 1995. Magyar Mezőgazd. K. 78-101. p.

kiosztandó földek – alacsony megváltási ár ellenében – a parasztság magántulajdonába kerülhessenek. Ezt támogatta a Károlyi-párt is. Így február 2-án a minisztertanács lényegében ennek megfelelően véglegesítette a törvényt. Ugyanakkor az MSZDP-vel kötött kompromisszum lehetővé tette, hogy a pénzzel nem rendelkezők bérleteket és szövetkezeteket is alakíthattak. A XVIII. sz. néptörvény szerint az állam minden 500 hold feletti világi és 200 hold feletti egyházi birtokot kártalanítás ellenében kisajátíthatott. A parasztpolitikus e törvénnyel azonosult. A törvény végrehajtásának megkezdésére február 23-án került sor Kápolnán, Károlyi birtokán. Az ünnepségen ott volt Szabó is, aki *új honfoglalásnak* nevezte a földreform végrehajtását. (Nagy Imre is annak nevezte az 1945-ös földreformot!) Ezután a parasztpolitikus felszólította a pártjában maradt földművespárti urakat annak elhagyására. Február 24-én pedig kimondták a Károlyi-párttal való legszorosabb együttműködést és szövetséget. Ennek Szabó szerint az is célja volt, hogy a *„szociáldemokrata párttal való közös munkálkodást megtaláljuk [...] Együtt akarunk haladni a szociáldemokratákkal – mondta -, mert a falu dolgozó népének meg kell értenie a város dolgozó munkásságát és a proletárságnak meg kell értenie a falu népét. Sem az ipari munkásság ellenére, sem a falu népe ellenére erős Magyarországot fenntartani nem lehet.”* A Kisgazdapárt és az MSZDP együttműködésének felvetése magában hordozta egy munkás-paraszt politikai szövetség létrehozásának a lehetőségét. Erre a polgári demokratikus forradalom konszolidálása érdekében is nagy szükség lett volna.

Az MSZDP baloldali vezetői azonban a földreform-törvényt szociáldemokrata szövetkezetek létrehozására használták fel. Ezért a parasztpolitikus a minisztertanács ülésén, március 6-án tiltakozott e lépések ellen, 8-án pedig felajánlotta lemondását. Károlyi kérte, másítsa meg elhatározását, mert a kabinetből való kilépése a falura igen rossz hatást gyakorolna. És *„ennek a béketárgyalások előtt csak az ország látná a kárát.”* Böhm

Vilmos és Kunfi Zsigmond, az MSZDP miniszterei pedig meg-
egyezés létrehozását ajánlották a „*kisbirtok és a termelősövet-*
kezetek között.” Így Szabó elállt lemondási szándékától.

A kompromisszumos megállapodást március 10-én este írták
alá Kaposváron. A népgazdasági miniszter törvényesnek ismerte
el az addig létrehozott termelősövetkezeteket. Az MSZDP
vezetői viszont megígérték, hogy a földreform végrehajtásánál
azok igényeit is teljesítik, akik magántulajdonba kérik a földet. E
megállapodásról a két párt vezetői másnap egy közös
nagygyűlésen számoltak be. A parasztpolitikus kijelentette, hogy
„*a Kisgazdapártnak és a szociáldemokráciának most csak egy
célja lehet: teljesen megtörni a nagytőkét, a nagybirtokot.*” Az
MSZDP és a Kisgazdapárt együttműködéséről hangsúlyozta:
„*Örüljön a szociáldemokrata párt, hogy van egy erős, hatalmas
Kisgazdapárt, mert csak ez lehet a biztosítóka, hű fegyvertársa a
forradalmi eszmék megszilárdításában.*”

E gondolatokat megerősítette a Somogy megyei Kisgazdapárt
nagygyűlésén felolvasott és elfogadott határozati javaslat, amely
többek között kimondta, hogy a párt ragaszkodik „*Magyarország
függetlenségéhez, a Magyar Népköztársasághoz, a népuralom és
a népszabadság intézményes biztosításához. Követeli, hogy
minden ellenforradalom tételessé lehetetlenné, és a nagybirtok és
nagytőke uralmával a népkormány erélyesen és gyökeresen
végezzék, mert a felszabadult magyar nép nem akar senki
ragigájába görnyedni.*” Az elnyomás és a kizsákmányolás ellen
„*szövetségesül hívjuk magunk mellé az egész józan, dolgoz
munkásnépet, az ipari munkásság szervezeteit és a
mezőgazdasági munkásokat, hogy minden zsarnokságnak
egyesült erővel útját álljuk, és mindenkinek egyenlő boldogulást
biztosítsunk. A szociáldemokráciának is ez a célja. És így bízunk
abban, hogy a barátságos együttműködés útját meg fogjuk
találni.*”⁶⁶

⁶⁶ Király István: Mi történt Nagyatádi Szabó Istvánnal 1919 márciusában Kaposvárott? In. Nagyatádi Szabó István emlékkönyv 1863-1924. Bp., 1995. Magyar Mezőgazd. K. 47-77. p.

E kompromisszumos megállapodás eredményeként az egész országban felgyorsult a földreform végrehajtása. Igaza volt Kávássy Sándornak, amikor egy 1969-ben megjelent tanulmányában azt állította: 1919. február végén, március elején mintegy „188 járásba, illetőleg ezeken belül 570 felosztási körzetbe ment birtokrendező bizottság.” Az ő és a saját kutatásaim bizonyítják, hogy a polgári demokratikus forradalom földreformját nem csak Kápolnán kezdték meg. Március elejére a földigénylők többségének összeírása az ország meg nem szállt területeinek nagy részén megtörtént, a 188 birtokrendező bizottság a már korábban megalakult helyi földigénylő bizottságokkal együttműködve, február végétől megkezdte a munkát. A földreform végrehajtása tehát nem „lassan és bürokratikusán,” hanem gyorsan és demokratikusan haladt. Ez a legtöbb faluban nem felerősítette, hanem megnyugtatta a földnélküli és szegényparaszti tömegeket, megteremtette a forradalom paraszti tömegbázisát is. Ezt bizonyítja a március 11-ei kaposvári kispárti nagygyűlés állásfoglalása is.

A parasztpolitikus ott volt a március 20-ai minisztertanácson, ahol a Vix jegyzéket tárgyalta a kormány. Ő is a kormány lemondása mellett foglalt állást. Részt vett a kormány március 21-ei ülésén is. Egyetértett azzal is, hogy a lemondott kormány egy tiszta szociáldemokrata kormánynak adja át a helyét. A szociáldemokrata minisztereket azonban figyelmeztette: „*Óvakodjanak a kommunizmustól, mert az ellen a kispártinál nagy ellenállás nyilvánulna meg.*” Garami Ernő Forrongó Magyarország című, 1922-ben megjelent visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a proletárdiktatúra bejelentését követő napok egyikén a volt miniszterek és államtitkárok felmentek a miniszterelnöki palotába, hogy Károlyitól és Berinkeytől elbúcsúzzanak. A budai várból lejövet néhányan gyalog sétáltak a Lánchídon át Pestre. A pesti Duna-parton búcsúzott el tőlük Nagyatádi Szabó István – írta Garami. – „*Nagyon-nagyon melegen szorongatta a kezemet és erősítgette, hogy most ő velem s a velem egyetértő elvtársaimmal*

együtt hagyja el a kormányt, és biztosított róla ismételten és nagyon nyomatékosan: – Rám mindig számíthatsz, veletek mindig, nélkületek soha!” Tehát a parasztpolitikus Garamihoz hasonlóan nem értett egyet a proletárdiktatúra kikiáltásával, és még mindig vele és elvbarátaival együtt képzelte el pártja és a parasztság sorsának jobbra fordulását.⁶⁷

A proletárdiktatúrában

Lemondása után hazautazott falujába. A polgári pártok után, április 3-án ő is bejelentette a Kisgazdapárt feloszlását. Egyben felhívta a párt tagságát, hogy *„a haza védelmében támogassa Magyarország jelenlegi vezetőit és vesse alá magát nyugalommal intézkedéseinek.”* Húsvétkor Tóth Lajos, a somogyi direktórium egyik vezetője tárgyalt vele. Őt elsősorban az foglalkoztatta, hogy mi lesz a kisgazdák földjével? Erre ő – és a sajtón keresztül a parasztság – azt a választ kapta, hogy a proletárdiktatúra nem veszi el a 100 kat. hold alatti paraszti birtokosok földjét. Ez részben megnyugtatta őt és a parasztságot is. Május közepén a proletárdiktatúra somogyi és országos lapjai is többször közölték, hogy a kisgazdák *„vezérükkel, Szabó Istvánnal az élen már hetekkel”* ezelőtt beléptek a „szocialista pártba”. Igaz volt-e a hír, a szakirodalom még nem tisztázta. Tény, hogy Nagyatádi Szabó politikailag ezután is passzív volt, de nem vett részt az ellenforradalmi mozgalmakban sem.

A proletárdiktatúra bukása után azonnal bekapcsolódott az országos politikába. Augusztus 4-én már Peidl Gyula tárgyalt vele, hogy lépjen be az ún. szakszervezeti kormányba. Erre ő, a földreform végrehajtása érdekében készen állott. 1919. augusztus 6-án azonban Friedrich István egy fegyveres csoportra támaszkodva lemondatta a Peidl-kormányt.

⁶⁷ Sipos József: A Kisgazdapárt vitája és megállapodása az MSZDP-vel. In. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok.

Az ellenforradalomban

Az 1919. augusztus 15-én megalakult második Friedrich kormányban Szabó megkapta a földművelésügyi miniszterséget. Még ekkor is kiállt a földművelő nép földhöz juttatásáról szóló XVIII. néptörvény végrehajtása mellett. Ezért a nagybirtokosok érdekvédelmi szervezetei és az Egyesült Kisgazda- és Földművespártban szervezkedő újkonzervatív-agráriusok élesen támadták a Berinkei-kormányban vállalt szerepéért, a proletárdiktatúra alatti magatartásáért és filoszemitizmussal is vádolták a liberális vezetőkkel ápoltt korrekt kapcsolataiért. Céljuk a parasztság körében egyre népszerűbb parasztpolitikus és pártjának lejáratása, a politikai életből való kikapcsolása volt. Ez – időlegesen – sikerült is. Friedrich kihagyta Szabót az augusztus 28-án megalakult harmadik kormányából és Rubinek Gyulát nevezte ki földművelésügyi miniszternek.

Ebben a helyzetben Nagyatádi újra visszavonult falujába. Ekkor írta meg a Politikai rágalmak és cáfolatok című röpiratát. Ebben visszautasította a vádakát és rámutatott, azok hátterében a földreform ügye áll: a nagybirtokosok nem akarják engedni, hogy azt ő és pártja csinálja meg. 1919. október elején Nagyatádi Mit akarunk? címmel népszerű formában is kifejtette pártja főbb célkitűzéseit: a demokratikus földreformot, progresszív adózást, a legszegényebbek adómentességét, a kisipar fejlesztését, az ipari munkások védelmét, az általános és titkos választójogot, a szólás-, a gyülekezési, a szervezkedési és sajtószabadságot, a közigazgatás demokratizálását. Nagyatádi érdeme, hogy pártja ekkor – a keresztény-nemzeti kurzus tombolása ellenére – újra agrárdemokrata-liberális programot fogalmazott meg.

1919 őszén Nagyatádi még az MSZDP-t és a liberális pártokat tekintette szövetségésének. Nem lépett be azonban az október 1-jétől szervezkedő liberális blokkba, mert függetlenségét minden irányban meg akarta őrizni. Ettől a nemzeti hadseregnek rá és pártjára nehezedő nyomása is visszatartotta. 1919 őszén Horthy

és a parasztpolitikus kapcsolata ellentmondásosan alakult. Ő alkotmányos rendet, törvényességet és polgári demokráciát akart, ellenezte a fehérterroret és a katonai diktatúrát. Ezért egyik pesti útja alkalmával a nemzeti hadsereg tisztjei Fonyódon letartóztatták és csak Horthy parancsára engedték el. (Később tudni vélték, hogy tervezett meggyilkolása után holttestét egy mozdony kazánjában akarták elégetni.) A nemzeti hadsereg tisztjei sok helyen erőszakkal is akadályozták a Kisgazdapárt szervezését. Pártja szervezkedési szabadságát biztosítandó, a parasztpolitikus szeptember 8-án támogatásáról biztosította a fővezért és a nemzeti hadsereg szervezését. Október 12-étől pedig már Horthy kormányzóvá választását is támogatta. Nagyatádi részt vett a Sir George Clark-kal folytatott tárgyalássorozaton: november 5-én Garamival és a liberális politikusokkal együtt elérte, hogy Horthy jegyzőkönyvben vállalta, a hadsereg alárendeli magát a koalíciós kormánynak. Így az 1919. november 24-én megalakult Huszárkormányban közlelmezési tárca nélküli miniszter lett. Ő a Kisgazdapárt választási esélyeinek javítása érdekében – de pártja és Horthy ilyen jellegű nyomásának is engedve – 1919 november 29-én újra beleegyezett a Rubinek-féle Földművespárttal való fúzióba. Az új párt neve: *Országos Kisgazda- és Földműves Párt* lett. Az egyesülés miatt a történészek egy része úgy véli, hogy Nagyatádi Szabó elárulta a parasztság érdekeit.⁶⁸ Nagyatádi és hívei azonban nem adták fel agrárdemokrata-liberális programjukat: a nemzeti hadsereg terrorjával szemben védtek az emberi és politikai szabadságjogokat. 1920. január 9-én Cegléden és Szolnokon mondott választási beszédeiben pedig kiadta a parasztság körében népszerű jelszót: „*Legyen a föld azé, aki azt megmunkálja.*” Ezért sokan támadták. Azt is állították róla, hogy parasztdiktatúrát és parasztparlamentet akar.

A januári nemzetgyűlési választásokon kialakult belpolitikai erőviszonyok miatt Nagyatádi további kompromisszumokra

⁶⁸ Király István: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt 1919. március 19. és 1919. november 30. között. In. Somogy megye múltjából. 22. Kaposvár, 1991. SML. 118. p.

kényszerült. Először az államforma kérdésében. Nem tudta elérni, hogy – pártja programjának megfelelően – népszavazás döntsön az államforma kérdésében. Az antanthatalmak, a középbirtokosok és a gazdagparaszság többsége Horthy kormányzóságát támogatta, amit ezért Nagyatádi is elfogadott. A nemzetgyűlés szuverenitására hivatkozva azonban ellenezte a kormányzói jogkör – különösen a házfelosztási jog – kiszélesítését.⁶⁹

Az 1920. március 15-én megalakult Simonyi-Semadam kormányban a parasztpolitikus újra a közéleti tárca nélküli miniszterség nehéz feladatát kapta. A nyári tiszántúli választásokon ő pártja agrárdemokrata-liberális szárnya megerősítéséért küzdött. Ez azonban csak részben sikerült. Ezért Nagyatádi a júliusi kormányalakítási küzdelmekben annyit tudott elérni, hogy a 19-én megalakult Teleki-kormányban már csak ideiglenesen vállalta a közéleti tárca nélküli miniszterséget, Rubinek pedig a földművelésügyi miniszter.⁷⁰ A földreformtörvény-tervezet kérdésében kettejük között július 25-én létrejött kompromisszum alapján augusztus 15-én Nagyatádi lett a földművelésügyi miniszter. Így augusztus 18-án ő terjesztette a parlament elé a földreform törvénytervezetet, amely „*a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről*” szólt. A parlamenti vitában hívei nem tudták megváltoztatni annak nagybirtokot védő paragrafusait. A nemzetgyűlés által november 13-án elfogadott 1920. évi XXXVI. törvény végrehajtásáért emiatt – mint látni fogjuk – még sokat kellett küzdeniük. A Rubinekkal kötött kompromisszum eredménye lett a házhelyek kijelöléséről és kishaszonbérletek alakításáról szóló törvény (1920. évi XXIX. tc.) szeptember 24-ei gyors elfogadása. Ennek eredményeként a 20-as években több mint 260.000 nincstelen és szegényparaszt kapott 600 négy-
szögletes építési telket, amelyre többségük fel is tudta építeni a

⁶⁹ Mészáros Károly: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt az 1920-as nemzetgyűlési választásokon, valamint a Huszár-kormány időszakában. Im: 140-156. p.

⁷⁰ Mészáros Károly: A Simonyi-Semadam-kormány – Trianon – a tiszántúli nemzetgyűlési választások és a Kisgazdapárt. 157-169. p.

szoba-konyhás kis házat.⁷¹ A parasztpolitikus a botbüntetést és a numerus clausust nem szavazta meg. „*Egyetlen antiszemita kijelentés nem hagyta el a száját*” – írta a polgári radikális *Világ* 1924. november 4-i száma, a halott Nagyatádit búcsúztatva.

A bethleni-konzolidációban

Nagyatádi és hívei az első királypuccs belpolitikai válságát is arra használták fel, hogy újra követeljék a közigazgatási és az országgyűlési – általános és titkos választójog törvénybe iktatását, a sajtószabadságot, a földreformról és házhelyekről szóló törvények végrehajtását és a mezőgazdasági termények szabad forgalmának helyreállítását. Ez azonban – így együttesen – a rendszer demokratizálását jelentette volna, ami ellenkezett az uralkodó osztályok, elsősorban a földbirtokosok érdekeivel. Ezért Bethlen e követelésekből elsősorban a mezőgazdasági termékek szabad forgalmának visszaállítását, a házhelyek kiosztásának és a földreform végrehajtásának támogatását ígérte meg. A rendszer demokratizálására vonatkozó követeléseik megvalósítását pedig úgy odázta el, hogy azok tárgyalását csak a pénzügyi-gazdasági törvények elfogadása után ígérte. E kompromisszumot elfogadva, Nagyatádi Szabó a Bethlen-kormányban is földművelésügyi miniszter maradt. Június 29-ig – megszüntetéséig – ő vezette a kisgazda minisztériumot is.

1921 nyarán Nagyatádi és hívei még eredményesen védtek a parasztság érdekeit: a kormány június közepéig bevezette a mezőgazdasági termékek szabad fogalmát. Ez az árutermelő kis- és középparasztságnak is hasznot eredményezett. Követelésükre május 14-én a belügyminiszter utasította a vármegyéket a házhelyek kijelöléséről és a kishaszonbérletek alakításáról szóló rendelkezés gyorsabb végrehajtására. Sürgetésükre június 14-én

⁷¹ Nagy József: A Nagyatádi-féle földreform 1920-1928. Eger, 1993. 56-78. p.

megjelent a földreform-törvény végrehajtási utasítása, 20-án pedig az Országos Földbirtokrendező Bizottság is megkezdte munkáját. A vagyonválságról szóló törvény szerint pedig a földbirtokosok 500 ezer kat. hold földet kényszerülnek majd átadni az államnak a földreform céljaira. Ezért a földbirtokosok augusztus végén, a vármegyék országos gyűlésén, támadást indítottak a parasztpolitikus és hívei ellen. Erre Nagyatádi Szabó a szeptember 5-ei kalocsai beszédében még bátran válaszolt. Újra követelte a közigazgatási és a választójogi reform őszi parlamenti ülésszakon való letárgyalását és elzárkózott a miniszterelnök által sürgetett egységes párt létrehozásától.⁷²

Nagyatádi lejárata és megfélemlítése érdekében a legitimista politikusok ezután kiobbantották az ún. Esküdt-féle panamügyet. Esküdt Lajos a földművelésügyi miniszter személyi titkára volt, akit azzal vádoltak, hogy a külföldre történő állatkiviteli engedélyekért nagy összegű pénzeket fogadott el, amelyekről Nagyatádi is tudott. Sőt! Ő és pártja részesült azokból. A parasztpolitikus tagadta e vádakokat és azokat a nyomozóhatóságok sem tudták bizonyítani. Bethlen mégis megpróbálta defenzívába szorítani. Október 12-én Nagyatádinak és híveinek azonban még sikerült a párton belül többséget szerezniük, újra megfogalmazták demokratikus követeléseiket. E politikai küzdelemnek – ideiglenesen – IV. Károly második puccskísérlete vetett véget. A budaörsi csata idején Nagyatádi egy francia dunai monitoron keresett menedéket. Majd ő és pártja követelte a Habsburg-ház trónfosztását, amit a nemzetgyűlés többsége – az antanthatalmak nyomására is – november 6-án törvényerőre is emelt. Nagyatádi ezt az évszázados magyar függetlenségi harcok betetőzésének tekintette. November végén a parasztpolitikusnak és híveinek még sikerült megakadályozniuk a Bethlen által, az addigi kormánypártok felbomlasztásával szorgalmazott új, egy-

⁷² Sipos József: A Kisgazdapárt és a Bethlen-kormány kezdeti tevékenysége. = Századok, 1984/4. 659-708. p.; Sipos József: A Kisgazdapárt struktúrája és a bethleni konszolidáció. In. Parasztkérdés 1890-1930. Szerk.: Juhász Antal, Sipos József. Szeged, 1985. 200-233. p.

séges kormányzópárt megalakítását. Vele szemben azt állították, hogy a Kisgazdapártot kell egységes kormányzópárttá bővíteni. Ezt november 29-én a Kisgazdapárt értekezletén, amelyen részt vett Bethlen is, mint kijelölt miniszterelnök, Nagyatádi Szabó így fogalmazta meg: A kormányzóval és a miniszterelnök jelölttel való aznapi beható tárgyalása után arra az „*elhatározásra jutottam, hogy a párt önállóságát fenntartom. Belemegyek a pártunk programjának és címének kibővítésébe, és hajlandó vagyok, mint önálló párt a magam részéről a miniszterelnök urat kifejtett programjának kivitelezésében támogatni. A pártot azonban fel nem oszlatom.*”

Ezt viszont a miniszterelnök utasította vissza. Így a parasztpolitikus saját elhatározásából nem lépett be Bethlen második kormányába, amely 1921. december 3-án alakult meg. December 4-én egy szigetvári kisgazda nagygyűlésen Nagyatádi Szabó keményen kritizálta Bethlen és a pártján belüli újkonzervatív-agrárius csoport politikáját. Kijelentette, hogy a párt kötelessége „*olyan közigazgatási reformot teremteni, mely eltörli a virilizmust.*” Elmondta, hogy ellenzi Bethlennek az általános és titkos választójogot „megnyirbálni” akaró törekvéseit és közölte vele, hogy „*ebbe nem mehet bele, mert aki jó volt vérezni, katonaként szenvedni, annak jónak kell lenni választónak is.*”

Tehát a parasztpolitikus és hívei kitartottak a közigazgatás demokratizálása és az általános és titkos választójog mellett. Sőt! A Kisgazda c. hetilapjuk december 18-ai száma Gróf Bethlen távozzék című vezércikkében megírták: a nemzet többsége és a pártok bizalmatlanok a miniszterelnök politikájával szemben, ezért „*alkotmányos törvényeink szellemében távoznia kellene. Tiltakozunk minden olyan önkényeskedő hatalom ellen, bárki vagy bárkik legyenek is e hatalom forrásai, hogy a nemzet akarata ellenére akár gróf Bethlent, akár más valakit a nemzet nyakára vezényeljenek, és lehetetlenné tegyék, hogy tőle a nemzet alkotmányos úton megszabaduljon.*”

Bethlen „*legfőbb törekvése – írták, hogy a kisgazdapártot letörje, és a régi elbukott munkapártot feltámassza.*” A miniszterelnöknek „*pártja nincs, ennél fogva az ő kormányzása bizonyos önkényuralmi jelleggel bír.*”⁷³ Nagyatádi és hívei tehát támadásba lendültek.

Közben persze a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, a disszidensek és a Kisgazdapárt ingatag koalíciójára épült második Bethlen-kormány a szélső legitimisták és a liberális ellenzék támadásainak kereszttüzebe került. A kormány rossz belpolitikai helyzetén segített a december 14-16-án lebonyolított sikeres soproni népszavazás, amely alapján Sopron és környéke visszakerült Magyarországhoz. A kormány és Bethlen pozícióját tovább erősítette a december 21-én aláírt ún. Bethlen-Peyer paktum, amely az MSZDP és a kormány megállapodását tartalmazta. Ezzel a Kisgazdapárt liberális- agrárdemokrata csoportjának egyik régi követelése teljesült. Még azon a napon Bethlen és Klebelsberg megjelentek a Kisgazdapártban és a választójog kérdésében megpróbálták megnyugtatni annak vezetőit. Ennek következményének tekinthetjük, hogy Az Est karácsonyi számában. a parasztpolitikus által adott nagy interjúban már többek között a következőket nyilatkozta: a politikai és a gazdasági konszolidációt úgy látja megvalósíthatónak, ha „*pártjának keretei kibővülnek és magukban foglalják nemcsak a kisgazdákat, hanem a nagybirtoknak és a középosztálynak ama képviselőit is, akik számolnak a változott idők követelményeivel és megnyugszanak abban, hogy Magyarországon a kormányzásnak egyetlen lehető formája: a polgári demokrácia.*”

A Kisgazda karácsonyi vezércikke pedig már elismerte: „*elsősorban az ország gazdasági érdekei – tekintélye kifelé és – megbízhatósága a külföldi tőke részére, kívánják és követelik, hogy egy egységes, erős párt kormányozzon, mely garanciát bír*

⁷³ Sipos József: Nagyatádi Szabó István és a második Bethlen kormány megalakítása. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. XV. k. Nyíregyháza, 2001. 155-186. p.

*nyújtani, hogy az országban meglepetésektől nem kell tartani.*⁷⁴ Tehát a külföldi tőkének való megbízhatóság már akkor is döntő szerepet játszott a magyar belpolitikában!

Ezzel megkezdődött Bethlen és Nagyatádi közeledése egymáshoz. Ezt tovább segítette a legitimisták karácsony után kibontakozott erőteljes propagandája, a KNEP január 4-ei értekezletén történtek, különösen gróf Andrássy Gyula IV. Károly melletti kiállása és a karlistáknak a nemzetgyűlés képviselőházának 5-ei ülésén megmutatkozott harciassága. Bethlen a Kisgazdapárt vezetőinek 1922. január 5-én tartott vacsoráján bejelentette: Nagyatádi Szabóval közösen *„meg fogjuk találni rövidesen azt az utat, amely a kibontakozáshoz vezet.”* Beszélt az októberi legitimista puccskísérlet bel- és külpolitikai következményeiről és az utóbbi időben kibontakozott *„nagy és erőteljes”* legitimista propaganda veszélyeiről. Elismerte, hogy *„ebben a harcban a Kisgazdapárt férfiasan és keményen kitartott (Felkiáltások: Éljen nagyatádi Szabó István!), kitartott, mint egy szikla. (Úgy van! Úgy van!) Erre a sziklára lehet építeni! (Zajos éljenzés és taps. A jelen voltak fölálltak és percekig tapsoltak.)”* Beszéde végén megismételte: *„ez a párt az a szikla, amelyre a jövő Magyarországot felépíteni lehet (Percekig tartó taps!), én ezzel a párttal személyesen és barátaimmal együtt egyesülni kívánok. (Éljenzés. A párt tagjai újra felállnak és lelkesen ünneplik a miniszterelnököt.)”*

Ezzel megkezdődött a Kisgazdapárt egységes párttá bővítésének több hónapos és ellentétekkel terhes folyamata. Ennek első fontos állomása volt a párt január 25-én hozott alábbi határozata: *„A párt, mint a keresztény agrár gondolat megtestesítője, programjának, különösen a földbirtokreform becsületos végrehajtásának tekintetében, hasonlóképen az 1920. évi I. és XVII. tc. és az 1921. évi XLVII. tc.-ben lefektetett alkotmányos jogrendnek bármely irányból jövő megtámadásával szemben vallott álláspontjának változatlan fenntartása mellett kijelenti, hogy*

⁷⁴ A Kisgazda, 1921. dec. 25. 1. p.

elérkezettnek látja az időt arra, hogy egységes táborába szólítsa mindazokat, akik a párt elveit férfias őszinteséggel magukévá teszik. A párt egyetemes nemzeti célokat szolgáló programjának megfelelően, miként azt már 1921. december havában elhatározta, nevét Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Pártra bővíti, és testvéri szeretettel várja a termelőmunka és a szellemi élet azon munkásait, akik a földműves nép millióival karöltve kívánnak dolgozni a független Magyarország feltámadásáért és megerősödéséért.”

E folyamat második fontos lépése volt, hogy február 2-án a 21 disszidens képviselő, akik az uralkodó körök parlamenti elitje, Bethlen vezetésével belépett a pártba. Nagyatádi Szabó ekkor többek között ezt mondta: *„A született kisgazdák sohasem törekedtek osztályuralomra, mert tudják azt, hogy az intelligenciával karöltve kell dolgozniuk és Magyarország vezetésének az intelligencia kezében kell maradnia.”* Ez világos beszéd volt, hiszen akkor az intelligencián nem az értelmiséget értették, hanem az uralkodó elitet. Tehát a parasztpolitikus és hívei elfogadták, hogy az ország vezetésének az ő kezükben kell maradni. Ez volt az ő nagy kompromisszumuk! Kérdés persze, hogy a forradalmak, az ellenforradalom győzelme és két éves nemzetgyűlési törvényhozás után kialakult bel- és külpolitikai helyzetben volt-e még más út számunkra?

A parasztpolitikus és hívei nem adták fel demokratikus elveiket. A választójogi törvényjavaslat bizottsági, majd nemzetgyűlési vitájában – az ellenzékkel együtt – ragaszkodtak az általános és titkos választójoghoz. Annak törvénybe iktatását mégsem tudták elérni, mert Bethlen február 16-án kormányzói leirattal feloszlatta a nemzetgyűlést. Aznap este Bethlen, az Egységes Párt értekezletén megismételte, hogy a választásokat *„igenis a kisgazda társadalommal kezét kézben téve akarjuk megívni.”* Ehhez persze most is hozzátette: *„Mi nem vagyunk osztálypárt, mi egy magyar párt vagyunk. Mert az összes társadalmi osztályok ebben a pártban helyet találhatnak és kell,*

hogy találjanak.” Nagyatádi Szabó pohárköszöntőjében azt hangoztatta, hogy a „*megtörtént egyesülés szilárd alapokon áll.*” Erősen támadta a puccsista karlistákat, akik „*felekezeti ellentéteket szítanak az országban.*”

Az Egységes Párt létrehozásának harmadik szakasza volt, amikor Bethlen február 17-én levelet intézett a parlamenten kívüli Nemzeti Középpárthoz, a Magyar Rendpárthoz és a 48-as Függetlenségi Párthoz, és azok tagjait csatlakozásra szólította fel. A két előbbi párt tagjainak többsége, miután feloszlatták pártjukat – február 24-én, a 48-as Függetlenségi Párt egy része viszont csak március 2-án csatlakozott az Egységes Párthoz.

Az Egységes Párt vezetőségének megválasztására már február 23-án sor került. Itt a korábbi előzetes egyeztetések után Bethlen terjesztette elő a javaslatokat az elnökség és az intézőbizottság tagjaira. A párt elnökének Nagyatádi Szabó Istvánt ajánlotta. Egyik társelnöknek Gaál Gasztont javasolta, a másik társelnöki helyet kérte, hagyják szabadon, mert azt a később belépők közül szándékoznak betölteni. Társalelnököknek ajánlotta: Sokorópátkai Szabó Istvánt, Rubinek Istvánt, Meskó Zoltánt, Fáy Gyulát, Szijj Bálintot és Gömbös Gyulát. Utóbbit később ügyvezető alelnöknek kérték fel. E tíz tagú elnökségből tehát csak Bethlen és Fay Gyula tartoztak disszidensek közé, a többiek a volt Kisgazdapárt vezetői voltak. Igaz, az egyik társelnöki helyet másnap a Nemzeti Középpárt korábbi elnöke, báró Perényi Zsigmond, a miniszterelnök régi barátja kapta. Ez azt jelentette, hogy az elnökség döntő többségét a volt kisgazdapártiak alkották, de a liberális–agrárdemokrata csoportot csak Nagyatádi, Szijj és esetleg Gaál Gaszton képviselték. Ugyanez jellemezte a megválasztott 40 fős intézőbizottság összetételét is. A parasztpolitikus ezt elfogadható kompromisszumnak tartotta. Az Egységes Párt vezetőségének megválasztása után ugyanis kijelentette: „*bármennyire is vádolnak és fognak is vádolni kívülről elfeladással, [...] azzal a nyugodt lelkiismerettel fogadjuk ezeket*

*a vádakat, hogy mi megtettünk és megteszünk mindent abban, hogy az országunk jövő fejlődését biztosítottuk.*⁷⁵

E kompromisszumsorozat része volt az is, hogy a kormány március 1-jén életbe léptette a Bethlen–Klebelsberg-féle választójogi rendeletet. Ez a törvényhatósági jogú városokban titkos, a falvakban pedig a nyílt szavazást írta elő. Erről Nagyatádi és hívei azt vallották, hogy az csak egyszeri kormánydöntés, azt az Egységes Párt nem szavazta meg. Annak választási programja, amelyet lényegében a volt Kisgazdapárt programja alapján állítottak össze, továbbra is az általános és titkos választói jogot követelte. Márciusban és áprilisban az Egységes Párton belül nagy belső küzdelem alakult ki: egyrészt a képviselői jelöltségekért, másrészt a párt választási programja demokratikus tartalmának és jellegének megtartásáért, harmadrészt az agrár–demokrata főispánok megvédéséért, negyedrészt az 1000 kat. hold feletti nagybirtokosoknak a vagyonszámlánál Bethlen által adandó könnyítések miatt, illetve a munkanélkülieknek való állami munkahelyteremtés és az ellátatlanok kormány általi kedvezményes ellátása és a szociálisan érzékenyebb politikájáért. E területeken ekkor még Bethlen engedelményeket kényszerült tenni a parasztpolitikusnak és agrár–demokrata csoportjának. Ezekkel az engedelményekkel azonban Nagyatádi Szabó már nem tudta leszerelni az agrár–demokrata csoportjának azon tagjait, akik nem lettek az Egységes Párt képviselőjelöltjei. Ők Herczeg Sándor és Mohácsi Lajos vezetésével 1922. április 11-én megalakították az ellenzéki 48-as Kisgazda- Földműves és Polgári Pártot. Programjuk a régi Kisgazdapárt programja volt, aktualizálva. Mintegy 61 választókerületben szervezkedtek és 31-ben tudtak jelölteket állítani. A nemzetgyűlésbe azonban közülük csak

⁷⁵ Sipos József: A Kisgazdapárt kormánypárttá bővülése. In: A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Diákköreinek Kiadványai. Szerk.: Kóbor Jenő; Sipos József. Szeged, 1973. 45-61. p.; Sipos József: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítése. = Századok, 2002/5. 889-1059. p.

ketten jutottak be. Ez is Nagyatádi Szabó és vele maradt hívei realitásérzékét bizonyítja.⁷⁶

A május-júniusban megtartott választásokon az *Egységes Párt* a 245 mandátumból 143-at szerzett meg. Ebből Nagyatádi agrár-demokrata csoportjához kb. 40–45 képviselő tartozott. Így az 1922. június 16-án megalakult Bethlen-kormányban újra földművelésügyi miniszter lett. A parasztpolitikus ezen életszakasza van a legkevésbé feldolgozva. Az eddigi szakirodalom alapján azt állíthatjuk, hogy legfontosabb feladatának továbbra is a földreform végrehajtását tartotta. A földbirtokosok, a dzsentri hivatalnokokra és a XXXVI. tc. nekik kedvező paragrafusaira támaszkodva, azonban szabotálták annak végrehajtását. Ezért Nagyatádi és hívei a földreformtörvény megváltoztatását szorgalmazták. Az ellenzéki Földreform Szövetséggel és a Gömbös-csoporttal való taktikai együttműködésük miatt Bethlen – a nagybirtokosok tiltakozása ellenére – engedni kényszerült: 1923. április 11-én hozzájárult a földreform-novella elkészítéséhez. Nagyatádi májusra elkészítette a földreform-novellát és azt Bethlen engedélye nélkül nyilvánosságra is hozta. A nagybirtokosok érdekvédelmi szervezetei ismét élesen támadták a parasztpolitikust. Ezért a jogszabály tervezetét többször is át kellett dolgozni. Így annak általános vitája csak 1924. február 20-án fejeződött be. A nagybirtokosok ellenállása miatt azonban annak a végrehajtási rendeletét a földművelésügyi miniszter csak július 17-én tudta megjelentetni.

Nagyatádi miniszterként sokat tett a mezőgazdasági termelés háború előtti szintjének elérése érdekében: megkezdődött az Alföld fásítása, nagyarányú csatornarendszerek építése és a permetező öntözés bevezetése. A mezőgazdasági kamarák felállításával törvényesítette a mezőgazdasági érdekképviselőket. A mezőgazdasági munkásság szociális helyzetén is javított. Elkészült az új bortörvény, újjászervezték az erdészeti igazgatást

⁷⁶ Sipos József: Az Egységes Párt és az 1922-es nemzetgyűlési választások előkészítése. Kézirat. 80. p.

és a tejszövetkezeti hálózatot, az állattenyésztés is pótolta hiányait. A téli mezőgazdasági iskolák szervezésével hozzájárult a parasztság gazdálkodásának korszerűsödéséhez és racionalizálásához.

Mindezt Nagyatádi úgy küzdötte végig, hogy 1924 januárjától Bethlenék újra elővették az Esküdt-panamaügyet. A parasztpolitikusra ugyan a bíróság semmit nem tudott rábizonyítani a vádakból, azok mégis kompromittálták. E pokoli küzdelemben Nagyatádi testileg-lelkileg belefáradt, egészsége – ahogy ő mondta – „megrongálódott.” Ezt jól mutatja egy, a földreform végrehajtásának visszasságait felsoroló interpellációra október 9-én adott válasza, amely utolsó parlamenti szereplése volt: *„Roppant nehéz helyzetben vagyok ezeknél a kérdéseknél, mert ami egy embertől kitelhetik a munkából, az igyekezetből, mindent megtettem három év óta ennek az ügynek a szolgálatában, de eredményt nem tudtam elérni, a nehézségek folyton fokozódtak. Nem bírom hallgatni már a panaszokat, és a helyzet az, hogy újabb és újabb nehézségek merülnek fel és a pénzügyi kormányzat a földművelésügy ellenére ad ki rendeleteket.”* A parasztpolitikus még ekkor is szerette volna *„a kisgazdapártot megtartani kisgazdapártnak, és a földreformot úgy végrehajtani hogy a szegény emberek a kapott földet ki is tudják fizetni.”* E kettős célkitűzés elérése érdekében lemondott a földművelésügyi miniszterségről. Október 14-én a kormányzó Nagyatádit saját kérésére felmentette.

Október 21-én Nagyatádi elégedetlen hívei élén felkereste a miniszterelnököt és átnyújtotta a 16 pontba foglalt régi-új követeléseiket, amelyekben elsősorban a földreform végrehajtását, a parasztságnak kedvezőbb adórendszert, a közigazgatás demokratizálását és a titkos választójog bevezetését szorgalmazták. Bethlen – mivel a kisgazda képviselők kilépése az Egységes Pártból kormányválságot okozott volna – szokásához híven sok mindent megígért, hogy leszerelje Nagyatádiékat. E tárgyalásokon azonban végleges megállapodás nem született. Nagyatádi

– halottak napjára – hazautazott szülőfalujába, Erdőcsokonyára. Ott november 1-jén kétoldali agyvérzés következtében elhunyt.⁷⁷

Nagyatádi Szabó István portréja
(Rippl-Rónai József festménye)

Nagyatádi Szabó István politikai pályáját, annak eredményeit – mint azt a bevezetőben már bemutatottuk – még ma is negatívan ítéli meg a történészek egy része. Tisztelem a véleményüket, de nekem a kutatásaim alapján pozitívabb képem alakult ki az első parasztminiszterről, aki szorgalmával és tehetségével kisparasztból középparaszttá emelkedett. Egyedülálló teljesítményével 35 évig volt a közélet szereplője: ebből 15 évig faluja bírója, 5 évig a Somogy megyei törvényhatósági bizottság tagja, 16 évig pedig a nagyatádi választókerület parlamenti képviselője. Ebből 6 évig – a forradalmak és a konszolidáció korában – a magyar politikai élet megkerülhetetlen személyisége volt. Ezt – mint láttuk – óvatosságával, józanságával, ügyességével és paraszti szívóssá-

⁷⁷ Nagy József, im. 122-148. p.

gával tudta elérni. Nagyatádi Szabó István a magyar parasztság politikai emancipációs küzdelmének egyik kiemelkedő tehetsége volt. Ezt már kortársai is felmérték, és jobb és baloldali ellenfelei is elismerték. Tehát ő a felemelkedni törekvő parasztság egyik politikai reprezentánsa volt! A Világ Nagyatádit búcsúztató írása szerint: *„Arany János magyar beszédével, őszülő szép fejével, meleg, kék tekintetével, gyermekesen tiszta arcával. A magyar paraszt józansága, jósága és tisztessége a legellentétebb fordulatok közepette sem hagyta el és értelménél fogva akár egy ország kormányzója is lehetett volna.”* Egész életében küzdött a parasztságot földhöz juttató demokratikus földreformért, az általános és titkos választójogért, a közigazgatás demokratizálásáért, a parasztság és a falu felemelkedéséért. E célok elérése érdekében – a gyakran változó politikai erőviszonyok következtében – többször kényszerült új szövetségesekkel politizálni, kompromisszumokat kötni. A parasztság alapvető érdekeit azonban nem árulta el! Az 1919 őszétől folytatott embert próbáló küzdelme és kompromisszumsorozata nélkül az uralkodó osztályok még olyan mértékű földreformot sem hajtottak volna végre, mint amilyenre így rákényszerültek. Elsősorban az ő és hívei érdeme, hogy a 20-as években több mint 400 ezren kaptak átlagban 1,7 kat. hold földet és több mint 260 ezren házhelyet, amelyre a többség egy szoba-konyhát is tudott építeni. Nagyatádi Szabó és agrár–demokrata híveinek harca nélkül a konszolidáció gazdasági–társadalmi–politikai tartalma is konzervatívabb lett volna; még kevesebb emberi és politikai szabadságjogot és paraszti érdeket szolgált volna. Hogy e küzdelem csak felemás eredményeket hozott, az nem elsősorban rajta múlt, hanem a belpolitikai erőviszonyokon, az uralkodó osztályok önzésén. Ez okozta a parasztpolitikus vergődését. Azt, amit a Világ című újság így fogalmazott meg: *„a bársonyszék sokszor talán fájdalmasabban égette, mint Dózsa Györgyöt”*⁷⁸ a tüzes trón. Ezért Nagyatádi

⁷⁸ Világ, 1924. nov. 04. 1. p.

Szabó István politikai tevékenysége a magyar parasztság XX. századi emancipációs küzdelmének szerves része, eredményeket, nagy kompromisszumokat és tanulságokat tartalmazó és megkerülhetetlen fejezete.⁷⁹ Ennek részletesebb feltárásához azonban további kutatásokra van szükség.

⁷⁹ E tanulmány első változata megjelent: Nagy képes millenniumi arcképcsamok. 100 portré a magyar történelemből. Bp., 1999. Rubicon-Ház, 281-283. p.

Szántó László

Az 1920. és 1945. évi földreform törvények végrehajtása Nagyatádon

A kiadvány olvasója nagy ívű, egyúttal gazdag tényanyagot tartalmazó írásokban tájékozódhat a 20. században megvalósított két magyarországi földreform-földosztás okairól, elfogadásának és végrehajtásának körülményeiről. Magam arra vállalkoztam, hogy a fellelhető régi dokumentumok és újságcikkek segítségével bemutassam a földosztás történetét.

Az 1920-as években végrehajtott földreform témájának feldolgozása során azzal a nehézséggel szembesültem, hogy földosztásról készült nagyatádi iratanyaga nagyobb részt megsemmisült a II. világháborús harci cselekmények során. A Somogy megyében történtek vázlatos áttekintése – mintegy bevezetőként – lehetővé teszi, hogy bemutassuk a Nagyatádi Szabó-féle földreform fogadtatásának és végrehajtásának helyi sajátosságait. Kanyar József néhai levéltár-igazgató tanulmányaiban, majd „Somogy megye agrártársadalma az első földreformtól a szocialista mezőgazdaságig” című összefoglaló művében alaposan feltárta és bemutatta az 1920-as években megvalósított földosztás somogyi történetét és jellegzetességeit.

Földreform és földosztás az 1920-as években

Az alábbi táblázat a földbirtokok üzemi területének 1895. évi nagyság szerinti megoszlását mutatja be néhány adat segítségével, viszonyítva Nagyatád nagyközség adottságait is szűkebb és tágabb környezetéhez képest.

	Somogy		Nagyatádi járás		Nagyatád	
	területe (kh.)	aránya (%)	területe (kh.)	aránya (%)	területe (kh.)	aránya (%)
Összes	1 042 047	-	138 058	-	4 872	-
100 kat. hold felett	710 584	68	88 740	65	3234	66

A megye földterületének több mint kétharmada a mezőgazdasági népességének töredékét alkotó közép- és nagybirtokos réteg tulajdonát képezte. Ez az arány meghaladta az országos átlagot, s a Dunántúlon is csupán Fejér megyében volt ennél magasabb. A nagyatádi földbirtokosok arányban részesedtek a nagyközség területén lévő földekből.

Az I. világháborús vereség utáni válságos helyzet Somogyban is gyorsította a parasztgazdák szervezkedését. A kisgazdák egyesületének 1919. október 12-én, Kaposvárott rendezett több ezres nagygyűlésén új programot fogadtak el, amelyben követelték az *„állam részére a kisajátítás jogának törvénybe iktatását az egyházi, a pénzügyi, a városi, a községi, és az összes többi kötött birtokra nézve. Ezen kívül az 500 holdon felüli magánbirtokokra, valamint a háború alatt szerzett kétszáz holdon felüli magánbirtokra is.*

A kisgazdaggyűlés mérete és követelései arra késztették a földbirtokosok érdekvédelmi szervezetét, a Somogyvármegyei Gazdasági Egyesület vezetőit, a megye tekintélyes nagybirtokosait, hogy másnap értekezletet tartsanak, szükségét érezve álláspontjuk kifejtésének. *„Somogy megyének a mai napon egybegyűlt nagybirtokosai kijelentik, hogy megértve a kor szellemét, a föld arányosabb elosztását célzó földbirtok reformot szükségesnek tartják, és oly birtokreformnak, amely a magán-*

tulajdon tiszteletben tartásával minden közgazdasági szempontot figyelembe, törvényes úton való megalkotását teljes erejükből támogatni készek.” A földbirtokosok igyekeztek elhárítani maguktól azt a gyanút is, hogy gátjai lennének a földreformnak.

A hatalmát helyreállítani kívánó hagyományos uralkodó réteg tárgyalásokra kényszerült az Országos Kisgazda és Földműves Párt vezetőivel, mely esemény számunkra azért érdekes, mert Neubauer Ferenc ügyvéd, a Nagyatádi Szabó lapjának, a Délmagyarország szerkesztője is felszólalt az 1920 áprilisában tartott egyeztető értekezleten, a kisgazdamozgalom képviselőiben. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület részéről egy erősen korlátozott és rövid, 5 éves határidővel, a felek egyezkedésével végrehajtott földreform megalkotását támogatták, melyre válaszul Neubauer egyebek közt kifejtette, hogy a munka, a tőke és a termelési eszközök megfelelő elosztása lenne a termelés növelésének az igazi feltétele.

A földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi XXXVI. törvényjavaslatról szóló parlamenti vita közben fogadták el a házhelyek és kishaszonbérletek juttatásáról alkotott törvényt, amelynek végrehajtása során a somogyi nagybirtokosok „szűkkeblűsége” gyakran késleltette a házhelyjuttatást. Az egyik legélesebb konfliktusról a megye katonai parancsnoka számolt be 1920. március 7-én kelt jelentésében, miszerint az egyik nagybérlő használatában lévő Festetics-birtok bérlője megtagadta 60 kat. hold nagyságú, addig is kishaszonbérletben művelt földek tartós bérbeadását. Ezért hatósági erővel kellett közbelépni az ügy lezárása érdekében.

Egykori pusztai cselédház

Az 1920 decemberében kihirdetett földreform törvény legfontosabb intézkedései voltak: a szükséges ingatlanokat az állam vásárlás vagy megváltás útján szerezte meg, közérdekű cél volt a vitézségi éremmel kitüntetett földművelők, hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák, a mezőgazdasági munkások, törpe- és kisbirtokosok, a közszolgálati alkalmazottak földhöz juttatása, egyéni jogcímen senkinek sem igényelhetett földet, maximum 600 □-öl nagyságú házhelyet és 3 kat. hold nagyságú földet kaphattak az igénylők, Országos Földbirtokrendező Bíróságot (OFB) állítottak fel a megváltás és juttatás elbírálására, általános szabályként mentesítették a megváltás alól kisbirtokokat és az 1000 kat. holdnál nem nagyobb középirtokokat, a megváltási ár vitája esetén vegyes bíróság döntött, a megváltási ár kifizetésének módját pedig az OFB hagyta jóvá, a községi képviselő-testület össze kellett hívni, ha az állam gyakorolta az elővásárlási, megváltási jogát.

A törvény több lehetőséget is nyitva hagyott a nagybirtokosok számára, amelyre hivatkozva kérhették egyes birtokaik

kivonását a megváltás alól. Ugyancsak nem rendezték elég pontosan, hogy milyen módon, kik által volt kezdeményezhető a földigénylés, hogyan és ki által történhetett az igénylők összeírása.

Somogy megyében is számos vitás ügy keletkezett, lassan haladt a földhöz juttatás, szaporodtak az elégedetlenség jelei a földnélküli gazdasági cselédség, mezőgazdasági munkásság és a törpebirtokosok körében. A Délmagyarország című lap 1921. május 11-én tudósított a somogyi kisgazdák újabb, nagy létszámú közgyűléséről. Nagyatádi Szabó István egyebek közt elmondta felszólalásában, hogy a földreform továbbra is a párt fő programpontja, nagyon nagy küzdelem eredménye, amellyel szemben még nem szűnt meg az ellenállás. Javós Antal nemzetgyűlési képviselő a földbirtokos réteggel szembeni csalódottságról szól: *„A kommunizmus alatt mi segítettük a nagybirtokosokat ahhoz, hogy birtokaikat visszakapják, hiszen tudvalevő, hogy a kommunizmus rajtunk tört meg, most pedig ellenünk fordulnak, ha a földbirtokreform végrehajtásáról van szó.”* A gyűlés résztvevői sürgették, hogy először a törpebirtokosok kapják meg a birtokukat 15 kat. hold nagyságúra kiegészítő juttatást, aztán a földnélküliek, végül a földhiányban szenvedő helységek nincstelenjei átköltöztetéssel.

A halogatás miatt az újság csak az augusztus 6-ai számában tudósíthatott arról, hogy az OFB meghozta az első somogyi tárgyú megváltási határozatot. Október 2-án már vezércikkben mutatták be a nagybirtokosok ellenállásának módszereit, akár csak a hatalom helyi tisztviselőinek vonakodó hozzáállását, például az igénylések benyújtásához szükséges telekkönyvi iratmásolatok kiadása ügyében. A törvényhozók fentebb említett mulasztása hozzájárult ahhoz, hogy a községi jegyzők nem egyszer, – feltételezhetően a felettes járási, megyei hivatali vezetőik tudtával – akadályozták a csoportos aláírásgyűjtést arra hivatkozva, hogy azok politikai gyűlések, tehát ő nem engedélyezheti.

A reform somogyi halogatásának keserű tapasztalatai születték a Délmagyarország november 3-ai számában megjelent újabb vezércikket, amelynek szerzője határozottan bírálta a reform hátráltatóit, így jellemezve a kialakult helyzetet: *„Mindent egybevetve, történt ugyan valami a legalacsonyabb népréteg szájának betömésére, türelmének lecsillapítására, a régi recipe szerint végighúzták a mézes madzagot az emberek szája előtt ...”* A szerző véleménye szerint Nagyatádi Szabó jól átgondolt, felülről indított és kézben tartott vagyonváltásgot, illetve technikai-jogi eljárást előíró földreform-tervezetét kellett volna elfogadni. Ez nyílt beismerése volt annak, hogy a kisgazdapárt nem vezettek kellő eredményre a reform ügyében folytatott egyezkedések.

A reform végrehajtásának felgyorsítását is remélték a második vagyonváltásági törvény elfogadásával 1921-ben. A jogszabály kettős célt szolgált: elősegíteni a súlyos helyzetbe lévő államháztartás egyensúlyának helyreállítását, valamint a juttatáshoz szükséges földterület gyorsabb megváltását, a vagyonváltásgot ugyanis kiterjesztették a mezőgazdasági ingatlanokra is. A jogszabály szerint minden, egy kataszteri holdnál nagyobb földbirtok egyéni vagy jogi személy tulajdonosának sávosan megállapított egyszeri vagyonadót kellett fizetnie. Témánk szempontjából igazán az a szabálya érdekes, amely szerint az 1000 holdnál nagyobb birtokok tulajdonosainak birtokaik kataszteri tiszta jövedelme után 15-20 %-os, búzamennyiségben számított adót kellett lerónia, amit rendezhetett földbirtoka egy részének átadásával is.

Az intézkedések nyomán elvileg felgyorsulhatott a földigénylések összeírása, majd a megváltásra kiszemelt és alkalmasnak minősített földbirtokok kijelölése az OFB végzései alapján. Mégis, több újságcikk tanúskodik arról, hogy a megyében nem sokat javult a helyzet a juttatásban reménykedők szempontjából. A kormánypárti Új Somogy című megyei lap csak 1922 januárjában adott hírt először a hadirokkantak részére juttatott

házhelyek kiosztásáról. A földhöz juttatás lassú üteméről Mi van a földbirtokreformmal? címmel számoltak be március 9-én, ismertetve a végrehajtás szervezési hiányosságait, valamint azt, hogy nincs elegendő hozzáértő személyzet.

Néhány hónappal később, 1922 szeptemberében a megyei lap már beszámolhatott tényleges haladásról is. Előbb arról tudósítottak, hogy az OFB 84 somogyi községben rendelte el a birtok útján történő vagyonváltságot s több helyen végre is hajtották a bíróság végzését. Néhány nappal később kiderült, hogy Somogyban 600-nál több nagybirtok fogja földbirtok átengedésével megfizetni a vagyonváltságot. A korábbiakhoz képest gyorsabb fejlemények azzal magyarázhatók, hogy egy, június 1-jén életbe lépett kormányrendelet kötelezte erre a tulajdonosokat, ha az OFB juttatásra alkalmasnak ítélte a felajánlott birtokot. A lap később, 1922. szeptember 17-én összeállítást is közölt az ezer holdon felüli birtokok vagyonváltságról. A megyében 57 birtokot jelöltek ki a vagyonváltságra, melyek összterülete megközelítette a 200.000 kataszteri holdat. A felajánlott birtokoknak átlagosan 15 %-át vették igénybe, köztük például a Széchenyi famíliához tartozó tulajdonosok megváltásra kijelölt 45 517 kataszteri hold nagyságú földbirtokait.

A földreform végrehajtása, bár valamelyest felgyorsult, az igényekhez képest még mindig lassúnak bizonyult, ezért a kormány 1924-ben határozott a földreform mielőbbi befejezését célzó póttörvény megalkotásáról. A tervezet egyik kidolgozója Neubauer Ferenc volt, s amikor a megyében híre ment a javaslatnak, a Somogy megyei Gazdasági Egyesület ezt több szempontból károsnak és helytelennek minősítette. Ennél is továbbment az egyesület elnöke, gróf Széchenyi László, aki gróf Bethlen István miniszterelnökhöz intézett bizalmas levelében kommunista jellegű intézkedésnek nevezte, hogy a megváltás árát esetleg a búza napi forgalmi árához igazítják a korábban figyelembe vett 1914. júliusi ár helyett.

A földreform gyorsabb befejezése érdekében kismértékben kedvezőbbek lettek a földhöz jutás feltételei. Lényeges változásként a községi képviselő-testületek feladatává tették az igénylők összeírását. Az OFB kizárólagos hatáskörébe került a megváltás, igénylés és juttatás elbírálása, miközben az új törvényben nagyobb hatáskörrel ruházták fel a földművelésügyi minisztert.

A törvények végrehajtása, beleértve a telekkönyvezést is, elhúzódott az 1920-as évek végéig. Ime, házhelyjuttatás és földosztás somogyi eredményeinek összefoglalása Kanyar hivatkozott kötete alapján:

	Száma	Terület
Földhöz juttatott	34 835 igénylő	67 506 kat. hold
Házhelyhez juttatott	9 597 igénylő	2 800 kat. hold
Összesen:	44 432 igénylő	70 306 kat. hold

A földreform végrehajtása során átlagosan 1,9 kataszteri hold nagyságú földbirtokot, továbbá 3-400 □-öl nagyságú házhelyet juttattak az igénylőknek. A somogyi földbirtokok területének 6 %-át osztották ki, miközben a Dunántúlon átlagosan csak a földbirtokok 3,8 %-át: Az eltérés a nagybirtokok, s ebből következően a nincstelen és törpebirtokos rétegek magas számarányával magyarázható.

Nagyatád nagyközség földbirtokviszonyainak és a mezőgazdasági népességének összetételéről az 1920. évi népszámlálásnak a Központ Statisztikai Hivatal honlapján is elérhető kiadványaiból tájékozódhatunk. A 3917 lakost számláló község agrárnépessége csak alig egyharmadát képezte a helyi lakosságnak, míg a járás több településén átlagosan mintegy négyötödét. A mezőgazdasági keresők több mint felét alkotó földnélküli mezőgazdasági munkás és gazdasági cseléd zöme a Leibach-család

3000 kat. holdat meghaladó nagyságú, a határ mintegy kétharmadát elfoglaló birtokán dolgozott. A birtokos parasztság, vagyis az önállóan gazdálkodók száma mintegy másfél száz volt, viszont túlnyomó többségük 5, illetve 10 kat. holdnál kisebb birtokon gazdálkodott. Az adatok alapján nyilvánvaló, hogy Nagyatádon is sürgető igény mutatkozott földosztás és annak minél gyorsabb befejezése iránt.

A földreform törvények Nagyatád községi végrehajtásáról csak a járásbíróóság hiányos telekkönyvi iratanyagában fellelhető kimutatásokból tájékozódhatunk. A vagyonszállási földékből juttatott házhelyek és telkek után fizetendő megváltási árak törlesztésének helyzete és mérséklése képezte az 1930-as és 1940-es években keletkezett kimutatások tárgyát. Egy 1937 novemberében kelt kimutatás szerint Lelbach Keresztély birtokából 62 kat. hold 135 □-ölnyi területet vettek igénybe, átlagosan mintegy 400.135 □-öl nagyságú házhelyek juttatás céljából, melyből visszatartottak 10 holdat közterületek kialakítására. A nagyközség több pontján – a Prokopi, a Belsőség és a Prokop, valamint a Temetői dűlőben – igénybe vett 52 holdnyi területen 200 kérelmező kapott saját lakóház építésére lehetőséget.

A földbirtokjuttatásról egy 1938-ban készült kiosztási birtokív nyújt részletes adatokat, amely az OFB 1923-1927 között született jogerős végzései alapján juttatott földekkel kapcsolatos adatokat tartalmazza. Az 1932-ben készített kiosztási földkönyv arról is tudósít, hogy Lelbach Keresztély nagybirtokából 684, míg Hangya Sándor, Steiner Miksa, Steiner Gusztáv és Mészáros Vilmos birtokaiból összesen 90 kat. hold nagyságú területet vontak megváltás alá. Az utóbb felsorolt kisebb birtokok egy részét valószínűleg azon szabály alapján vették igénybe, amely szerint az 1914. július 28-tól gazdát cserélt kisebb birtokok is megválthatók voltak.

A földhöz juttatás végrehajtásának eredményeit azon megjegyzés kíséretében összegezzük, hogy a megváltott és juttatott földek összterületének nagysága nem egyezik a különböző kimutatásokban. Az OFB által megváltott földbirtokok nagysága

774 kataszteri holdat tett ki Nagyatádon, melyből 656 holdat, átlagosan 2,5 kat. holdat osztottak ki a körülbelül két és félszáz földigénylő között. (Megjegyezzük, hogy az említett kimutatásokban nem egészen azonos összesítő adatok találhatóak.) A maradék, több mint 100 kat. hold nagyságú területet közérdekű célra juttatták: 73 holdat kapott a Nagyatádi Legeltető Társulat, 12 holdat Nagyatád Nagyközség és 31 holdat tartalékoltak utcák, utak, árkok és egyéb közterületek kialakítására.

A nagyatádi földbirtokviszonyok és az agrárnépesség összetételének változásáról az 1930. évi népszámlálás, valamint az 1935-ben végrehajtott mezőgazdasági összeírás adatai szolgálnak megbízható forrásként.

	Év	Somogy		Nagyatádi járás		Nagyatád	
		területe (kh.)	aránya (%)	területe (kh.)	aránya (%)	területe (kh.)	aránya (%)
Összes birtok	1935	1 157 781	-	136 601	-	4631	-
100 kat. hold feletti	1935	658 718	57	85 962	63	2512	54,2

A közép- és nagybirtokok területének több mint 20 %-át kiosztották Nagyatádon, így ha nem is jelentősen, de az átlagosnál nagyobb mértékben csökkent a közép- és nagybirtokok aránya.

Az 1930. évi népszámlálás adatai más szempontból is mutatták az agrárviszonyok változását. A nagyközség lélekszáma jelentősen, egy évtized alatt 17 %-kal nőtt, ugyanekkor a mezőgazdaságból élők száma kevesebb mint egytizedével emelkedett. E foglalkozási főcsoporton belül is érzékelhető változások történtek, nagyobb részben a földosztás eredményeként. Az önálló gazdálkodók, valamint családi segítők és eltartottjaik

száma 17 %-kal emelkedett 1920-hoz képest, viszont kilencven százalékuk 10 kat. holdnál kisebb birtokkal rendelkezett. A gazdasági cselédek és mezőgazdasági munkások, valamint eltartottjaik száma elég jelentősen, több mint egyharmadával csökkent egy évtized leforgása alatt, s már csak kevesebb, mint egytizedét alkotta a település népességének. A változások megítélésakor rögtön figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy a gazdálkodók majdnem kilenctizede csak 10 kataszteri holdnál kisebb birtokkal rendelkezett.

Az 1945. évi földreform végrehajtása Nagyatádon

A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról intézkedő 600/1945. M.E. számú, hamarosan törvénybe foglalt kormányrendeletnek már a megnevezésében benne foglaltattak az intézkedés alapvető céljai. A radikális földosztás alapját elsősorban a hazaárulónak és/vagy a nép ellenségének bizonyult személyek földbirtokának és gazdasági felszereléseit kártalanítás nélküli elkobozása, valamint a 100 kat. holdat meghaladó birtokok megváltással való igénybe vétele képezte. Az 1000 kat. holdnál nagyobb birtokokat teljes egészükben igénybe kellett venni, míg a 200 kataszteri holdnál nem nagyobb parasztgazdaságot, valamint 300 holdig a fasizmussal, a németekkel szembeni ellenállásban érdemeket szerettek e mentesítették a megváltás alól. Az állam részére igénybe vehettek nagyobb birtokokat mintagazdaságok és tangazdaságok létesítésére. A kisebb erdőket, halastavakat, az összes legelőt a községek, a nagyobbakat az állam javára kellett igénybe venni.

Földosztás 1945-ben

A házhelykijelölés után fennmaradt területből kellett kijelölni és kimérni a juttatott földeket, figyelembe véve, hogy 15 kat. hold az egy család megélhetését garantáló birtok méretének felső határa volt. A juttatott földet mihamarabb be kellett jegyezni a telekkönyvi nyilvántartásba. A földosztásban részesült személyek a kataszteri tiszta jövedelem hússzorosát kitevő megváltási árat voltak kötelesek fizetni 10 évi részletfizetéssel. A földosztás végrehajtása érdekében minden községben földigénylő bizottságot, országosan és a megyékben pedig földbirtok-rendezési tanácsokat kellett megalakítani, amelyek a földművelésügyi miniszter irányításával végezték munkájukat. A rendeletbe intézkedtek még földműves szövetkezetek létesítéséről és azoknak juttatható ingatlanokról, termelési eszközökről.

Az 1945. évi radikális reformtörvény alapján végrehajtott földosztás Somogy megyei sajátosságait és eredményeit ezúttal rövid összegzésben mutatom be, ugyanis a nagyatádi iratok bőséges példával szolgálnak a végrehajtás során felmerült kérdésekre, nehézségekre és azok megoldásának módjára. Kanyar József már említett kötetéből az olvasók bőséges információt szerezhetnek

földosztásban közreműködő politikai pártok somogyi szervezetei, a nemzeti bizottságok és a földigénylő-, földosztó bizottságok szerepéről. A kötetben szó esik arról, ha talán nem is a kellő hangsúllyal, hogy milyen szerepe volt a II. világháborúban győztes hatalmakat, de főképpen a Szovjetunió érdekeit képviselő Szövetséges Ellenőrző Bizottság megyei képviselőjének a földosztás gyorsításában, nem egyszer a túlkapások szorgalmazásával.

A földreform megvalósítására Somogyban 561.331 kataszteri hold nagyságú földterületet vettek igénybe, amelynek forrását 91 %-os arányban a – majdani kártalanítás ígéretével – megváltott földbirtokok képezték. Országos viszonylatban ez az arány 5 %-kal alacsonyabb volt, ami a hazaárulás, népellenesség címén, kártalanítás nélkül elkobzott, valamint a hadi konjunktúra kihasználásából származó igénybe vett somogyi birtokok alacsonyabb részesedésével magyarázható. A földhöz juttatottakat átlagosan 5,6 kataszteri hold nagyságú juttatásban részesítették; ez meghaladta valamelyest az országos átlagot. Alább, Kanyar József kimutatásai alapján szűkített táblázatban foglaltam össze a föld- és házhelyjuttatás fontosabb somogyi eredményeit:

A közel 50.000 igénylőnek több mint 280.000 kat. hold nagyságú területet osztottak ki a megyében, az 1949. évi népszámlálás adatai szerint. A somogyi eredmények néhány szempontból jelentősen eltérnek az országos átlagtól. A földhöz juttatottak részesedése majdnem 10 %-kal elmaradt az országostól, az állami tulajdonba átadott földek részaránya viszont majdnem hasonló mértékben haladta meg ezt. Az eltérés mértéke részben a megye alacsony népsűrűségével magyarázható, másfelől a hatalmas uradalmak, különösen az erdőbirtokok nagysága miatt tágabb lehetőség nyílt úgynevezett mintagazdaságok létesítésére és a Magyar Államerdészeti erdőgazdaságainak szaporítására. A 22.382 házhelyigénylőnek mintegy 13 és félezer kataszteri holdat kitevő földet osztottak ki.

A nagyközséget 1941-ben egyesítették három, vele szimbiózisban élő helységgel, Bodvicával, Kivadárral és Henésszel. A három, kifejezetten agrárjellegű kisközség csatlakozása nyomán megváltozott a nagyközség gazdasági szerkezete és társadalmi összetétele. Az egyesítés friss élménye bizonyos mértékig nehezítette a téma feldolgozását. A nemrég még önálló települések agrárviszonyainak gyökeres átalakítása szövevényesen fonódott egybe, ami lassította a földosztás végrehajtását és adminisztrációjának intézését.

A kisközségekben három nagybirtok és egy-két középbirtok foglalta a földterület túlnyomó részét, ezért Nagyatád földterülete majdnem háromszorosára, míg lélekszáma, főként az egyesítés következtében 53,6 százalékkal emelkedett. (Megjegyezzük, hogy nincs adat külön arról, hogy a nagyközség saját lélekszáma milyen mértékben emelkedett 1930 óta.) A földbirtokviszonyok egyenlőtlensége nagyjából hasonló maradt, ugyanis a közép- és nagybirtokosok, tehát a Lelbach, a Mándy és a Somssich családok tagjai birtokolták a 13.000 kat. holdat meghaladó nagyságú földterület több mint felét. A mezőgazdaságból élők aránya 46,2 %-ra emelkedett, az egy évtizeddel korábbi 29 %-hoz képest. A mezőgazdasági munkások, gazdasági cselédek és eltartottaik alkották az agrárnépesség negyzedét, míg az kat. holdnál kisebb birtokkal rendelkező gazdálkodók és eltartottaik további 14,6 %-át.

A megye nyugati-délnyugati területén több hónapig tartó harcok során a nagyközség nagyon súlyos károkat szenvedett, amint erről beszámoltak az 1946 márciusában megalakított képviselő-testület 1946. augusztus 8-ai ülésén is, miszerint március 30-án verték ki a községből az utolsó német harci alakulatot. Nagyatádon tehát csak április közepétől kezdődött a földosztás előkészítése.

A háború utáni újrakezdet, a nemzetgyűlési és kormányzati intézkedések helyi végrehajtásának irányítása és szervezése érdekében – kormányrendelet alapján – nemzeti bizottságot kellett alakítani a függetlenségi front koalíciós pártjainak képv.

selőiből. A községben magas volt a Független Kisgazdapárt taglétszáma, meghatározó a befolyása. Az 1945. április 26-án megalakult Nagyatádi Járási és Nagyközségi Nemzeti Bizottság a párt tagjai közül Freller Andor ügyvédet választotta meg elnöknek. A bizottság a földosztás előkészítése meggyorsítására utasította erre az alakulóban lévő földigénylő bizottságokat. A földterület nagysága és az igénylők magas száma indokolta, hogy a Nagyatád Községi Földigénylő Bizottság 1945. május 6-án történt megalakítása után albizottságokat is alakítsanak az egykori kisközségek területére érvényes jogkörrel.

A földosztás végrehajtására hivatott népi szervek megalakulása után egyfelől megkezdődött a földigénylők felvilágosítása és összeírása, másfelől az igénybe vehető birtokok felmérése, majd a kiosztási javaslat elkészítése. A bizottságokat több alkalommal is gyorsabb eljárásra serkentették, s nemcsak, mert a Vörös Hadsereg képviselői nem egyszer felszólították a földosztó szerveket a földhöz juttatás gyors végrehajtására. A földigénylők mielőbb szeretnék volna megkezdeni a termelést, valamint az élelmiszer szükséglet fedezése is indokolta a gyors befejezést.

A nagyközségi földigénylő bizottság 1945. május 6-ai ülésén választotta meg elnöknek Magyar Istvánt, alelnöknek pedig Horváth Andort, aki egyúttal ellátta a Nagyatád-Bodvicai Földigénylő Bizottság elnöki feladatait is. A bizottság valójában már addig is működött, erre következtethetünk a fontos elvi és gyakorlati jellegű határozatok elfogadásából. A rendelkezésre álló kiosztható földbirtok nagysága és az igénylők száma képezte a bizottság munkájának kiindulópontját. Egy keltezetlen kimutatás tartalmazza az igénybe veendő nagy- és középbirtokok adatait: Lebach Pál 2027 kh 690 □-öl nagyságú, a régi nagyatádi részen fekvő teljes birtokát, gr. Somssich Eszter 642 kh 1133 □-öl nagyságú, a bodvicai Barapusztán fekvő birtokából meghagyandó 100 kh szántót és rétet (a többi megváltandó), továbbá gr. Somssich Zsigmond és tulajdonostársai 1833 kh 1083 □-öl nagyságú, a kivadári részen fekvő birtokából meghagyandó

összesen 400 kh nagyságú terület, Mátyás Sándor és Pál 2078 kat. hold nagyságú, az egykori henész-simongáti részen fekvő birtoka nem szerepel a kimutatásban, valószínűleg a még le nem zárt vitatott ügyek miatt.

A „központi” földigénylő bizottság fent említett ülésén a nagyatádi, kivadári és bodvicai részen történő földosztás ügyeiben döntött. megállapodtak abban, hogy a földek kétharmadát mindenkinek a közeli, egyharmadát pedig a határ távoli részén fogják kell kijelölni, egyúttal elhatározták, hogy az 5 kat. holdnál kisebb juttatásokat lehetőleg egy tagban kell kiadni.

A nagyatádi, illetve bodvicai és kivadári föld- és házhelyigénylők összeírását, valamint az igényelt birtokok felosztási tervét elkészítették, majd benyújtották a felettes szervhez jóváhagyásra. A Somogy Megyei Földbirtokrendező Tanács június 29-én így értékelte a földigénylő bizottság előkészítő munkáját: *„A megyei tanács a bizottság iratai közül átvizsgálta a birtokösszeírási íveknek, a földigénylők és házigénylők összeírási íveinek összes adatait és megállapította, hogy azok a helyi viszonyoknak megfelelő egy személyre hat kat. hold mezőgazdasági ingatlan juttatásnak és a gyermekek számához méretezett további egy-egy kat. holdnak megfelelő arányosításnak felelnek meg s illetve a házhely juttatásnál a 600 és 800 négyszögöles terület juttatásnak.”*

A tanács július 17-ei véghatározatával jóváhagyta a földjuttatások tervezetét, egyúttal kérték a hiányzó házhelyjuttatásra és a közérdekű telekre vonatkozó javaslat benyújtását. A földosztás és házhelyjuttatás során, – kivéve a henész-simongáti területet – 286 igénylőnek 1727 kat. holdnyi földbirtokot, 209 családnak pedig 86 kat. holdnyi házhelyet juttattak. Az államkincstár tulajdonába 926 kat. hold nagyságú erdőt, 20 kat. hold mezőgazdasági ingatlant, a nagyközségébe pedig összesen 1765 holdnyi legelőt adtak át. A tanács több vitás kérdésben, így a tulajdonosok részére visszahagyandó 100 kat. holdas birtokok, a nagyobb épületek és az újgazdák által szintén kiosztani kért

erdős-legelős jellegű terület ügyében elhalasztotta a döntést, illetve javasolta, hogy Nagy Imre miniszterhez vagy az OFT-hez nyújtsanak be kérelmet.

A bodvicai igénylők földhöz juttatásának megoldása jelentette a bizottság számára legnehezebb feladatot, miután ott nem volt nagybirtok, viszont nagyszámú törpebirtokos igényelt földet. Az ő földigényüket a Somssich testvérek kivadári nagybirtokából elégítették ki. A házhelyek kiosztásáról 1948-ban készült földkönyv adatai szerint 159 igénylőnek juttattak házhelyet, míg a juttatott földek 1947. november 4-én jóváhagyott kiosztási birtokíven azt találtuk, hogy 180 igénylőnek 245 kataszteri holdnyi földet osztottak ki. A nagyatádi-bodvicai-kivadári részeken juttatásban részesültek számszerű többségét ők alkották a törpebirtokosok magas számaránya miatt. A Somssich-birtokból végül összesen 1625 kat. hold nagyságú területet osztottak ki az egyéni és közületi igénylők részére.

A tipikusnak tekinthető falusi birtokviszonyokkal jellemezhető egykori Henészben, a több mint 2000 holdra kiterjedő simongátpusztai Mándy-birtok képezte a földosztás alapját. A majort és a hozzátartozó földterületet – megváltással – teljes egészében igénybe vették, csak a kastélypark egyik kisebb intézői lakását hagyták meg a volt tulajdonosok kezén. A föld- és házhelyosztásról kevés iratanyag maradt fenn. Az 1947. december 3-án jóváhagyott kiosztási birtokívből megállapítható, hogy összesen 1426 kat. hold nagyságú területet osztottak ki házhely- és földigénylők részére. A földbirtok megmaradt területéből a Magyar Államerdészetnek 57 kat. holdnyi erdőt, a Hal- és Nádgazdaságnak 150 kat. holdat kitevő halastavat és 33 kat. holdnyi egyéb ingatlant adta át, míg az Államkincstárnak juttattak 54 kat. hold kiterjedésű szántóföldet, rétet és házhelyet, valamint a Mándy-kastélyhoz tartozó 8 kat. hold nagyságú parkot közép- és alsó fokú gazdasági szakoktatás céljára.

BIRTOKLEVÉL

AMELY AZ IDEIGLENES NEMZETI KORMÁNYNAK
A NAGYBIRTOKRENDSZER MEGSZÜNTETÉSÉRŐL
ÉS A FÖLDMÍVES NÉP FÖLDHÖZJUTTATÁSÁRÓL
SZÓLÓ 600/1945. M. E. SZÁMÚ DEBRECENBEN,
1945 MÁRCIUS 15-ÉN KELT RENDELETE ALAPJÁN
ÁLLÍTTATOTT KI.

NAGYATÁD község Földigénylő Bizottsága

NAGYATÁD községben dűlőben

..... kiosztási szám alatt felvett = 8 =

kat. hold négyszögöl kiterjedésű föld ingatlant

Varga István NAGYATÁD lakos birtokába adja.

Jelen birtoklevél ünnepélyesen tanúsítja a birtokszerző azon jogát,
hogy a nemzet által adott ingatlant háborítatlanul birtokolja.

Köteles azon a maga és az egész nemzet felemelkedését szolgáló
módon gazdálkodni és a rendeletekben előírt feltételeket betartani.

A birtoklevél a juttatott ingatlan tkvi tulajdonjogának megszer-
zésére is szolgál.

Kelt NAGYATÁD 1945 XI hó /

Varga István
Földmivvelésügyi miniszter

[Signature]
Községi Földigénylő Bizottság elnöke.

92182A BUDAPEST

Varga István birtoklevele

A nagyatádi földosztás eredményeinek összegzése előtt érdemes megismerni néhány olyan földosztási történetet, amelyekhez hasonló – feltételezzük – sokfelé lejátszódott az országban. Ezek felvillantása tanúskodik igazán a földreform végrehajtásának általános és helyi sajátosságairól, nehézségeiről.

A gazdasági cselédek, de más földhözjuttatottak is nehezen vették tudomásul azt a tényt, hogy a törvény lehetővé tette a volt tulajdonosok részére 100 kat. hold visszahagyását, vagy éppen hazafias érdemek címén 300 kat. holdat saját gazdálkodás céljára. Kivadári volt cselédek 1945. június 14-én kérvényezték a megyei földbirtokrendező tanácsnál, hogy mihamarabb döntsön a Somssich-testvérek részére meghagyandó birtokról, mert teljes bizonytalanságban vannak gazdálkodásuk jövőjét illetően. Az ügy lezárásáról nem maradt fenn irat, ám feltételezzük, hogy nem érte sérelem az újgazdákat. E helyen indokolt megjegyezni, hogy Nagyatádon nem fordult elő, hogy a volt tulajdonosnak visszahagyandó birtokot fel akarták volna osztani.

Több olyan esetről is beszámolhatnánk, amikor a juttatottak nem akarták elfogadni a kiosztás tervezett helyét, vagy akár azután is felpanaszolták számukra kedvezőtlen körülményeket. A volt nagyatádi részén lakó törpebirtokosok azt kérték szintén június 14-én a megyei földbirtokrendező tanácstól, hogy számukra ne a Lelbach-birtokhoz tartozó Margit-major határának 5-6 km-re lévő távoli részén, hanem a major közelébe juttassanak területet. A helyes megoldás álláspontjuk szerint az lenne, ha majorban lakó cselédek földjeit jelölnék ki a birtok távoli részén. A közégi földigénylő bizottság salamoni döntést hozott: a két érdekelt csoportnak fele-fele arányban jelöljék ki juttatott földjeit a szóban forgó területeken.

A házhelykiosztás módja is több esetben vezetett vitákhoz, melyek közül talán 68 kivadári házhelyigénylő 1946. február 23-án, a megyei földrendező tanácshoz benyújtott panaszja váltotta ki a legnagyobb visszhangot. Szerintük a helyi földigénylő

bizottság, számukra ismeretlen okból nem ott akarta kijelölni a házhelyeket, ahol szerették volna. Az egykori Kivadár jánosházapusztai, valamint Bodvica barapusztai házhelyek kiosztását is érintette ez az ügy, melynek rendezése mintegy másfél év múlva zárult le, a fellebbezések miatt, a Somogy Megyei Földbirtokrendezési Tanács 1947. szeptember 5-ei határozatával.

A megváltott földbirtokok belsőségén és a majorokban lévő építmények, gazdasági felszerelések, élőállatok kiosztása szintén sok gondot okozott a földigénylő bizottságoknak és az igényeket elbíráló felettes hatóságoknak. A nagyközség és az újjazdák egyaránt benyújtották igényüket ilyen típusú vagyontárgyak megszerzése céljából. A legnagyobb érdeklődést a Lelbach-család tulajdonában volt, Nagyatád belterületén található kastély, gyalogsági laktanya, téglagyár és vásártér, valamint a simongáti Mándy-kastély hasznosításának kérdése váltotta ki. Az ingatlanok juttatása iránt benyújtott különböző kérelmek természetesen kereszteztek egymást.

Az 1935-ben épített simongáti Mándy-kastély

A földigénylő bizottság 1945. július 5-ei ülésén úgy határozott, hogy a téglagyárat visszatartja a földhözjuttatottak megalakítandó szövetkezete részére. A javaslatot a megyei földbirtok-rendezési tanács augusztus 29-30-ai ülésén jóváhagyta. A vásártér hasznosításának rendezése keményebb diónak bizonyult, ugyanis mind a házhelyigénylők, mind a község igényt tartottak rá. A földigénylő bizottság kezdettől fogva házhelyek kialakítását támogatta, javasolva, hogy az új vásártér helyét a közbirtokossági legelőn jelöljék ki. A nemzeti bizottság július 30-ai ülésén elhangzott, hogy a község középületek jövőbeni építésére igényli a vásárteret, viszont a megyei föld-birtok-rendezési tanács ezt csak kimunkált tervezet alapján hajlandó átengedni. A nemzeti bizottság augusztus 27-én, mindössze két nappal a megyei földrendezési tanács ülése előtt alakította meg a városrendezési(!) bizottságot, s nyilván az előkészítés hiánya miatt, a földrendezési tanács házhelyek céljára juttatta a vásártér egy részét.

A kisebb méretű, majdnem a település központjában lévő Lelbach-kastélyra mind a földhözjuttatottak, mind pedig a Nagyatádi Gazdakör benyújtotta igényét a földigénylő bizottság július 5-ei ülésén. Időközben a község pedig is jelezte, hogy közkórházat létesítenének a kastélyban. A megyei tanács, az előbb már említett ülésén úgy határozott, hogy a község kaphatja meg az épületet, amennyiben engedélyt kap kórház létesítésére. Ha nem így történne, akkor a gazdakör használatába kerülhet. Időközben az Államrendőrség is bejelentette igényét a járási kapitányság elhelyezése céljából, ezért a község a nagyobb méretű Mándy-kastély átadását kérte a földigénylő bizottságtól. A kastély átengedéséről a bizottság elnöke tájékoztatta a nemzeti bizottságot július 9-én. A kastélyok hasznosításának ügye újabb fordulatot vett, amikor a nemzeti bizottság augusztus 9-én tartott ülésén bejelentették, hogy Somogyvármegye és Kaposvár Város Nemzeti Bizottsága 20 ágyas közkórházat kíván létesíteni a Mándy-kastélyban.

A különféle, egymással ütköző igénylések nehéz döntés elé állították a községi nemzeti bizottságot, amely szeptember 11-ei ülésén megkísérelt minden érdekelt számára elfogadhatóan határozni a kastély sorsáról. Közbevetőleg itt jegyezzük meg, hogy – főként a Mándy-féle ingatlanok kapcsán számos panasz jutott el a bizottságokhoz az épületek és ingóságok orosz katonák és helyi lakosok általi rongálásáról, illetve lopásairól. Az ingatlanok állagának megvédése miatt is ajánlatos volt mielőbb határozni sorsukról. A Nagyatád-Henészi Földigénylő Bizottság elnöke tájékoztatta a nemzeti bizottság tagjait, hogy ők köz-kórház céljára ajánlották fel a kastélyt, viszont a föld-birtok-rendezerési tanács gazdasági szakiskola létesítését engedélyezte az épületben. A nemzeti bizottság a kérelem felterjesztését támogatta.

Egy gazdasági szakképző intézmény létesítése természetesen nem volt ellenére senkinek, ezért a nemzeti bizottság különbizottsága vizsgálta meg annak lehetőségét. A bizottság szeptember 12-ei rendkívüli ülésén megvitattott javaslat szerint Pálmajorpusztán rendelkezésre állt a szükséges terület tangazdaság létesítésére, gazdasági épületek felállításához, a gyalogsági laktanyában pedig megoldható lenne a tanulók elhelyezése. A földigénylő bizottság nem értett egyet a javaslattal, így a nemzeti bizottság fellebbezett a megyei földbirtok-rendezerési tanácsnál. A tanács november 12-ei ülése úgy határozott, hogy Pálmajorpusztán 10 kat. hold nagyságú területet juttatnak, ha a földigénylő bizottság ezt elfogadja, további 50-60 holdat a Mándy-birtok területén, valamint a gyalogsági laktanyát, amennyiben a honvédelmi minisztérium nem tart rá igényt. Megjegyezzük, hogy ez a döntés azt követően született, hogy Nagy Imre földművelésügyi miniszter egy, október 12-ei keltezésű rendeletében már határozott a Nagyatádi Szakképző Iskola megalapításáról. A honvédelmi minisztérium fenntartotta igényét az épület bérletére, ezért az iskola kijelölt igazgatója 1946. január 31-én fellebbezett az Országos Földbirtokrendezerési Tanácshoz, arra hivatkozva, hogy a tárca csak bérlője a laktanyaépületnek. A

honvédelmi minisztérium 1946. március 14-ei keltezésű válaszában nyitva hagyta azt a lehetőséget, hogy a község bérbé vehesse a laktanyát iskola létesítése céljából.

A kastélyok igénybe vételének fordulatos történetéhez képest gyorsabban, – bár ez esetben is ütköző törekvések kíséretében haladt a földhözjuttatottak által alakított két földműves szövetkezet ingatlan és ingó vagyontárgyakhoz való juttatása. A földreformtörvényben rendelkeztek működésük támogatásáról, lehetővé tette, vagy egyes vagyontárgyaknál előírta a kisajátított földbirtok, gazdasági épületek és felszerelések, eszközök tulajdonukba adását. A megyei földbirtokrendezési tanács, már hivatkozott 1945. augusztus 29-30-ai ülésén a megalakítandó gazdaszövetkezetnek juttatta a Leibach-féle téglagyárat a földigénylő bizottság javaslata alapján. Nem sokkal ezután, a nemzeti bizottság 1945. szeptember 24-ei ülésén jelentették be, hogy a község helyett a Nagyatád és Vidéke Földhözjuttatottak Szövetkezetének adták az Ujkúti majorban lévő szeszgyárat. A szövetkezetet egyébként a Leibach-birtokon földet kapott újjgazdák és kisbirtokosok alakították meg. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy elnökének személye azonos volt a földigénylő bizottság elnökével.

A szövetkezet gazdálkodási feltételei tovább javultak azzal, hogy novemberében tulajdonába adták a Mándy-kastély két lakását, cselédlakásait, gazdasági épületeit és felszereléseit. Hasonló végzéssel zárult 1946. június 22-én a kivadári, valamint a barapusztai Somssich-birtokok gazdasági épületeinek és felszereléseinek tulajdonba adása iránti kérelmük. Ekkor már Nagyatád-Pálmajori Földműveszövetkezet néven nyújtották be kérvényeiket a megyei földrendezési bizottsághoz. A tanács 1946. október 17-ei ülésén ismételten a Nagyatád-Simongáti Földművesszövetkezetnek a helyi földigénylő albizottság által támogatott, de a tanács által korábban visszautasított kérvényével, amelyben a Mándy-birtokon lévő nagy gyümölcsös átadását kérte. Ezúttal, felülbírálvá előző határozatukat, úgy döntöttek, hogy helyszíni szemle

után újratárgyalják az ügyet. Az indoklásban hivatkoztak a földreform befejezésének előmozdítását célzó 1946. évi IX. törvénycikkre is. A kérelem további sorsáról nem áll rendelkezésre dokumentum, de feltehető, hogy a gyümölcsöst a szövetkezetnek juttatták.

A juttatott földek és házhelyek kiosztása 1947-ben befejeződött, s a még folyamatban lévő telekkönyvi bejegyzésüket a földbirtok-rendezési tanács és földhivatalok véghatározatai alapján a járásbírósnak kellett elvégeznie. A Nagyatád Községi és a Nagyatád-bodvicai-kivadári Földigénylő Bizottság (albizottság) kimondta megszűnését és elnökei 1947 májusában átadták az irataikat a nagyközségi jegyzőségnek. A harmadik, vagyis a Nagyatád-henészi Földigénylő Bizottság (albizottság) megszűnéséről nem maradtak fenn dokumentumok a tanulmányozott iratanyagokban.

Az 1945. évi földreform nagyatádi végrehajtásának bemutatását lezárandó, megkísérlem számszerűen és tartalmi szempontból összegezni a földosztás eredményeit, a foglalkozási viszonyokban általa előidézett változásokat. Az olvasót már nem fogja meglepni, ha azt állítom, hogy nem található a földosztás végleges eredményeit mindenféle javítások, törlések nélkül összesítő megbízható kimutatás a forrásanyagban. Ezen okok miatt főképpen az 1941. és 1949. évi népszámlálások községi birtok- és foglalkozási viszonyokat ismertető táblázatai, azok adatainak egybevetése szolgáltak alapul az értékeléshez.

A táblázat az akkoriban használt besorolás szerint mutatja be a paraszti birtokviszonyoknak a radikális földreform utáni változásait Nagyatádon. A két népszámlálás során kissé eltérő csoportosítás szerint mérték fel a parasztság tulajdonában lévő birtokokat, de az adatok így is érzékeltetik a birtokszerkezet változásának arányait. A megyei birtokviszonyok földreform utáni állapotáról 1947. május 31-én kelt kimutatás adatai szerint, a több mint egy millió kataszteri holdnál nagyobb mezőgazdasági terület közel egyharmada volt állami, vagy más közületi tulajdonban.

Kat. hold	1941	%	Kat. hold	1949	%
0 - 5	161	39,8	0-1	31	3,9
5 - 10	156	39,6	1-10	611	77,4
10 - 20	73	18,0	10-25	135	17,1
20 - 50	12	2,8	25 felett	6	0,8
-	2	0,5		2*	-
Összesen:	404			787	-

* Egyéb mezőgazdasági ághoz tartozó birtokok.

Az iratokból kiolvasható, bár nem egészen teljes körű adatok alapján Nagyatádon is egyharmadra tehető az állami és közületi birtokok részaránya. A község mintegy 12.000 kat. holdat kitevő megművelt határának fennmaradó része, körülbelül kétharmada volt a régi és újjazdák birtokában.

<i>A mezőgazdasági keresők száma</i>				
	1941	%	1949	%
Népesség száma	7047	-	6863	-
Összes kereső	3465	-	3297	-
<i>Mezőgazdasági kereső</i>	<i>1559</i>	<i>45,0</i>	<i>1475</i>	<i>44,7</i>
<i>A mezőgazdasági keresők összetétele</i>				
Önálló gazdálkodó	402	25,8	785	53,2
Segítő családtagja	266	17,0	493	33,4
Mezőgazdasági munkás	550	35,3	181	12,3
Gazdasági cseléd	308	19,7	-	-
Egyéb Mezőgazdasági kereső	33	2,1	16	1,1
Mezőgazdasági. eltartott	1700	-	1492	

A nyolcszázat megközelítő számú önálló gazdálkodón kívül figyelembe kell venni, hogy további két és félszáz személynek volt földtulajdona, tehát meghaladta a fél ezret a földhöz és házhelyhez juttatottak száma Nagyatádon. A paraszti birtokok többségének mérete az akkori gazdálkodási feltételeknek sem felelt meg, s ebből következően nem bizonyult elégségesnek egy család megélhetéséhez.

A nagyközség társadalmának, különösen agrárnépességének összetételében lényeges változást idézett elő az 1945. évi földosztás. A mezőgazdasági keresők számaránya alig változott az 1941. évi adatokhoz képest, viszont e társadalmi csoporton belül megduplázódott az önállóan gazdálkodó földművesek részaránya. Másként fogalmazva, a birtokos parasztság alkotta az agrárnépesség több mint négyötödét, eltartottjaival együtt pedig Nagyatád lakosságának 37 %-át. Megszűnt a mezőgazdasági cselédség, mint foglalkozási csoport, és jelentősen, egyharmadára csökkent a mezőgazdasági munkások száma. Tény viszont, hogy a birtokok mérete miatt a jövő megoldandó kérdése maradt a korszerű agrárgazdaság kialakulásának alapját képező birtokviszonyok kialakulása.

Bősze Sándor

Somogy Megyei Kisgazdák Egyesületének megalakulása

Az első világháborút megelőző gazdasági fejlődést, a kedvezőbb mezőgazdasági termelési és értékesítési lehetőségeket sokat ki tudták használni, de még többen nem. Ha a falusi népességet nézzük, elmondhatjuk, hogy azok felsőbb társadalmi rétegei, a gazdag- és a középparasztság jelentőset profitált. A másik oldalon a kis- és az apróbirtokos parasztok, a mezőgazdasági bérmunkások életszínvonala jelentősen romlott. Számos oka volt ennek: az aránytalan és egészségtelen földbirtokstruktúra, a nagybirtok túlsúlya, az erősen korlátozott földforgalom, a föld magas ára, a falusi intenzív népszaporulat, ezzel párhuzamosan a kisbirtokok osztódása, a tartós mezőgazdasági munkanélküliség, amit az ipar sem tudott felszívni. Amíg országos átlagban 4 % volt a hitbizományi birtokok aránya, addig ez Somogyban elérte a megye területének 17 %-át.⁸⁰

Természetesen tiltakoztak is az érintett társadalmi csoportok tagjai. Leginkább a rendkívül kevés földdel rendelkező, illetve a földnélküli szegényparasztokat mozgatták meg az 1891-ben indult – viharsarki – agrárszocialista mozgalmak. Őket követték az évtized végén a nyírségi, majd pedig 1905-ben a dél-dunántúli szegényparaszto, aratósztrájkjaikkal és tüntetéseikkel. Somogyban a nyáron kialakult arató- és cselédsztrájkok érintették a vármegye valamennyi járását.⁸¹ A dél-dunántúli régióban azonban nem folytatódtak e megmozdulások.⁸² Abban, hogy egyfelé

⁸⁰ Szili Ferenc: Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába 1860-1914. Kaposvár, 1995. SML. (a továbbiakban: Szili, 1995) 15. p.

⁸¹ Kanyar József: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. 2. bőv. kiad. Kaposvár, 1989. SM Tcs. VB. 406. p.

⁸² Király István: Nagyatádi Szabó István és pártja az első világháború előtt. Bp., 1966. [MTA]. (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 64. Series Historica 31.) (a továbbiakban: Király, 1966) 364. (2.) p.

haladtak az alföldi és a dunántúli parasztmozgalmak, leginkább az játszotta a legfontosabb szerepet, hogy e két országrész agrárgazdasága sem fejlődött egy irányba. A Dunántúlon a belteresebb állattenyésztés erősödött. Egész évre kivetítve az istállózó állattenyésztés jelentkezett egyenletesebb munkaerő-igénnyel.⁸³ Az állattenyésztés fejlődése visszahatott a paraszti tudatra is: egzisztenciális gyarapodásuk zálogaként tekintettek e munka sikerére. Nem véletlen, hogy Nagyatádi szerint olyan kisbérlethez kellett volna juttatni a kisbirtokosokat vagy akár a cselédeket is, amelyekben takarmánynövényt termeszthettek volna.

A parasztmozgalmak a munkaviszonyok javítását és a bérek emelését célozták meg, valamint az aratórészek növelését. Mindez gyakran keveredett kommunisztikus utópiákkal és őskeresztény vagyonegyenlőségi eszmékkel. Mindenesetre meghatározóak voltak bennük a demokratikus jegyek. A dunántúli parasztmozgalmakat nem jellemezte olyan radikalizmus, mint az alföldieket, inkább a reformokat létesítették előnybe. Ez persze messze nem jelentette azt, hogy Nagyatádi el tudta volna fogadni a nagybirtokrendszer kialakult nyomasztó túlsúlyát.⁸⁴ Belső-Somogy, ahol a később megalakult kisgazda egyesület látványosan gyorsan erősítette meg bázisát, korábban erdős vidék volt rideg állattartással: szarvasmarha- és makkoltató sertésenyésztéssel. Az előző században megindult erdőirtás következtében a 19. végére megnőtt a szántóterület és visszaszorult az erdő. Az úrbérrendezés során elkülönítették a legelőket. Mindez persze visszaszorította a korszerűtlen állattartási formákat. A megindult fajtaváltás is csak mélyítette az ágazat helyi válságát. Ugyanakkor itt erősebb volt a nagybirtok túlsúlya is a megye többi részéhez viszonyítva. Ez pedig elzárta földszerzés lehetőségeit is. Olyan város sem létezett a régióban, ami felszívhatta volna munkaerő-

⁸³ Király, 1966. 365. (3.) p.

⁸⁴ Ua. 364. (2.)-368. (6.) p.

felesleget. Többen próbálkozta a fuvarozással, a szállítással. Az ő egzisztenciájukat azonban megpecsételte a vasútépítés.⁸⁵

A tiltakozásnak létezett más formája is, a kivándorlás. A dualizmus korában mintegy 1,3 millió ember vándorolt ki az országból. Ezerre tehető a Somogyból 1880-1890 között, ekkor Horvát-Szlavónországba emigráltak száma. 1904 és 1914 között pedig 17.288 somogyi kért Amerikába szóló útlevelet.⁸⁶

Az agrárszocialista mozgalmak „létrehozták” a saját szervezeteiket is, így pl. a Várkonyi István-féle Független Szocialista Pártot. Szintén az Alföld protestáns vidékeiről terjedt át a Dunántúlra a kisbirtokosok összefogásának és önálló szervezkedésének eszméje. A folyamatot gyorsították az ún. darabont-kormány időszakában indult munkás- és parasztmozgalmak. Ezek megszüntetése érdekében történt szokásos rendőri intézkedések mellett mérsékeltebb egyesületeket hoztak létre. Az OMGE-hoz kapcsolódó Magyar Gazdaszövetség és a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetsége a megyei gazdasági egyesületeken és a falusi gazdakörökön keresztül behálózta az egész országot. A gróf Károlyi Sándor által indított szövetkezeti mozgalom részeként alakult meg a Hangya Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet. Emellett sorra születtek meg a hitel-, a raktározási és a tejszövetkezetek. E szövetkezetek zöme azonban a nagybirtokosok érdekeit szolgálta.⁸⁷

Somogy megyében száznál is több szövetkezet, segély- és önszegélyegylet jött létre. Szabó István is igazgatósági tag volt az Erdősokonyai Hitelszövetkezetben. A vármegyei hitelszövetkezetek elnöke ugyanakkor Pallavicini Ede őrgróf volt. A megyei gazdasági egyesületet pedig az a Hoyos Miksa gróf vezette, aki *„korán felismerte, hogy a somogyi kisgazdák közel kerültek az*

⁸⁵ Ua. 392-395. (30-33.) p.

⁸⁶ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999. Osiris K. (a továbbiakban: Romsics, 1999) 81. p.; Szili, 1995. 54., 152.p.

⁸⁷ Farkas József: A „48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt” megalakulása és annak előzményei a Dél-Dunántúlon In Somogy megye múltjából. 26. Szerk. Szili Ferenc. Kaposvár, 1995. SML. (a továbbiakban: Farkas, 1995) 148. p.

önálló érdekképviseleti szervezet megalakításához és ezzel az arisztokrácia gyámkodása veszélybe kerülhet, egyúttal pedig törekvéseik politikailag is veszélyes.” Éppen ezért amikor megszületett a Kisgazdák Megyei Egyesülete, a gazdasági egyesület vezetői jelentős kedvezményeket kaptak a földművelésügyi minisztertől. Így akartak megye kisgazdáinak kedvében járni, hogy eltérítsék őket az önálló szervezkedéstől.⁸⁸

A Kisbirtokosok Országos Szövetsége alakulásakor, 1908 tavaszán, annak választmányába beválasztották egyébként magát Nagyatádit is, aki a következő év augusztusáig jelentős szervező-agitációs tevékenységet folytatott. Ekkor már ő irányította a szövetséget, s ennek lapja, a „Magyar Lobogó” főmunkatársa is ő lett. A lap igyekezett a lehető legszélesebb körben tudatosítani a kisgazdák politikai összefogásának szükségességét. Itt alapozta meg a Somogy Megyei Kisgazdák Egyesületének létrehozását is.⁸⁹

A vármegyei törvényhatóságba 1904-ben választották be Nagyatádit.⁹⁰ A csokonyai községi bíró az 1907. február 4-ei megyegyűlésen vált országos hírűvé a falusi nép jogainak biztosítása érdekében tett felszólalásával.⁹¹ A közgyűléseken általánosan tapasztalt széthúzás azonban nem lelkesítette őt. Hát, lépett.⁹²

1908. január 12-én megalakult a – jómódú, polgárosodni akaró parasztokat magába foglaló – Somogy Megyei Kisgazdák Egyesülete, melynek kezdeményezője Felső Szabó István volt. Az egyesület megalapításának ötletét Nagyatádi titokban tartotta, nehogy valaki is azt mondhassa, hogy ők csak eszközök azok kezében, akiket az alakulásra meghívni szándékoztak.

⁸⁸ Farkas, 1995. 149. p.; Király, 1966. 365. (3.) p.

⁸⁹ Király István: A Gazdapárt megalakulásának előzményei. In. Nagyatádi Szabó István emlékkönyv. 1936-1924. Bp., 1995. Magyar Mg. K. (a továbbiakban: Király, 1995) 27-28. p.

⁹⁰ Lásd még! Király István: Nagyatádi Szabó István Somogy megye Törvényhatósági Bizottságában In. Nagyatádi Szabó István emlékkönyv. 1936-1924. Bp., 1995. Magyar Mg. K. 12-26. p.

⁹¹ Farkas, 1995. 142-143. p.

⁹² Ua. 153. p.

A kaposvári főpályaudvar, amelynek ún. restijében (étterem) alakult meg a kispaszádok egyesülete

28 alapító, köztük számos választott tagja a vármegyei törvényhatósági bizottságnak, jött össze a kaposvári vasútállomás vendéglőjének, a resti különtermében.⁹³ Kisiván János felsősegedi kisbirtokos ismertette az új egyesület célját, illetve alapszabály-tervezetét, amelyet el is fogadtak. Az egyesület általános célja volt a kispaszádok gazdasági, társadalmi és kulturális felemelkedésének, kiemelkedésének elősegítése. Egyértelműen elhatárolták magukat mindenfajta kommunisztikus céloktól, tiszteletben tartva a magántulajdont: *„Az egyesület boldogulását Isten áldása után, az önsegélyben és munkája gyümölcseiben keresi, miért is szigorúan ellent áll azon törekvéseknek, kik helyzetük javítását, más vagyonának felosztásával és a társadalmi rend felbontásával akarják elősegíteni.”*⁹⁴ A mezőgazdasági ismeret bővítése mellett az agrármunkások szociális kérdéseivel

⁹³ MNL SML Somogy vármegye főispánjának bizalmas iratai (a továbbiakban: főispáni biz.) 856/1908. eln. sz.; Király, 1966. 386. (24.) p.

⁹⁴ MNL SML Somogy vármegye alispánjának iratai (a továbbiakban: ai.) 5334/1917

kívántak foglalkozni. Segítették a jó tenyészállatok, a minőségi vetőmagvak és az új mezőgazdasági gépek beszerzését. Az olcsó kölcsönök megszerzésének megkönnyítése is szerepelt a célok közt. A téli munkalehetőségeket akarta bővíteni a háziipar meghonosításával. Támogatni szándékozott „*a gazdasági és háztartási cikkeknek jó minőségben, lehetőleg jutányosabb áron való beszerzését előmozdító szövetkezeteket.*”⁹⁵ Az egyesületet a tapasztalatcsere fórumának is tekintették.

Mint egy rendes egyesületi alapszabály, rendelkezett az tagsági típusokról, a tagok kötelelességeiről és jogairól. Tagjai lehetek alapítók, rendesek és tiszteletbeliek. A rendes tagság feltétele volt, hogy az illető rendelkezzen a vármegyében földdel, s gazdálkodjon, valamint vállalta, hogy legalább 3 évig évi 1 K tagsági díjat fizet. A rendes tagok rendelkeztek a tanácskozási mellett a szavazati és a választhatósági joggal. A kor egyesületeire jellemző demokratikus gyakorlatot tükrözte a kisgazda egyesület szervezeti felépítése. A közgyűlés választotta három évre a 27 tagból álló igazgatóságot, a választmányt, melynek tagja volt a négytagú tiszti kar, az elnök, az alelnök, a jegyző és pénztárnok. Megválasztották az egyesület vezetőit, elnök lett Szabó István, helyettese Nagy Mihály, jegyző Kisiván János, a pénztáros pedig Kis Bakos József.⁹⁶

Ugyan a *Kapotsfy* Jenő főispán Belügyminisztériumba küldött jelentésében elbagatellizálta az egyesület megalakulását,⁹⁷ hamarosan világossá vált, hogy a Szabó irányította kisgazda egyesület „*komolyabb tartalmat kíván adni a Függetlenségi Párt agrármozgalmának.*”⁹⁸

A kisgazdákkal szemben szinte azonnal megindult az intrika. Egy rágalommal kezdődött, mégpedig azzal az állítással, hogy az egyesület megalakulása mögött maga a főispán állt, aki így

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.; Király, 1966. 389. (27.) p.

⁹⁷ SML főispáni eln. 85/1908.

⁹⁸ Mo. tört.: 451. p.

kívánta megkopott népszerűségét erősíteni. A helyi lap viszont másképp látta: *„A kisbirtokosok pártja aligha fog valaha is a főispán uszályhordozója lenni, nem fogja sohasem szekerét tolni a mágnások megunt kegyencének. [...] Somogyvármegye kisbirtokosai most oda törekednek, hogy végre az őket jogosan megillető helyet és szerepet töltsék be a vármegye törvényhatósági életében és nem kívánnak többé senkinek politikai uszály hordozója lenni, hanem gazdasági alapon önálló párttá tömörülnek.”*⁹⁹ Szabó Istvánéktól hamar megérkezett a válasz: *„ha a főispánnak közvetve mégis része volna e mozgalom megindításában, még akkor is csalódik a főispán, ha azt hiszi, hogy a kisbirtokosok egyesülete valaha is beáll az érdekei mellé székértolónak. Mi minden gazdasági és politikai párttól függetlenül a földművelő kisbirtokosok érdekeiért fogunk küzdeni [...] soha semmilyen más pártnak, vagy egyes embereknek uszályhordozója nem leszünk.”*¹⁰⁰ A Somogyvármegye c. napilap azonban manipulálni is próbálta a közvéleményt: a somogyi kisgazdákat segítő cikkei egyúttal a főispánt is le akarta járatni ezzel és fel kívánta használni az egyesületet. Ezért írta Szabó István, hogy a kisgazda egyesületről sosem beszélt a főispánnal.¹⁰¹

A megye alispánja sem jósolt hosszú jövőt az egyesületnek. A Belügyminisztérium és a fölművelési tárca illetékesei valószínűleg érzékenyebbek voltak, mint az alispán, s komolyan vették azt az újságírói megjegyzést, hogy a jövőben márpedig számolni kell az egyesülettel, és nem engedélyezték az alapszabályt.¹⁰² Nagyatádi, tudniillik, inkább mint pártról beszélt az egyesületről az előbb említett sajtópolémiában, sem mint egy egyszerű gazdasági szerveződésről.¹⁰³ Kapotsfy főispán, ki nem javasolta az alapszabály jóváhagyását, a következőket írta: *„Az egész mozgalom kezdeményezője és lelke Szabó István csokonyai lakos,*

⁹⁹ Somogyvármegye. 1908. jan. 15.

¹⁰⁰ Idézi: Farkas, 1995. 154. p.

¹⁰¹ Ua.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Király, 1966. 388. (26.) p.

egyesületi elnök, ki nagyon figyelemre méltó szónoki tehetséggel van megáldva, sokat szerepel és különösen a napilapokból szedett témák és ismeretekkel igyekszik társaira hatást gyakorolni. [...] tisztességes ember, felszólalásai ügyesek, de átérezni belőlük, hogy erősen azon tendenciák felé hajlik, melyeket a nagyobb birtokosok ellen szoktak felhozni. Folyton a terhek arányos megosztását, a progresszív adózást, az erős és a gyenge osztály (gazdag és szegényebb) közti ellentétek kiegyenlítését hangoztatja, és különösen a kisebb földműves gazdáknak a közügyekben és a közéletben minél nagyobb érvényesülésének akar erős propagandát csinálni. [...] Megengedem, hogy pláne eleinte teljesen hazafias és jóhiszemű keretek közt fog működése mozogni, de nincs kizárva, hogy különösen a földműves-szociális kérdésekben a szélsőségek felé is fog hajlani. Amint én az itteni népet ismerem, nem hiszem, hogy az egyesület prosperálni fogna, nem hiszem, hogy erőteljesebb akciót fejtene ki, nem hiszem, hogy abból valami állandó veszedelmes parasztpárt alakulna...¹⁰⁴

A Földművelési Minisztérium 1908 decemberi elutasításának fő érve volt, hogy a „*lényegesen különböző egyletek egy cím alatt közös alapszabállyal nem alakulhatnak...*”¹⁰⁵ Szerintük ugyanis legalább öt önálló egyesületet kellett volna létrehozniuk, egy-egy politikait, humanitáriust, „nyerészkedést,” közművelődésit és gazdaságit. Egyébiránt ezt követően a tárca államtitkára rendesen végigszűrözte az alapszabályt. Abban a leiratban, melyben a tárca 1909 júniusában ismét elutasította az alapszabály engedélyezését, már nem említődtek politikai okok, hanem csak két jelentéktelen pontosítást célzó észrevételt tettek.¹⁰⁶

„*Amíg az urak a földesúr és jobbágy viszonyban gondolkodnak, addig Szabó István a polgárparaszt nyelvén érvel, nem kihívóan, tisztelettudóan, de ez is lázadás az ódon vármegyé*

¹⁰⁴ Ua. 389-390. (27-28.) p.

¹⁰⁵ MNL SML ai. 5334/1917.

¹⁰⁶ Uo.

*falai között. Ami ezután következett, még inkább az volt.*¹⁰⁷ Amellett, hogy késett az alapszabály engedélyezése, az ellenérdekelt nagybirtokosok, pontosabban a Somogy Vármegyei Gazdasági Egyesület – a vármegyei közigazgatás hathatós segítségével – gazdakörök szervezéséhez fogott. Ezt azonban nem kísérte annyi siker, mint a Kisgazda Egyesület belső-somogyi hálózatának szélesítését: egy-egy vasárnapi népgyűlésen 200-400 fővel gyarapodott falvanként a taglétszám. Kétezer kisgazda várta 1909. április végén az egyesület alapszabályának jóváhagyását.¹⁰⁸ Ez végül 1909. november 3-án,¹⁰⁹ és nem 1910 januárjában történt meg.¹¹⁰ Az engedéllyel együtt a Belügy-minisztérium törölte az alapszabályból a célok között a „k” pontot: *„Ha a körülmények kívánatossá teszik a vármegye községeiben helyi csoportok létesíthetők.”*¹¹¹

Az új egyesület megalakulását követően nem sokkal később komoly politikai sikert könyvelhetett el: Szabó István, mint a társulat elnöke az 1908. augusztusi időközi országgyűlési képviselő-választáson a nagyatádi kerületben győzött. Az történt ugyan is, hogy gróf Prinke Sándor babócsai bérlő, a 48-as és Függetlenségi Párt jelöltje visszalépett, így egyedüli jelölt maradt Szabó.¹¹² A főispán azt jelentette a belügyminiszternek Szabóról, hogy ő *„földműves, – ki magát 48-asnak vallja, de pártba belépni nem fog, – az egyedüli jelölt. – Pártja tulajdonképpen nem nagy, de a helyzete azért könnyű, mert hívei lelkesek, tőle költekezést nem várnak, – viszont a rövid ciklusra más nem vállalkozik és bármit is költeni vonakodik.”* Majd így folytatta: *„mozgalom eddig alig van, amint a jelentésekből tudom, Szabó István jelölt teljesen mérsékelt módon beszél, sehol semmiféle izgatásnak eddig nyoma sincs.”*¹¹³ A sikert is kihasználva az egyesületet –

¹⁰⁷ Farkas, 1995. 155. p.

¹⁰⁸ Király István, 1966. 391. (29.) p.

¹⁰⁹ MNL SML ai 5324/1911.

¹¹⁰ Király, 1966. 392. (30.) p.

¹¹¹ MNL SML ai 5324/1911.

¹¹² MNL SML főisp eln. 2070/1916.; Bővebben: Farkas.

¹¹³ MNL SML főisp eln. 2070/1916.

Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt (Kisgazdapárt) néven
– párttá alakították 1909-ben.¹¹⁴

De ez már egy másik történet...

¹¹⁴ Romsics, 1999. 81. p.

Polgár Tamás

A csurgói kisgazdamozgalom az 1920-as években

Nagyatádi Szabó István választókerületével szomszédos választókerület és járás kisgazdamozgalmának eseményei és szereplőinek bemutatása (ha töredékes adatok alapján is) talán további adalékokkal szolgálhat a kisgazdapárt somogyi történetének feldolgozásához. A 29 településből álló Csurgói járás mind lélekszámban mind területileg a megye egyik legkisebb járása volt 1920-ban. A községek összlakossága 38.937 volt, melyből 29.770 fő földművelésből élt. Csak Csurgón találunk kisebb üzemeket, lásd a botgyár, lengyár, téglagyár, tejgyár. A vallásfelekezeti megoszlást mutatta a szinte tiszta magyar lakosság: 27.390 katolikus, 6348 evangélikus (Surd, Porrog, Porrogszentkirály, Nemespátró), 4724 református (Csurgó, Csurgósarkad, Alsok) 452 izraelita, 23 egyéb. Kisgazdapárt alapvető szavazótáborát a protestáns magyar lakosság jelentette. A járás területének birtokmegoszlása a Somogy megyében jellemző nagybirtok jelentős súlyát mutatta. A 121.516 kat. holdból 56.892 (közel 47%) volt nagybirtokosok vagy bérlők kezén. A Festetics (10 településnél voltak jelen), a Zichy, a Hohenlohe, az Inkey, a Kendeffy család nagybirtokai meghatározták a járás birtokstruktúráját. A járásban a törpebirtokos 21.696 kat. holddal (öt hold alatt) 17%, a kisbirtokosok (5-100 hold) 32.339 kat holddal. 27%, a középbirtokosok (100-1000 hold) 10.589 kat. holddal 9% holddal bírtak.¹¹⁵ Csak néhány településnél fordult elő, hogy nem egy nagybirtokos kezén volt a községi földek nagy része. (Nemespátró- nemesi curiális község volt, Belezna, Pat, ezek Zala megyével határos községek voltak).

¹¹⁵ Csurgói járás. szerk. Tóth Ferenc Csurgó, 1928. Községsoros adatok. Járási monográfiák I.

A Csurgói járásban a világháború után újrászerveződő kisgazdamozgalom nem volt minden előzmény nélküli. Az 1908-tól szerveződő kisgazda szövetség majd 1909-től párt (Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt) helyi szervezetei közül 1910 elején az elsők között alakult meg a csurgói helyi pártszervezet. Az általános titkos, egyenlő választójogot, földreformot, progresszív adórendszert, és sok egyéb – a kisbirtokosokat támogató – követeléseket megfogalmazó párt a választókerület és járás székhelyén hozta létre helyi pártközpontját. Az alakuló gazdapárt országosan is kiemelkedő személyisége volt Novák János sandi bíró, aki a Ccsurgói járásban is nagy szerepet játszott a helyi kisgazdamozgalom szervezésében. (Sand ma már Zala megye) Novák, Szabó István harcostársa volt a megyei törvényhatósági bizottságban, ennek 1901-től tagja volt. Szabó Istvánhoz hasonlóan 6 osztályt végzett. Árva gyerekként nőtt fel, fiatalon napszámos munkából élt és ebből a helyzetből küzdötte fel magát 1910-re 130 holdas gazdává. Később 1921-ben a kanizsai fürdő is megvette, valamint az Ökör és Bárány vendéglőket is. A kommün törvényszéke 15 évi fogházra ítélte. 1919 októberében kilépett a kisgazdapártból.¹¹⁶ De maradjunk még 1910-nél! A Gazdapárt az 1908-as sikeres nagyatádi pótválasztás után (Nagyatádi parlamentbe kerülése) az 1910-es választásokon a megyében három gazdapárti jelöltet jutatott be az országgyűlésbe. Az országosan indult 18 gazdapárti jelöltből az országgyűlésbe bekerülő három képviselő Somogy megyei volt. Nagyatádi Szabó István a nagyatádi, Herczeg Sándor a szigetvári és meglepetésre Novák János a csurgói választókerületből jutott be az országgyűlésbe.¹¹⁷ A csurgói választókerületben a választási harc során elég feszült volt a légkör, ami sajnos emberáldozattal is járt. Csendőrségi golyó végzett egy személlyel a választási agitáció során. Novák János 727 szavazattöbbséggel győzte le munkapárti ellenfelét,

¹¹⁶ Somogyi Újság 1921. júl. 28. 2. p.

¹¹⁷ Király István: Az Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt megalakulás. In: Nagyatádi Szabó István emlékkönyv. Bp., 1995. 38. p.

Kovács Gyula udvari tanácsost. Az I. világháborúig a Gazdapárti képviselők az országgyűlésben fejtették ki tevékenységüket, valamint a helyi pártszervezetek alakításával tovább növelték a párt szervezettségét. Az októberi forradalom után magában a pártban és a párt lehetőségeiben is nagy változás állt be. 1919. január elején egyesült a Gazdapárt a Meskó-féle Földműves párttal és létrejött az Országos Kisgazda és Földműves Párt. Nagyatádi bekerült Károlyi Mihály kormányába és felcsillant a remény egy radikális földreform megvalósítására. A történelem vihara ezt azonban keresztülhúzta. Nagyatádi a Tanácsköztársaság ideje alatt, az ominózus 1919. március 10-ei kaposvári kisgazdagyűlés után visszavonult csokonyai birtokára. A kommün ideje alatt a községekben azonban tovább folyt a kisgazdapárttal szimpatizálók tevékenysége. A kisgazdapárt lelkes híveként számon tartott berzencei Mátyás Józsefet a kaposvári direktórium határozatban zárta ki a helyi munkástanácsból. A berzencei helyi munkástanács 1919. április 19-ei gyűlésén e sorok kíséretében kérte a határozat megváltoztatását. *„Igaz ugyan hogy annak előtte Mátyás József a kisgazdapárt lelkes híve volt annak érdekében munkálkodott, de a második forradalom után magáévá tette a jelenlegi rendszer elveit és eszméit teljes mértékbe. Ezen körülményt leginkább bizonyítja ama tény, hogy a munkástanácsnál felmerülő akadályok elsimítása, a felizgatott kedélyek lecsillapítása, s így a község belügyeinek békés mederben való további haladása, a pártoskodás megszüntetése, nagyrészen öneki köszönhető. Jelenleg is szorgalommal oda törekszik, hogy a földmunkások és kisgazdák országos szövetségének minél több tagot nyerjen meg amint már is feltűnő látszó eredménye is van.*”¹¹⁸

A Tanácsköztársaság összeomlása után 1919. október 12-én tartott kisgazda nagygyűlésen Kaposváron Nagyatádi az elodázhatatlan földreformról (mindenki megkapja a maga földjét, abban a mértékben hogy abból meg is tudjon élni), az általános

¹¹⁸ MNL SML IV.414. Csurgói járás főszozolgabírójának iratai 2049/1919.

választójogról is szólt. Támogatta Horthy kormányzói jelölését. Nagyatádi körvonalazta a paraszti demokráciát: *"Mi már többé nem egy-két miniszteri tárcáért küzdünk, hanem el akarjuk foglalni a kormányzásban a bennünket megillető helyet, mi akarjuk a kormányzást irányítani."* A kormányzás megszerzése a nemzetgyűlési választások mandátumainak megszerzésén keresztül vezetett. Bár a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt szervezkedése országos méretekben kiterjedt 1919 októberében csak néhány kerületben állítottak még hivatalos jelöltet. Igaz még nem lehetett tudni, hogy mikor lesznek a választások. Csurgón a kisgazdapárt alakuló ülésére 1919. november 23-án vasárnap került sor. Ez a csurgói fősztolgabíróhoz küldött engedélyből derül ki, melyet a Csurgói Járási Kisgazdapárt elnöke, Kovács István vagy más néven Cs. Kovács István írt alá. Ő 1879-ben született Csurgón. 1900-ban katonának vonult, majd hazatérve tevékeny részt vett a szövetkezeti mozgalomban. Megalakította a Hangya Szövetkezet csurgói fiókját, melynek ügyvezető elnöke lett. 35 holdon gazdálkodott. A világháborúban két és fél évig szolgált.¹¹⁹ A tipikus kisgazda képviselő jó módú gazda volt és megtettesített azt, amit Nagyatádi hirdetett *„a paraszt szavazzon a parasztra.”* Vagyis hasonszőrű emberek képviseljék a kisgazda választókat, akik ismerik a gazdák mindennapos gondjait is. Kovács István Nagyatádi Szabó fanatikus híve volt, a párt liberális agrárdemokrata részéhez tartozott. Az 1920-as választások során rövid választási agitációs időszakra került sor. A Kisgazdapárt a Somogyi Újság hasábjain 1920. január 14-én hozta nyilvánosságra jelöltlistáját, rajta Cs. Kovács Istvánnal. A választások első körére január 25-én került sor a csurgói választókerületben. A mandátumért Cs. Kovács István, Éhn Kálmán járási orvos (mindkettő Kisgazdapárti színekben) és Novák János Egyesült Kisgazda és Földműves Párti jelölt küzdött. A választások első köre nem hozott

¹¹⁹ Nemzetgyűlési almanach 1920-1922. szerk. Vidor Gyula Bp., é.n. 80.

eredményt, Cs. Kovácsnak 232 szavazat híján nem sikerült megszereznie az abszolút többséget.

Éhn 7, Novák 7, Cs. Kovács 18 szavazókörben szerzett többséget. A második forduló előtt, a csurgói kispapárt február 6-án tartott gyűlést Csurgón. Az engedélykérelmet Cs. Kovács István mint hivatalos jelölt adta be. A február 8-án megtartott választást közel 2000 szavazattal nyerte meg Cs. Kovács Éhn Kálmánnal szemben. Csurgón megtartotta többségét Éhn Kálmán, azonban a Novák-féle szavazókörökben (Sand, Bagolasánc, Mihály Nemespátró) nem szavaztak át annyian, hogy Cs. Kovács győzelme veszélyben forgott volna.¹²⁰ Somogy megyében a 9 mandátumból nyolcat nyertek meg Kispapárk egy kaposvári kerületben történt csak KNEP Friedrich-féle párt jelöltjének győzelme. A Kispapárt bár a legtöbb mandátumot megszerezte a választások során, egyedüli kormányzó erőként azonban nem tudott fellépni. A kormányba bekerült Nagyatádi és a kispapárk képviselők elsődleges célja a földreformtörvény elfogadtatása volt. Az 1920 novemberében elfogadott 1920. évi XXXVI. tc. és annak 1921. júniusában elfogadott végrehajtási utasítása felemás eredménnyel kecsegtetett és még maguk a kispapárk képviselők is, hiányérzetükről tettek tanúbizonyságot, A Somogyi Újság a végrehajtási utasítás megjelenése után így jellemezte a földtörvényt: „*azt a mottót szűrhetjük le belőle, hogy törvény megvan a föld nincsen meg.*”¹²¹

Az általános közállapotokkal kapcsolatos elégedetlenségének adott hangot Cs. Kovács István képviselői beszámoló körútja kapcsán 1921. január 30-án Berzencén. (1921 februárjában Somogyudvarhelyen, 1921 márciusában Órtilonon, Belezsnán tartott képviselői beszámolót) Beszámolója kapcsán 1921 szeptemberében a kaposvári ügyészség osztály-, tulajdon- és társadalmi rend elleni izgatás miatt indított eljárást vele szemben.

¹²⁰ MNL SML IV. 403. Somogy Vármegye Központi Választmányának iratai. 280. d. Csurgói választókerület választási jegyzőkönyvek, egyéb iratok 1920-1935.

¹²¹ Somogyi Újság 1921. júl. 16. 3. p.

A beszámoló kapcsán Teller Vince berzencei plébános, Babits Sándor segédjegyző, Varga Mihály földműves adott tanúvallomást. A képviselő beszédében érintette a pénzfelülbélyegzést, a gabonarekvirálásról kijelentette, hogy a felesleget el kell dugni, a földreform gátjaként a földbirtokosokat jelölte meg, ostromozta a tisztviselőket, akik a termelőosztályokból élnek, valamint a vámosokról kijelentette, hogy a csempészetet segítik. Hat vádpontot hoztak fel ellene. Az eljárás következményeként 1921 novemberében felfüggesztették Cs. Kovács képviselői mandátumát, az 1922-es választásokon sem indulhatott, igaz egészsége sem engedte ezt meg, hiszen csonttuberkulózisban szenvedett. Az 1923. szeptemberi pertörlést igénylő kegyelmi kérvényét több kispap korábbi képviselőtársa is aláírta. Hortly Miklós kormányzó 1924. március 13-án részesítette kegyelemben.¹²² Társadalmi megbecsülésére jellemző hogy az 1921. június 5-én alakuló Csurgói Testgyakorlók Köre futballegyesület elnökévé választotta. Bár ez lehet akkori képviselői mivoltának is szólt.

Az 1922-es nemzetgyűlési választásokon az Kispapárt már nem önállóan, hanem a Bethlen-féle Egységes párt részeként indult. Bethlenék Kispapártba való belépése és az egységes párt létrejötte után 1922. április 16-án adta ki a csurgói járási kispapárt elnöksége választási felhívását, mely a helyi kispapák új párt iránti megnyerését szolgálta: *„a csurgói választókerület csak olyan jelöltet támogathat, kinek minden politikája, szíve-lelke magyar; ki nem a vak lármában, üres szófecsegésben, értéktelen jelszavakban, különösen nem a gyűlölet, a viszálykodás és egyenetlenség tüzének szításában találja kedvét s örömét, de az egység szilárd fundamentomán akarja építgetni a nagy, a dicsőséges, az ezeréves magyar haza épületét. Ez a párt a Nagyatádi Szabó István pártja, mely párt a jelenlegi egységes kormányzópártnak is alapját képezi. A zászló mely a kezünkben*

¹²² MNL SML VII.1. b. Kaposvári Királyi Törvényszék iratai. büntető perek iratai. Cs. Kovács István pere B. 4108/1921.

lobog a kiscgazdapárt zászlaja."¹²³ A Csurgói választókerület mandátum 1922-ben és 1926-ban is. Éhn Kálmán nyerte el.

A földbirtokreform helyi eredményeiről néhány szót: Csurgón az Országos Földbirtokrendező Bíróság 1798 holdat és 19 házhelyet osztott ki, Nagyatádon 803 holdat és 320 házhelyet. Csurgón a Kishomoki részen négy dűlőt, Békásban 3 dűlőt mértek ki a Somogyicsicsóba vezető út és Zrínyi telep között, ahogy akkor mondták proletárföldként az igénylőknek.¹²⁴

Maga Csurgó hat utcával gyarapodott földbirtokrendezés után. Házhelyeket mértek ki a mai Szabó István (egy időben Szabó Lipót) utcában, a József Attila, Ady Endre (1950-ig Marics János utca; ő a földosztás idején bíró volt), Jókai, Zrínyi és Hunyadi utcákban. Berzencén 1326 holdat osztottak ki a földbirtokrendezés kapcsán. Ez a községi terület 14 %-át jelentette. Iharosberényben Inkey Pál 5716 holdas¹ nagybirtokából 610 vagyonszármazási föld parcelláztatott ki. A csurgói járás kiscgazda hagyományaira jellemző hogy az 1990-es választás során Antal István kiscgazda képviselőt választották meg a helyiek.

¹²³ MNL SML Somogy vármegye alispánjának iratai 9378/1923.

¹²⁴ Horváth József: Csurgó monográfiája. Csurgó, 2009. 218. p.

A kötet szerzői:

Dr. Varga Zsuzsanna habilitált egyetemi docens
Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Dr. Sipos József egyetemi docens
Szegedi Tudományegyetem

Dr. Szántó László
Kaposvár, ny. főlevéltáros

Dr. Bősze Sándor levéltár-igazgató
MNL Somogy Megyei Levéltára

Polgár Tamás levéltár-igazgató helyettes
MNL Somogy Megyei Levéltára

